

ACADEMICA

REVISTĂ EDITATĂ DE ACADEMIA ROMÂNĂ

DIRECTOR: ACAD. IOAN-AUREL POP, PREȘEDINTELE ACADEMIEI ROMÂNE

Nr. 10, OCTOMBRIE 2021

Anul XXX • 372

DIRECTORI:

Acad. Mihai DRĂGĂNESCU
(director fondator)
octombrie 1990 – ianuarie 1994

Acad. V.N. CONSTANTINESCU
februarie 1994 – ianuarie 1998

Acad. Eugen SIMION
februarie 1998 – aprilie 2006

Acad. Ionel HAIDUC
mai 2006 – aprilie 2014

Acad. Ionel-Valentin VLAD
mai 2014 – decembrie 2017

Acad. Cristian HERA
ianuarie 2018 – aprilie 2018

Acad. Ioan-Aurel POP
mai 2018

COORDONATOR:

Acad. Răzvan THEODORESCU
Vicepreședinte al Academiei Române

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Redactor-șef
Dr. Narcis ZĂRNESCU

Redactori I
Dr. Andrei MILCA
Mihaela-Dora NECULA
Elena SOLUNCA-MOISE

CONSILIUL EDITORIAL:

Acad. Ioan-Aurel POP
Acad. Bogdan C. SIMIONESCU
Acad. Victor SPINEI
Acad. Răzvan THEODORESCU
Acad. Victor VOICU
Acad. Ioan DUMITRACHE

Acad. Dan BĂLTEANU
Acad. Cristian HERA
Acad. Constantin IONESCU-TÎRGOVIȘTE
Acad. Eugen SIMION
Acad. Maria ZAHARESCU

SECTOR TEHNIC:

Tehnoredactor
Dr. Roland VASILIU

Operatori-corectori
Aurora POPA
Monalisa STANCA

Responsabili de număr:
Mihaela-Dora Necula
Aurora Popa
Narcis Zărnescu

Adresa web: http://www.acad.ro/academica2002/pag_academica.htm

E-mail: academica@acad.ro

revista_academica2006@yahoo.com

Tel. 021 3188106/2712, 2713; Fax: 021 3188106/2711

Cuprins

STATUTUL ACTUAL AL LIMBII ROMÂNE	
Ioan-Aurel Pop, Ziua Limbii Române – 31 august 2021	6
Grigore Brâncuș, Definirea substratului limbii române	8
Gabriela Pană Dindelegan, Efectele împrumuturilor asupra structurii limbii române actuale	13
ENERGIA VERDE ÎN ACTUALITATE	
Nicolae Anastasiu, Doru Cătălin Morariu, Schimbările climatice – Cod roșu pentru umanitate, ultimatumul scoțian	19
ȘTIINȚA ȘI TEHNOLOGIA ÎN EVOLUȚIA SOCIETĂȚII	
Ioan Dumitrache, Știința și tehnologia – contribuții la societatea viitorului	40
CONVORBIRI	
Mircea Dumitru, „Sunt mulțumit de cât am făcut, pentru că știu că am muncit”	47
MOSES GASTER (1856–1939)	
Gheorghe Chivu, Moses Gaster. Perenitatea unei opere filologice deosebite	53
Moshe Idel, Jean-Jacques Askenasy, Moses Gaster, contribuțiile unui cărturar român evreu în formarea statelor român și evreu	56
Florica Dimitrescu-Niculescu, Un cărturar de excepție: Moses Gaster	59
CULTURĂ VECHĂ ROMÂNEASCĂ	
Răzvan Theodorescu, O efigie nemțeană luminoasă: mitropolitul Veniamin Costachi ..	70
Oana Lucia Dimitriu, Ilustrația <i>Evangheliei</i> de la Mănăstirea Neamț din 1821, moștenirea culturală a gravurului Mihail Strilbițki	72
IN MEMORIAM	
Mihnea Colțoiu (1954–2021)	82
Alexandru T. Bogdan (1941–2021)	83
Gheorghe Zaman (1942–2021)	85
CRONICA VIETII ACADEMICE	87
APARIȚII LA EDITURA ACADEMIEI	88
GHID PENTRU AUTORI	89

Limba este întâiul mare poem al unui popor.
(Lucian Blaga)

dezbaterea

STATUTUL ACTUAL AL LIMBII ROMÂNE
ZIUA LIMBII ROMÂNE

vor lua cuvântul:

acad. Ioan-Aurel POP

Președintele Academiei Române

acad. Răzvan THEODORESCU

Vicepreședinte al Academiei Române

acad. Eugen SIMION

Președintele Secției de filologie și literatură a Academiei Române

acad. Grigore BRÂNCUȘ

prof. Gabriela PANĂ DINDELEGAN

Membru corespondent al Academiei Române

prof. dr. Rodica ZAFIU

Ziua limbii române – 31 august 2021*

Acad. Ioan-Aurel Pop
Președintele Academiei Române

Ziua Limbii Române (stabilită din 1990, în Republica Moldova și din 2013, în România) este o sărbătoare a spiritului românesc, fiindcă limba este efigia cea mai pregnantă a românilor. Limba este ca un organism viu care se naște, crește, se dezvoltă, îmbătrânește și moare odată cu poporul care a creat-o și căruia i-a servit ca mijloc de comunicare. De aceea vorbim despre limbi vii și despre limbi moarte. A noastră este vie și oricât de contaminată este cu neologisme, cu barbarisme, cu hiperurbanisme, cu prescurtări neobișnuite sau cu SMS-uri năstrușnice, nu trebuie să ne temem. Limba română a avut până acum puterea interioară de a rămâne ea însăși, în ciuda variatelor influențe. Dar, oare, astăzi mai are limba română această forță intrinsecă? Semnele nu sunt deloc încurajatoare.

1. Limba și literatura română se studiază „cu program redus”, cu timp minim afectat gramaticii, cu trunchierea literaturii, fără respectarea aspectului diacronic. Literatura de dinainte de secolul al XX-lea devine, în ochii unora minoră, iar succesiunea curentelor literare este declarată desuetă, depășită. Concomitența distruge succesiunea, încât valoarea unui scriitor nu mai este socotită în cadrul epocii sale, ci la nivelul de valoare absolută.

2. Comunicarea corectă în românește nu se mai face prin studiul operelor literare validate, ci prin texte de viață cotidiană: regulamente, statute, legi, reportaje sportive, formulare de

cereri. Faptul conduce la sărăcirea drastică a vocabularului, la pierderea proprietății exprimării, la dialoguri monosilabice și chiar la înlocuirea dialogului cu monologul.

3. Introducerea abuzivă a unor noi materii se face, de regulă, în detrimentul orelor de română, istorie, geografie etc., ceea ce conduce la degradarea existenței noastre ca indivizi și ca popor. Rezultatul acestui păcătos parcurs (astăzi se zice *trend!*) este părăsirea limbii noastre. Vă rog să vedeți titlurile manifestărilor culturale și chiar științifice din România ultimilor ani: mai toate sunt în limba engleză.

4. Decăderea vorbirii este dublată de neglijența scrierii. Din secolul al XIX-lea încoace, Academia normează limba prin reguli ortografice bine stabilite și aprobate prin lege. Din păcate, respectarea acestei legi este astăzi, pentru unii, facultativă. Conform *Legii privind organizarea și funcționarea Academiei Române nr. 752/2001*, în România, forul care „se îngrijește de cultivarea limbii române și stabilește regulile ortografice obligatorii” este Academia Română. Prin urmare, dacă regulile stabilite de Academie în privința limbii nu sunt respectate, se încalcă legea. Dar, neexistând mijloace de coerciție prevăzute de această lege, situația persistă, spre marea pagubă a spiritului românesc. Noua ortografie nu a fost aprobată în unanimitate și a stârnit numeroase discuții, dar o regulă majoră a democrației spune, de două mii cinci sute de ani încoace,

* *Alocuțiune susținută la dezbateră „Statutul actual al limbii române”, dedicată celebrării Zilei Limbii Române (31 august 2021, Clubul Academicienilor, Academia Română)*

că minoritatea se supune majorității. Dacă acest precept nu se respectă, se ajunge la haos, anarhie, dezordine.

„Limba noastră-i limbă sfântă!” este un vers scris de părintele Alexe Mateevici acum mai bine de un secol și devenit, între timp, parte a unui imn de stat românesc. „Sfințenia” limbii vine la români din vremuri imemorabile și rezidă în rolul identitar al felului nostru de a exprima în cuvinte lumea înconjurătoare. Acest fel de raportare la

lume ne-a păstrat vii ca popor, încât observația făcută de umanistul Antonio Bonfini, spre finele secolului al XV-lea – că românii au dăinuit la spațiul lor pentru că și-au apărât mai mult limba decât viața ne definește. Limba noastră este viața noastră și, din fericire, ea mai are în sine propriile mijloace de apărare, de conservare și de dezvoltare, cu o condiție: să veghem, ca specialiști, asupra ei. Aceasta este menirea noastră, iar Academia Română nu va abdica de la această misiune niciodată.

Definirea substratului limbii române*

Acad. Grigore Brâncuș

1. În *DLR* substratul este definit ca „limbă a unei populații băștinașe înlocuită cu altă limbă în urma unei cuceriri, a unei colonizări, a unei migrațiuni și din care, ca efect al bilingvismului, unele elemente persistă în limba cuceritorilor”. Definiția este formulată pe bazele concrete ale istoriei limbii române: latina orientală (*sermo militaris*, *sermo vulgaris*) a fost însușită de populația Daciei după o lungă perioadă de bilingvism, păstrând multe trăsături ale limbii înlocuite.

Limba dacilor nu ne este cunoscută. Urmele ei din română, adică substratul propriu-zis, se recunosc printr-un procedeu de eliminare: ce nu este latin, grecesc sau slav ori datorat unei creații interne a limbii. După această cernere, procedăm la comparația cu albaneza, care, foarte probabil, se identifică cu limba vorbită de traco-daci. Raporturile dintre română și albaneză se reduc adesea la potrivirile, uneori aproximative, dintre cele o sută de cuvinte presupuse autohtone. Comparația trebuie făcută nu la nivelul actual al celor două limbi, ci la cel care rezultă adesea prin reconstrucție, la stadiul primar al evoluției lor. Trebuie adăugat însă cu insistență că această raportare reciprocă trebuie să aibă în vedere toate compartimentele limbii: vocabular, fonetică, gramatică. Iată ce scria Hasdeu în această privință: „Identitatea lexicală albanezo-română e secundară, după mine, în comparațiune cu identitatea gramaticală. Caracteristice mai ales sunt întâlnirile între română și albaneză nu prin vocabular, ci prin particularitățile fonetice, morfologice și sintactice, care nici într-o ipoteză nu se pot împrumuta de la străini, nu se pot altoi în

cursul timpului, ci datează de la însăși obârșia limbii”¹.

Mai aproape de noi, vede lucrurile la fel, și chiar mai larg, învățatul albanez Eqrem Çabej: „Albaneza și româna – zice el – au legături strânse în domeniul foneticii, al morfologiei, al vocabularului, al formării cuvintelor, al sintaxei și frazeologiei, al zicalelor și al locuțiunilor proverbiale, încât fără a lăsa neobservate deosebirea adesea ai impresia că este vorba de unul și același spirit al limbii manifestat sub două forme. În sensul acesta, raporturile dintre aceste două limbi pot înlocui într-o anumită măsură perioada lor preliterate. Cred că aceste raportări pot fi apreciate la justa lor valoare doar atunci când sunt considerate în cadrul mai amplu al relațiilor culturale dintre cele două popoare”².

2. Tendințe ale latinei populare erau, cel puțin unele dintre ele, în acord cu anumite predispoziții ale limbii traco-dacilor. De exemplu, dentala *s* urmată de *iot* s-a transfigurat în *ș*, ca o tendință activă în ariile periferice ale Romaniei. Hidronimele majore *Argeș*, *Timiș*, *Criș*, *Someș*, *Mureș* apar la autorii antici, greci și latini, în scriere oscilantă: *Marisos* și *Marisia*; la fel, *Grisia*, *Tibisia*, *Carsium*, *Carsidava* (rom. *Hârșova*). În albaneză *ș* (scris *sh*) se dezvoltă spontan în cuvintele autohtone și în împrumuturile de până în sec. al XI-lea. În general, apariția africatelor și probabil a palatalelor *ń*, *l'* explică rolul foarte important pe care l-au avut vocalele anterioare și *iotul* în modificarea acestor sunete. Reținem observația remarcabilă

* Alocuțiune susținută la dezbaterile „Statutul actual al limbii române”, dedicată celebrării Zilei Limbii Române (31 august 2021, Clubul Academicienilor, Academia Română)

făcută de E. Petrovici încă din 1950: „Marele rol jucat de vocalele anterioare și de iot în romanica dunăreană dinaintea influenței slave, mai mare decât în celelalte limbi romanice, se datorește, probabil, acțiunii substratului tracice”³.

Alexandru Graur scria, în 1930, articolul „*Ts* en latin” arătând, cu exemple, existența africaterii *ts* în latina târzie, ortografiat *z* sau *s*: *zappus* (rom. *țap*, alb. *cjap*)⁴. Din inscripții se pot reține exemple și cu evoluția dentalei *d*: *adzutor*, *zaconus*, *oze* (= *hodie*), *zebus* (= *diebus*, abl. pl. al lui *dies*) etc. Din hidronimia traco-dacă, exemple numeroase: *Tsierna* (*Tierna*, *Dierna*, *Zerna*) devenit târziu *Cerna* (cu o reamenajare slavă).

În lista numelor de plante a lui Dioscoride ne întâmpină (*pro*)*diârna* „*Veratrum nigrum*” din fondul lexical traco-dac, regăsit în *zârnă* „*Solanum nigrum*”, de unde top. *Zârnești*, rostit cu africată la inițială: *dzârnă*.

Așadar, trebuie urmărite tendințele fonetice din latina târzie și din numele conservate din traco-dacă. Sunetele se împrumută greu, dar se preiau ușor din substrat.

3. Cuvintele comune atribuite substratului (aproximativ 90) aparțin, cele mai multe, la domeniul păstoritului și al agriculturii de munte: părți ale corpului (*ceață*, *ciuf*, *grumaz*, *gușă*, *rânză*), obiecte de îmbrăcăminte (*brâu*, *căciulă*, *sarică*), locuințe primitive (*argea*, *cătun*, *vatră*, *gard*), alimente (*brânză*, *urdă*, *zară*, *bulz*, *arichiță*). Animalele, păsările, plantele, configurațiile terenului denumite prin termeni de substrat constituie mediul înconjurător al crescătorilor de vite din zonele muntoase.

4. Interesantă însă este raportarea acestor cuvinte la sinonimele latinești păstrate în română. Se stabilește între ele un raport ca de la general la particular; sinonimul autohton exprimă o specializare semantică pastorală, cum rezultă, de exemplu, din perechea *alb* (lat. *albus*) și *barzu* (alb. *i bardhë*); *barz* e termen pastoral, se referă la animale și păsări (*oaie barză*, *pasăre barză*). La fel, *lână* (lat. *lana*) denumește generalul, iar *bască*, atestat doar în *Psaltirea Scheiană*, se referă la lâna de pe o singură oaie. *Brânză* și *urdă* sunt în româna comună sorturi de *caș* (lat. *caseum*), iar *zară*, un fel de *lapte* (lat. *lactem*), *sarbăd* însem-

nează *acru* (lat.) cu referire expresă la *lapte acru* (lat.), *strepede* desemnează numai *viermele* din *brânză*, iar *baci* se cuprinde ca particular în sfera semantică generală a lui *păstor* (lat. *pastor*) ori *păcurar* (lat. *pecorarius*)⁵.

Întregul vocabular autohton este organizat în felul acesta. Avem astfel certitudinea că fondul autohton al românei este un ingredient în structura primară, latină, a românei.

Româna pare să fi moștenit din substrat și câteva sufixe: *-esc*, un sufix adjectival foarte productiv: *daciscus*, *thraciscus*, *balisca vitis* „viță de origine balcanică”, *Lariscus* n. pr. masculin. În latină și greacă acest sufix (*-iscus*, *-ισκος*) formează numai diminutive.

Alt sufix atribuit substratului *-uș* e analizat foarte de vreme la derivate de felul: *auș* (lat. *avus*), *căuș* (lat. *cavus*), *cătușă* (lat. *cattus*), *mătușă* (lat. *amita*), *brândușă*, *căpușă* etc.

S-ar adăuga sufixul diminutival *-ză* în *coa-căză*, *gâlbează*, *pupăză* (alb. *dorëzë* „mânușă”, *zogëzë* „păsărică” etc.)

5. În Dacia și în cele două Moesii, latinitatea lingvistică a fost conservată cu mai multă fidelitate decât în Occident, fapt care trebuie pus pe seama caracterului popular și colocvial al latinei din această arie laterală a României. Astfel se extind morfemele *i* și *u* pentru reorganizarea paradigmelor și a opozițiilor, se dezvoltă mult *cazul vocativ*, apar *construcții prepoziționale emfatiche* ori *discontinue* de felul: *mi-a dat mie*, *mă vede pe mine*, se extinde *cumulul de mărci*, determinarea devine redundantă în structuri de tipul *omul cela bunul* și, la fel, negația în *nu a plecat nimeni*, *nu vede nimic*, la timpurile verbului se creează *desinențe de număr* și *persoană*, apar alternanțe în radical ca elemente hipercaracterizatoare, se dezvoltă formulele de *adresare*, sintaxa are caracteristici populare (*coordonarea* și *construcțiile prepoziționale* în flexiunea cazuală), se preferă forme analitice (perfect, viitor), încărcarea cu valori sintactice a acuzativului, abateri expresive de topică. Vocabularul a pierdut *termenii citadini* de felul *pater*, *mater*, *via*, *platea*; „latina devine, deci, idiomul unor comunități sociale cu forme de cultură și de civilizație tipic populare”⁶. De amintit aici caracterul popular al *terminologiei creștine* difuzate de timpuriu în aria romanizată orientală.

6. Cantemir este cel dintâi învățat care a arătat că limba dacilor s-a păstrat multă vreme în mediul rural, datorită femeilor, mai conservatoare în materie de limbă.

„Cred și accept că dacii și-au putut strica limba și amesteca unele cuvinte latine, dar nu că și le-au putut uita până într-atâta pe ale lor, încât nici măcar între femeile și moașele de la țară să nu fi rămas și cea mai slabă urmă”⁷.

Alteori, afirmă Principele, elementele indigene s-au menținut prin sclavii daci și mai ales prin femeile dacilor căsătorite cu coloniști romani. În *Descriptio Moldaviae* arată că de la daci ni s-au păstrat, în expresie latină (mai rar slavă sau greacă), o mulțime de credințe, obiceiuri, datini legate de psihologia lumii rurale: *Zâna (Diana)*, *Sânzienele (Sanctus dies Johannis)*, etimologie dată de Cantemir pentru prima oară, *Joimărițele*, *Zburătorul*, *Călușul*, *Doina* etc., studiate amănunțit de folcloriști și etnografi.

Cantemir a observat că există deosebiri importante de grai între bărbați și femei. Acestea, femeile, sunt mai conservatoare decât bărbații; păstrează mai bine particularitățile de grai ale locului. Palatalizarea labialelor, de exemplu, un fenomen fonetic propriu Moldovei, ne întâmpină mai cu seamă în graiul femeilor și al așa-zișilor „feciori de babă” (*filii vetulae*), care „au zăbovit prea mult la sânul maicii”, cum se exprimă Cantemir. Observația lui privind conservatorismul femeilor a fost reluată și generalizată la nivel romanic de B.P. Hasdeu. „Palatalizarea labialelor, cum a arătat Cantemir, e un fenomen propriu femeilor”⁸.

„Oriunde s-a introdus la noi și s-a propagat acest element de tot femeiesc, el a întâmpinat o crâncenă rezistență din partea elementului celui bărbătesc a conservării labialelor. Toate naționalitățile latine extraitalice s-au zămislit din amestecul bărbaților romani cu femeile barbare”⁹.

Mai târziu, Th. Capidan, ocupându-se mai cu seamă de vorbirea femeilor aromânce, spune: „Femeia, ca agent de conservare dar și de propagare a faptelor sociale ca religia, arta populară etc., se arată peste tot superioară bărbatului. În limbă, însă, această superioritate, ținând seama de felul cum ea se propagă în familie, devine și mai evidentă. Se știe că la însușirea unei limbi un rol important îl joacă elementul psiho-fiziologic: imitația”¹⁰.

Copilul de sex femeiesc este mai profund legat de vorbirea mamei. „Fetele sunt mai apropiate de felul de a vorbi al mamei”. Capidan îl citează pe A. Meillet, care a susținut mereu „ca problemă fundamentală, ereditatea în limbă”. Tendințele din limba indigenă – zice Meillet – se pot manifesta în noua limbă adoptată¹¹.

7. Constantin C. Giurescu și Dinu Giurescu, în voluminoasa *Istorie a românilor*, consideră (cu precauție) că „o parte din credințele populare, din descântece, din leacurile băbești trebuie să aibă o străveche origine dacă”¹². Este posibil ca de la daci să ne fi rămas obiceiul petrecerii „cu bucurie” a morților pe ultimul drum. Multe alte manifestări ale spiritualității rurale (blesteme, injurii, descântece, farmece, vorbe de ocară) par să fie moștenite de la daci, menținute în psihologia colectivă a satului românesc aproape exclusiv de femei. Limba acestora este mai conservatoare, cu rostiri și construcții vechi, o sintaxă simplă cu puține subordonate, mai multe exclamative, cu verbe ale mirării și inversiuni afective. Asuprirea femeilor, inegalitatea lor față de bărbați, munca neconținută pe lângă casă, grija uneori totală în creșterea copiilor, toate acestea motivează conservatorismul în limbaj, în general un limbaj cu particularități speciale față de al bărbaților. Am scris pe larg de „blestemele” din *La Liliaci* a lui Marin Sorescu. Reproducem aici din poezia *Blestemul Bălii*¹³: „Alege-s-ar praful de el/ Praful și pulberea/ Din creștet până-n călcâie/ Și din călcâie până-n creștet!/ Dar-ar Dumnezeu, pupa-i-aș tălpile,/ Să-l mănânce viermii,/ Să cure veninul șir, baltă după el!/ [...] N-ar mai călca iarba verde!/ Nu i-ar mai muri mulți înainte!/ Pulberea să se-aleagă de casa lui!/ Să-i între viermii în așternut!/ N-ar mai ajunge să-i cânte cucul!/ Să cânte cucuvelele!/ Să urle lupii în curtea ta, mă orbețule!/?” Sau: „Nu i-ar mai răbda pământul, usca-lis-ar carnea pe oase!”¹⁴

În blesteme limbajul femeilor este pasional, nestăpânit, năvalnic, deși este mai conservator, cu elemente arhaice. De regulă, imaginile sunt pline de clocot, pornesc de la realitățile gospodărești ale vieții închise din satul românesc de odinioară. Blestemul are o încărcătură emoțională puternică, este credința că invocația prin blestem se poate îndeplini, ceea ce justifică apariția blestemului în basme, în legende.

Din *Leul albastru*, o culegere de pagini autobiografice a lui D.R. Popescu, am reținut blesteme cu aglomerare de cuvinte și expresii care privesc forme ale existenței umile, cu credințe și obiecte-simbol reflectând sărăcia și destinul tragic: „Tot plin de țuică umblă de câtăva vreme, zise Sevastița. Este plin ca o damigeană, burtosu’, paștele și lingura, și moașa ce i-a tăiat buricu’, și iapa ce i-a dat lapte, proțapul carului și-al lui taică-său, lampa, grâul, grebla cu care-adună Dumnezeu stelele de pe cer, focul, apa, ștreangul, păduchii ce rod pielea, izmenele, pestelca, Crăciunul, oala în care fierbe fâsuiul! zise ea închinându-se și pornind pe la mijlocul drumului”¹⁵. Este un text poetic superb, alcătuit aproape numai din substantive (comparații, metafore, eufemisme) supraîncărcate de înțelesuri. În general blestemul este „strigat în gura mare”, în auzul întregului sat.

8. Medicina populară este veche la români, cu forme care străbat până în lumea dacilor. Leacurile băbești sunt însoțite de descântece spuse adesea într-o terminologie proprie care, uneori, acoperă întreaga existență a lumii rurale. S-a scris mult despre limba descântecelor, o recreare a structurilor gramaticale, a valorilor semantice și stilistice. De exemplu, inversiunile perfectului compus, cu intercalarea unui pronume conjunct, ar exprima valoarea admirativului, un mod al surprizei cunoscut cu aceeași structură morfologică în unele limbi balcanice: „glas de cuc în gură pusu-mi-au, cu cizmi de argint încălțatu-m-au, [...] sprânceni din dragoste scrisu-mi-au, [...] meri di aur în sânu băgatu-mi-au, [...] di mâna dreaptă luat-m-au, pe hudită, pe cărăruș pornitu-m-au” (descântec de fapt)¹⁶.

9. Se adaugă aici numeroase alte fapte de limbă care exprimă particularități de civilizație și cultură populară veche, credințe, practici, obiceiuri străvechi cunoscute încă în lumea satelor.

Am lăsat deoparte elementele de fonetică despre care s-a scris mult (vocala *ă*, consoana *h*, rotacismul lui *-n-*) și de morfologie (articolul definit, particularitățile cazuale, numeralul, timpurile și modurile verbale etc.). Remarcăm totuși unele raporturi sintactice mai rare relevate de Spiro Floqi¹⁷: *Și bătrânii că-s bătrâni* [...], alb. *Edhe pleqtë që janë pleq* (raport concesiv); *De bună,*

bună este, alb. *Për e mirë, e mirë është* (complement de relație); rom. *Că trebuia o ploaie trebuia, dar mi se pare c-o să ne vină o vijelie*, alb. *Që lipsej një shi, lipsej, por më duket se do të na vijë një shtrëngatë* (subordonată de relație). De remarcat aceeași topică și, surprinzător, aceeași ordine în structura morfematică a cuvintelor.

10. S-a scris mult, încă din sec. al XIX-lea, despre frazeologia comună româno-albaneză¹⁸. Reținem observația că termenii-pereche se deosebesc uneori prin topică: rom. *Cât a închide și a deschide ochii*: alb. *Sa çel e mbuyll sytë* (lit. „cât a deschide și a închide ochii”); rom. *A fi unghie și carne* (cu cineva): alb. *Jam mish e thua me dikë* id. (lit. „Sunt carne și unghie”); rom. *S-a făcut piele și os*: alb. *Asht ba është e lekurë* (lit. „S-a făcut os și piele”); rom. *Fără cap și coadă*: alb. *Pa bisht e pa krye* (lit. „fără coadă și fără cap”); rom. *Ici-colo*, schimbau câte o vorbă: alb. *Aty-këtu* (lit. „colo-ici”); rom. *Și fudul și cu bube în cap*: alb. *Dhe qeros dhe fodull* (lit. „bubos și fudul”). Cum se explică inversiunea termenilor de la limbă la alta?

Rom. *și*, alb. *e* pot avea valoare adverbială: *Mă iei și pe mine?* alb. *A më merr e mua?*

În repetiția *și și* al doilea *și* e adverb: *Și și mai bine*; în albaneză: *Edhe* (< *e, dhe*) *më mirë*.

În ambele limbi sensul frazeologic poate apărea numai printr-o schimbare de topică. De exemplu, propoziția *Sângele nu se face apă*, alb. *Gjaku s'bëhet ujë* „sângele nu se face apă” capătă culoare frazeologică (deci și stilistică) doar prin anticiparea numelui predicativ, deci printr-o schimbare de topică: *Sângele apă nu se face*, alb. *Gjaku ujë s'bëhet* id.¹⁹

11. Unele cuvinte au conținut mitologic sau etnografic cu paralele în albaneză și, uneori, în alte idiomuri vechi din Balcani. *Calea albă*, de exemplu, sau *calea primară*, denumind „prima vizită pe care o face după nuntă tânăra nevestă la casa părinților”, este identic cu alb. *udha e parë, udha e bardhë*. Se mai spune și *parëtë* (de la adj. *i parë* „întâi, prim”).

Ursitoarele (sau *urzitoarele*) „personaje mitice implicate în destinul omului”, alb. *vitore, -ja* id. (de la vb. *vej* „a țese”) ²⁰. Sinonim: *Bunele* „zânele ursitoare” (*DA*, s. *bun*), alb. *Të Mirat* (sg. *E mira*) „ursitoare la nașterea copilului”.

*Frumoasa pământului*²¹ corespunde alb. *E bukura e dheut* id. Și: , *Cățelul pământului, Greul pământului, A face umbră pământului* ș.a.

Babele (alb. *Plakat* și în alte limbi balcanice), denumire a primelor nouă zile ale lunii martie; legenda configurațiilor stâncoase din Carpați (Bucegi, Ceahlău); ar. *moaşile*. La români și la albanezi mitul acesta are origini pastorale, este legat de procesul urcării oilor la munte.

12. Am arătat în aceste pagini că substratul limbii române trebuie studiat potrivit unei viziuni mai largi decât aceea obișnuită în cercetările actuale. Urmele substratului se regăsesc în gramatică, formarea cuvintelor, frazeologie. Trebuie avute în vedere tendințele din latina populară, echivalentele albaneze și datele reconstrucției în româna comună. Substratul reflectă aspecte ale psihologiei, civilizației și culturii populației autohtone. Rolul femeii în conservarea acestui ingredient în formele primare ale limbii a fost covârșitor.

Note

¹ B.P. Hasdeu, „Cine sunt albanezii?”, *Literatura și arta română*, 1900-1901, 5, partea a II-a, p. 655-661 (în special p. 656).

² Eq. Çabej, „Unele probleme ale istoriei limbii albaneze”, *Studii și cercetări lingvistice*, X, 1959, nr. 4, p. 527-560 (în special, p. 531).

³ Emil Petrovici, „Corelația de timbru a consoanelor dure și moi în limba română”, *Studii și cercetări lingvistice*, I, 1950, nr. 2, p. 172-233 (p. 214-215).

⁴ Al. Graur, «Ts en latin», *Romania*, 56, 1930, nr. 222, p. 265-267 (p. 266).

⁵ Grigore Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 161-162.

⁶ Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, 2, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 11.

⁷ Dimitrie Cantemir, *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*, în Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, IX/I, prefață de Virgil Cândea, ediție critică și traducere de Dan Slușanschi, București, Editura Academiei, 1983, p. 65.

⁸ B.P. Hasdeu, *Etymologicum magnum romaniae*, vol. III, ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș, București, Editura Minerva, 1976, p. 38.

⁹ Ibid.; vezi și B.P. Hasdeu, „Un element femeiesc în limba română”, *Revista Nouă*, V, 1892, nr. 8-9, p. 287-293 (mai ales, p. 287).

¹⁰ Th. Capidan, *Limbă și cultură*, București, Fundația regală pentru literatură și artă, 1943, p. 78.

¹¹ A. Meillet, *La méthode en linguistique historique*, Oslo, 1925: 80 (după Capidan, ibid.).

¹² Constantin C. Giurescu, Dinu Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și până astăzi*, București, Editura Albatros, 1971, p. 83.

¹³ Marin Sorescu, *La Lilieci, Cartea a doua*, 1977 (Marin Sorescu, *La Lilieci*, vol. I, Prefață de Ion Pop, București, Jurnalul Național, 2010, p. 153).

¹⁴ Marin Sorescu, *La Lilieci, Cartea întâi*, 1973 (Marin Sorescu, *La Lilieci*, vol. I, Prefață de Ion Pop, București, Jurnalul Național, 2010, p. 106).

¹⁵ D.R. Popescu, *Leul albastru*, București, Editura Minerva, 1981, p. 172.

¹⁶ *Descântecelile manuscrise românești (secolele al XVII-lea-al XIX-lea)*. Ediție critică, studii lingvistice și filologice de Emanuela Timotin, București, Editura Academiei Române, 2010, p. 340.

¹⁷ Spiro Floqi, «Constructions tautologiques en albanais contemporain (et concordances albano-roumaines)», *Studia Albanica*, II, 1966, 2, p. 129-144.

¹⁸ Vezi bibliografia la Gr. Brâncuș, *Concordanțe lingvistice româno-albaneze*, București, Institutul de Tracologie, 1999.

¹⁹ B.P. Hasdeu, „Cine sunt albanezii?”, p. 661.

²⁰ Eq. Çabej, *Studime gjuhësore*, II, Prishtinë, Rilindja, 1976, p. 295; v. și Brâncuș 1999, p. 176 cu bibliografie.

²¹ Pentru numeroase alte compuse și construcții frazeologice, Brâncuș; *Concordanțe*, p. 137-139.

Efectele împrumuturilor asupra structurii limbii române actuale*

Gabriela Pană Dindelegan

Membru corespondent al Academiei Române

1. Despre împrumut¹, cu particularitățile lui din româna actuală, se vorbește mult și din diverse puncte de vedere. Eu am ales un aspect poate mai puțin discutat, dar la fel de important, și anume: dincolo de efectele cantitative și de corectitudine pe care le implică împrumuturile, îmi propun să examinez dacă există și consecințe asupra structurii mai profunde a limbii române.

2. În caracterizarea românei actuale s-a insistat mult asupra a două tendințe contradictorii: pe de o parte, caracteristica „ospitalității”² limbii române, prin deschiderea ei față de împrumut și prin atragerea a numeroase cuvinte neologice cu surse etimologice variate, iar pe de alta, rezistența pe care o întâmpină adaptarea împrumuturilor sub presiunea tiparelor flexionare preexistente. Limba însăși opune rezistență împrumuturilor, creându-și numeroase mijloace de „autoapărare”, actualizate prin semne clare de „autohtonizare” a formei împrumuturilor.

3. Dintre procedurile frecvente de „autohtonizare”, aduc în discuție două mai evidente: întâi, procedura fonetică de transformare a vocalei finale (terminație frecventă în cazul împrumuturilor recente) într-un diftong descendent, prin atașarea semivocalei *-y*: • **-e final** > **-ey** (*alizeu, antreu, aparteu, ateneu, bideu, bombeu, bufeu, bușeu, careu, clișeu, compleu, croșeu, crustaceu, debușeu, decolteu, defileu, deșeu, dineu, drajeu, elizeu, expozeu, fileu, fronseu, fuleu* etc.); • **-o final** > **-oy** (*apropou, argou, barou, bibelou, birou, bistrou, boferou, borderou, bungalou, car-*

gou, cavou, cazinou, chimonou, ecou, ferodou, gabrou, garou, ghetou, halou, hublou etc.); • **-i / -î final** > **-iy** (*batiu, bigudiu, bisturiu, crochiiu, lambriu, meniu, pardesiu*³, *pariu, pliu, potpuriu, striu* etc.). Și chiar dacă forța procedurii de diftongare este în descreștere, chiar și pentru cuvintele franțuzești, unde s-a manifestat puternic, procedeul a funcționat mult timp ca tip de modificare și de constrângere impusă neologismelor vocalice.

O a doua manieră curentă de „autohtonizare” o reprezintă marcatorul de plural *-uri*. Este suficient să aducem, spre argumentare, o singură tranșă de exemple⁴, cele reprezentate de împrumuturile cu *-i* final la singular, pentru a constata extinderea fenomenului: *body* – *bodyuri*, *boodgie* – *boodgie-uri* [bud-ği-ur¹], *cookie* – *cookie-uri* [ku-k’i-ur¹], *duty-free* – *duty-free-uri* [diu-ti-frî-ur¹], *+emoji* – *emojiuri*, *garden-party* – *garden-partyuri* [gar-dăn-par-ti-ur¹], *grafitti* – *graffitiuri* [gra-fi-ti-ur¹], *ice-tea* – *ice-tea-uri* [aîs-tî-ur¹], *jacuzzi* – *jacuzziuri* [ğe-ku-zi-ur¹], *maquis* – *maquis-uri* [ma-k’i-ur¹], *party* – *partyuri* [par-ti-ur¹], *party-pris* – *party-pris-uri* [par-ti-pri-ur¹], *racursi* – *racursiuri* [ra-cur-si-ur¹], *sherry* – *sherryuri* [șe-ri-ur¹], *shimmy* – *shimmyuri* [și-mi-ur¹], *+smoothie* – *smoothie-uri* [smu-si-ur¹], *storry* – *storryuri* [sto-ri-ur¹] etc. Este evidentă lipsa oricărei restricții în folosirea lui *-uri*, acesta fiind selectat în orice fel de condiții⁵: pentru

* Alocuțiune susținută la dezbaterile „Statutul actual al limbii române”, dedicată celebrării Zilei Limbii Române (31 august 2021, Clubul Academicienilor, Academia Română)

radicali cu finală consonantică sau vocalică, cu vocală accentuată sau neaccentuată, cu lungimi diferite ale radicalului (mono-, bi-, trisilabici), radicali simpli, dar și compuși, inclusiv compuși acronimici, și cu orice trăsături lexicale (majoritatea împrumuturilor sunt de origine engleză, dar nu lipsesc nici cele franțuzești; vezi *maquis*, *organdi*, *schi*, *taxi*); vezi și lipsa alternanțelor (radicalul care primește desinența *-uri* nu participă la sistemul românesc de alternanțe). Toate acestea explică, pe lângă funcția de marcă de neutru și marcă de plural, transformarea desinenței *-uri*⁶ într-un marcator de „autuhtonizare” a împrumuturilor.

În esență, cele două tendințe: ospitalitatea (deschiderea spre neologism) și autohtonizarea (constrângerile impuse de tiparele flexionare românești) au ca rezultat un anume echilibru neologic în evoluția limbii actuale, în sensul că limba însăși acționează ca o frână la invazia neologică.

4. Și, TOTUȘI, nu putem să nu observăm și mutații mai semnificative, mai profunde datorate invaziei neologice. Ne propunem, foarte pe scurt, să enumerăm aceste efecte înregistrate la nivel morfologic și fonetic, nivelurile cele mai rezistente, mai conservatoare la presiunea neologică.

4.1. Efecte morfologice

● În flexiunea substantivului, ca efect al împrumuturilor, se îmbogățește enorm inventarul substantivelor cu statut flexionar marginal, fie substantive invariabile, cum sunt multe dintre împrumuturile recente, fie defective de singular sau de plural, cum, de asemenea, sunt multe dintre neologisme. Crește, astfel, zona de impredictibilitate⁷ din paradigma substantivală românească. În română, predominante sunt clasele predictibile, regulate, cu declinări și conjugări ferme. Or, constatăm că inventarul claselor invariabile sau defective devine impresionant de mare. Cităm formații înregistrate în DOOM³ ca invariabile sau ca defective: *avocado*, *bazooka* [bazuka], *+bonsai* [bonsai], *boldo*, *cachetero*, *cannelloni*, *carbonado*, *cassone*, *caudillo*, *chou à la crème*, *chowchow* [čau-čau], *chulo*, *coça*, *cruzeiro*, *culi*, *dîngo*, *duro*, *emu*, *fandangó*, *+focaccia*, *+gaspacho*, *gnu*, *graffito*, *grizzly*, *guanaco*, *guareni*, *guru*, *hicori*, *hidalgo*, *hippy*, *+husky*, *kiwi*, *koala*, *lapili*, *lori*, *millefiori*, *+paella*, *picaro*, *pietă*, *penny*, *+prosciutto*, *+quinaoa*, *quipu*, *quechua*, *reality-show*,

+rikotta, *+sami*, *sepia*, *+seppuku*, *sequoia*, *sfumato*, *sirocco*, *sombrero*, *storno*, *tory*, *tuia*, *yucca*, *zebu*, *zoo* etc.

● În flexiunea substantivală, crește ponderea neutrului, iar, în cadrul acestuia, crește ponderea subclasei de substantive cu desinența de plural *-uri*. Paradoxal, neutru nu este un gen de împrumut; el nu apare în cele mai multe limbi din care s-au făcut împrumuturile recente (nu există în engleză, nu există în franceză), iar *-uri* nu este o desinență neologică (este o desinență cu o lungă și interesantă istorie românească⁸). Și, totuși, există o influență indirectă asupra acestora determinată de mulțimea neologismelor. Facilitățile pe care le creează neutru și desinența *-uri* în preluarea xenismului (a neologismului recent) explică frecvența lor de apariție și legătura „indirectă” cu atragerea neologismului spre aceste clase.

● Continuă procesul de pierdere a alternanțelor, manifestat, istoric, odată cu avalanșa de împrumuturi (în DOOM³; toate formațiile noi cu final în *-l* păstrează acest „-l” la plural: *barili*, *emuli*, *pitbulli*, *+pixeli*, *+shekeli*, deosebindu-se de mai vechiul împrumut cu alternanță *colonel – colonei*).

● Există premisele extinderii realizării vocale a desinenței de masculin plural *-i*, care pierde determinarea fonetică din tiparele substantivale autohtone, realizându-se vocalic și independent de condiționarea fonetică mai veche. Potrivit regulii românești vechi, selecția lui *-i* silabic (vocalic) se face numai în condițiile unei finale de radical *muta cum liquida* (*socru – socri*, *membreu – membri*, *arbitru – arbitri*, *multiplu – multipli*). Noile împrumuturi dezvoltă însă un *-i* vocalic: *paparazzi* [pa-pa-ra-ți], *cannelloni* [ca-ne-lo-ni], *graffiti* [gra-fi-ti], *lapili* [la-pi-li], *culi* [ku-li], *grizzly*, *hippy*, *huski*, *kiwi*, *lori*, *penny*), iar nu *[pa-pa-ra-ți¹], *[ka-ne-lon¹], *[lapil¹], *[pen¹]. Tiparul cu *-i* silabic (vocalic) este susținut de substantive invariabile, folosite la sg. și pl. cu aceeași formă (*culi*, *cannelloni*, *dandy*, *grizzly*, *hicori*, *hippy*, *husky*), de substantive cu flexiune incompletă, folosite ca *pluralia tantum* (*bikini*, *cannelloni*, *musli*, *ravioli*, *tutti*, *tutti-frutti*), precum și de adjective terminate în *-i* vocalic: *+crazy*, *glossy*, *groggy*, *sexy*, *trendy*, toate fiind forme a căror structură morfematică internă este dificil de precizat.

Sigur că apare și celălalt tipar flexionar cu *-i* nonsilabic (cu *-i* „șoptit”), ca semn de integrare completă (vezi: *+bloggeri* [r¹], *+boxeri* [r¹], *+broderi* [r¹], *+dealeri* [r¹], *+designeri* [r¹], *+gameri* [r¹], *+goalkeeperi* [r¹], *+hackeri* [r¹], *+hipsteri* [r¹], *+hunteri* [r¹], *+influenceri* [r¹], *+interferoni* [n¹], *itemi* [m¹], *+looseri* [r¹], *+markeri* [r¹], *+menteuri* [r¹], *+outsideri* [r¹], *+profileri* [r¹], *+provideri* [r¹], *+rapperi* [r¹], *+retaileri* [r¹], *+retrieveri* [r¹], *+rockeri* [r¹], *+rolleri* [r¹], *+scoreri* [r¹], *+strumfi* [f¹], *+șalangeri* [r¹], *+traineri* [r¹], *+vloggeri* [r¹]), dar nu putem să nu observăm și faptul că, în ciuda constrângerii flexionare românești, cu *-i* final nonsilabic, tiparul cu *-i* silabic (vocalic) se lărgește. Ba mai mult, se lărgește și la neutre (mai ales la formele invariabile), fără condiționarea fonetică tipică neutrelor neologice mai vechi *consiliu – consilii*, *premiu – premii*, *stadiu – stadii* (vezi neutre recente ca: *lapislazuli*, *paciuli*, *soffioni*).

Chiar și în acest caz, există dovada unei „stabile” puternice puse de tiparele desinențiale anterioare. Un singur exemplu: substantivele masculine de origine italiană, dezvoltând tiparul de împrumut *-o – -i*: *ciompo – ciompi*, *concerto grosso – concerti grossi*, *flamingo – flamingi*, *glissando – glissandi*, *paparazzo – paparazzi*, *piccolo – picoli*, *straniero – stranieri*, prezintă grade diferite de adaptare lingvistică: de la realizarea lui *-i* final desinențial ca *-i* vocalic (în *cannelloni*, *paparazzi*, *ciompi*, *glissandi*), la *-i* devocalizat (din *picoli*, *stranieri*; în cazul lui *flamingi*, *-i* devocalizat este integrat în stuctura africată *g*). Pentru *stranieri*, integrarea flexionară a fost totală, substantivul modificându-și nu numai realizarea pluralului, ci și realizarea singularului, prin pierderea desinenței neologice *-o*. Tot ce este neconform cu flexiunea românească (în cazul de față, un tipar nou flexionar) este greu tolerat; în multe situații, este respins, fără însă a exclude și posibilitatea acceptării de noi variante (vezi forma actuală *paparazzi*, cu *-i* vocalic).

• În flexiunea verbului, a crescut și continuă să crească ponderea conjugării I, în defavoarea conjugării a IV-a (față de prima jumătate a secolului al XIX-lea, unde raporturile cantitative erau inversate⁹). Și chiar dacă, sub ochii noștri, se produce o revigorare a conjugării a IV-a în *-i*, mai

ales ca efect al productivității crescute a sufixului lexical *-ui* (vezi recente rădăcini neologice¹⁰ din verbele: *bipui*, *brandui*, *chatui*, *clicui*, *killui*, *linkui*, *search-ui*, *update-ui*, *zipui* etc., unele cu variație liberă *zipui//zipa*), conjugarea I este numeric și ca productivitate cea mai bogată.

4.2. Efecte fonetice/fonologice și grafice

• Dicționarele și lucrările normative recunosc sunete noi de tipul: *-ŭ* final (*+barbecue*, *fondue*, *fondue*, *review* [ri-viŭ], *tutu* [tú-tú]), *ö* final (*bleu* [blö]), *ö*, fără niciun echivalent românesc, *ŭ*, sprijinit de un echivalent apropiat românesc, cel prezent în diftongul ascendent *-iu* (*uliu* [u-liŭ]).

• Crește ponderea cuvintelor cu finală vocalică și a celor cu accentuare oxitonă. În română, ca tipar flexionar oxiton, apare doar tiparul feminin cu *-a*, *-ea* (accentuat): *basma*, *casma*, *vâlcea*, *rândunea*, tip care astăzi are un randament scăzut, fără nicio deschidere față de împrumut¹¹. Prin nenumăratele neologisme recente accentuate pe finală, tiparul oxiton își întărește poziția (vezi cu *-e* final accentuat: *aligote*, *beaujolais* [bojole], *bourrée*, *cafe*, *cloisonné*, *colroulé*, *consommé*, *duble*, *ecarte*, *file*, *forfait* [forfe], *frappé*, *gallé*, *hașe*, *piure*, *roze*, *sote*; vezi cu *-i* final accentuat: *afuzali*, *alibi*, *bain-marie*, *ice-tea* [ais-ti], *maquis*, *parti-pris*, *pedigri*, *racursi*, *ralanti*, *travesti*).

• Cresc, numeric, condițiile de producere a hiatului¹². Hiatalul apare ca legătură între finala vocalică și prima vocală a articolului hotărât (*-ul*) sau prima vocală a desinenței de neutru plural (*-uri*). Cum majoritatea neologismelor recente se încadrează în clasa neutruului și primesc pe *-uri*, iar, pe de altă parte, au radical vocalic, se lărgesc condițiile de apariție a hiatului, atât cu repetare de vocală (*u-u*), cât și cu vocale distincte (*i-u*, *o-u*, *e-u*):

- *-u-u* (*rendez-vous-uri* [ran-de-vu-ur¹])
- *-i-u* (*alibiuri* [a-li-bi-ur¹], *parti-pris-uri* [par-ti-pri-ur¹])
- *-o-u* (*rizotouri* [ri-zo-to-ur¹])
- *-e-u* (*aligoteul* [a-li-go-te-ul], *beaujolais* [bo-jo-le-ul])

Tendența de extindere a hiatului, datorată formelor de neutru ale neologismelor recente, întâlnește tendința opusă, de tip popular, de evitare a hiatului. Și chiar dacă cele două tendințe

privesc tranșe diferite de lexic și tipuri diferite de vorbitori, nu putem ignora faptul că neologismele influențează, direct și indirect, structura și trăsăturile fonetice ale românei.

- Crește ponderea grafiei nonfonetice, prin preluarea deprinderilor de scriere din limba de origine. Și, astfel, o limbă, cum este româna, cu o ortografie predominant fonetică, se îndepărtează, prin marele număr de neologisme, de trăsătura ei esențială. De aici, și necesitatea instrumentelor normative recente (vezi DOOM³⁻⁴) de a introduce, între paranteze drepte, pronunția fiecărui împrumut recent, încercând să redea, cât a fost posibil¹⁴, pronunția din limba de origine.

- Sunt acceptate grafeme noi, ajungându-se, pentru același fonem/sunet, să se folosească două semne diferite: vechiul „i” (*jacuzzi*, *lapili*, *lapis-lazuți*, *paciuli*, *parti-pris*, *raviqli*, +*smoothie*, *soffioni*, *torji*), alături de neologicul „y” (*boy*, *country*, *curry*, +*ecstasy*, *grizzly*, +*husky*, *lobby*, *story*, *trendy*, uneori chiar în asociere; *boyi*, *dandyi*, *grizzlyi*, *gayi*, *pennyi*, primul „y” semnifică desinența de masculin plural¹⁴, iar al doilea „i”, articolul hotărât. În absența cratimei, recomandare din partea DOOM²⁻³ (pentru aceste situații¹⁵), formele sunt destul de bizare.

5. Am trecut în revistă care sunt cele mai evidente fenomene fonetice și morfologice datorate împrumuturilor. Unele dintre ele sunt deja semnalate, fiind fenomene mai vechi în limbă (vezi observații privind statutul și ponderea conjugării I¹⁶ sau privind pierderea parțială a alternanțelor¹⁷); altele, precum extinderea lui *-i* vocalic la plural, sunt noi. Oricum, fenomenele trebuie privite ca tendință, și nu ca trăsături generale fixate, dar ele spun ceva despre direcția de evoluție.

Sunt numeroase aceste fenomene? Numeric, nu sunt foarte multe, și puține au efecte „directe”, imediate, flexionare (poate din ce am prezentat doar schimbarea condițiilor de selecție a desinenței *-i* vocalic la plural). Și, totuși, că vrem, că nu vrem, aceste efecte structurale profunde se produc în timp, iar lingvistului îi revine obligația de a le examina și de a le stabili precis ponderea.

- N-am vorbit nimic despre împrumuturile lexicale, care sunt cele mai numeroase, cele mai

vizibile, cele mai supărătoare. Noul DOOM³ cuprinde peste 2000 de împrumuturi recente, acceptate ca urmare a unei trieri lexicale severe. Sunt normale/recomandabile aceste împrumuturi? Răspunsul este pozitiv. Chiar dacă în stadii și cu ponderi diferite, prezența lor o găsim în orice limbă modernă, reflectând dinamica oricărei limbi în relațiile ei cu evoluția societății. Asemenea fenomene sunt de condamnat doar atunci când dublează, fără nicio rațiune, sinonime perfecte și atunci când sunt greșit utilizate (ca formă și ca semnificație). Ce înseamnă „fără nicio rațiune”? Fără motivul diferențierii de registru, de stil funcțional, de nuanță semantică.

Controlul, asigurat prin lucrări normative de tipul DOOM și DEX, control cantitativ, dar și de adaptare a formei flexionare și fonetice, este măsura obligatorie pentru păstrarea unui anumit echilibru. Avem deci motive clare să ne bucurăm de apariția DOOM³-ului. La 16 ani de la ediția anterioară (2005), Institutul de Lingvistică din București scoate o nouă ediție, mult diferită de cea anterioară, diferită atât din punctul de vedere al inventarului de împrumuturi (peste 2000 de împrumuturi), cât și al formei gramaticale, fonetice și grafice de înregistrare a acestora.

Bibliografie

Avram 2001, Mioara Avram, „Ospitalitatea limbii române”, în Marius Sala (coord.), *Enciclopedia limbii române*, București, Univers Enciclopedic, 406–407.

DOOM²⁻³, *Dicționarul ortografie, ortoepic și morfologic al limbii române*, București, Editura Enciclopedică, 2005, 2021 (sub tipar).

Dragomirescu 2015, „Verbul în secolul al XIX-lea”, în Gh. Chivu, Gabriela Pană Dindelegan, et al., *Studii de istorie a limbii române. Morfosintaxa limbii literare în secolele al XIX-lea și al XX-lea*, 2012, ediția a II-a 2015, București, Editura Academiei Române.

DSL, Angela Bidu Vranceanu, Cristina Călărășu, Liliana Ionescu-Ruxândoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, București, Editura Nemira, 2005.

GALR I, Valeria Guțu Romalo (coord.), *Gramatica limbii române*, I, București, Editura Academiei Române, 2008.

Pană Dindelegan [2002] 2018, Gabriela Pană Dindelegan, „Formații substantivale recente și rolul «clasicatorilor» în actualizarea contextuală”, în *Dinamică și variație. Studii de gramatică*, I, București, Editura Academiei Române, 169–181.

Pană Dindelegan [2007] 2018, Gabriela Pană Dindelegan, „Reflecții pe marginea a două tipare flexionare ale substantivului: Ø – le și Ø – uri”, în *Dinamică și variație. Studii de gramatică*, București, Editura Academiei Române, 182–191.

Pană Dindelegan 2015, în Gh. Chivu, Gabriela Pană Dindelegan, et al., *Studii de istorie a limbii române. Morfosintaxa limbii literare în secolele al XIX-lea și al XX-lea*, 2012, ediția a II-a 2015, București, Editura Academiei Române.

Pană Dindelegan 2020a, Gabriela Pană Dindelegan, „Note pe marginea flexiunii unor împrumuturi substantivale recente”, în *Dinamică și variație. Studii de gramatică*, II, București, Editura Academiei Române, 136–143.

Pană Dindelegan 2020b, Gabriela Pană Dindelegan, „Predictibilitate și impredictibilitate în flexiunea nominală românească”, în *Dinamică și variație. Studii de gramatică*, II, București, Editura Academiei Române, 11–21.

Pană Dindelegan 2021a, Gabriela Pană Dindelegan, „Plurifuncționalitatea morfemului -uri”, în *Omagiu lui Nicolae Saramandu* (sub tipar).

Pană Dindelegan 2021b, Gabriela Pană Dindelegan, „Efectul neologismelor asupra sistemului fonetic românesc. „Condiții de producere a hiatului”, în volumul omagial Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș (sub tipar).

Zafiu 2001, 2006, 2007, 2015, Rodica Zafiu, „Cronica limbii”, în *România literară* 25/2001, 21/2006, 10/2007 și *Dilema* 590/2015.

Note

¹ Potrivit tradiției terminologice românești (vezi DSL), *împrumut* este perfect sinonim cu *neologism*; în literatura europeană, *neologism*, însă, „acoperă” semantic atât împrumuturile recente, cât și formațiile interne recente obținute prin derivare și compunere. În textul prezent, vom folosi accepția terminologică românească, variind sinonimic *neologism* cu *împrumut*.

² Termenul *i* se datorează Mioarei Avram (Avram 2001).

³ Formațiile *meniu* și *pardesiu* derivă din etimoane franțuzești terminate în *-û* (*menu*, *pardessus*).

⁴ Folosim informația conținută în noul DOOM³, lucrare aflată sub tipar, în stadiu final de corecturi; preluăm și convențiile acesteia privind: notarea accentului, prin sublinierea vocalei; notarea pronunției, prin informația cuprinsă între paranteze drepte; indicarea noutăților din DOOM³, prin introducerea unui „+” înaintea titlului de articol.

⁵ Pentru selecția lui *-uri* fără nicio limitare contextuală a radicalilor de neutru plural, vezi Pană Dindelegan [2002] 2018 și 2020a.

⁶ Pentru „plurifuncționalitatea” morfemului *-uri*, vezi Pană Dindelegan 2021a.

⁷ Pentru conceptele de „predictibilitate” vs „impredictibilitate”, vezi Pană Dindelegan 2020b.

⁸ Pentru „istoria” desinenței *-uri*, vezi Pană Dindelegan [2007] 2018.

⁹ Vezi Dragomirescu 2015, 189.

¹⁰ Pentru alte exemple, dar și unele rediscutate (*hackui/hăcui*, *blogui(re)*, *șerui(ală)*), *brandui(ală)*), vezi Zafiu 2001, 2006, 2007, 2015.

¹¹ Pentru istoria acestui tipar flexionar oxiton, specific românesc, vezi Pană Dindelegan [2007] 2018.

¹² Pentru o examinare detaliată, vezi Pană Dindelegan 2021b.

¹³ Redarea fidelă nu a fost totdeauna posibilă, dată fiind prezența unor sunete/grupuri de sunete inexistente în română și dificil de reprodus (vezi, de exemplu, redarea unui împrumut ca *+smoothie – smoothie-uri*, transcris cu variante de pronunție [pron. rom. *smuti/smusi*], dar niciuna corespunzătoare întru totul etimonului englezesc).

¹⁴ Analiza morfematică a acestor forme este discutabilă: primul „i” poate semnifica fie o desinență sincretică pentru singular și plural, fie finala radicalului, desinența fiind, în acest caz, Ø (ex.: *dand-y-i* vs *dandy-Ø-i*).

¹⁵ Cratima se folosește la finalul cuvintelor numai atunci când leagă flectivul de un final de radical inexistent în română ca litere sau ca pronunție (*Introduce DOOM³*); vezi *partyuri*, dar *smoothie-uri*.

¹⁶ Pentru statutul actual al conjugării I, vezi GALR I, 556–560.

¹⁷ Pentru statutul alternanțelor, vezi Pană Dindelegan 2015, 441–444, 560–562.

Schimbările climatice – Cod roșu pentru umanitate, ultimatumul scoțian

Acad. Nicolae Anastasiu
Doru Cătălin Morariu*

După publicarea celor două articole – *Sistemul energetic global sub furcile caudine*** și *România energetică – Quo Vadis?**** – în două numere anterioare ale revistei „Academica”, variate texte și eseuri despre *Schimbările climatice și efectele lor în societate* au continuat să invadeze media și rafturile librăriilor. Un recent, foarte voluminos (peste 3900 pagini) Raport al ONU, realizat de un grup de 234 de autori ai echipei de experți de la IPCC¹ și IRENA²), ne apare, prin urgența și gravitatea mesajelor, drept cea mai importantă lucrare privind date, fapte, acțiuni, sinteze și recomandări despre **Încălzirea globală**, precum și despre necesitatea unor acțiuni concertate și susținute pentru atingerea în cât mai scurt timp a obiectivelor primordiale ale **Tranziției energetice**. Raportul IPCC reprezintă în acest moment cel mai puternic avertisment pentru umanitate cu privire la starea precară a climatului mondial, iar observațiile de mare rigurozitate asu-

pra schimbărilor care au loc în prezent fac ca argumentele științifice să fie mult mai precise, dar cu atât mai neliniștitoare. Accentul pus de Raport pe riscul încălzirii continue face ca mesajul să fie mai puternic ca niciodată. Detaliile cu care schimbările ce au loc deja pot fi vizualizate extind conținutul în care scenariile – ce păreau la evaluarea anterioară a IPCC, din 2014, doar o posibilitate a unui viitor îndepărtat – reprezintă acum o nedorită și îngrijorătoare realitate. De atunci, Pământul s-a încălzit doar cu 0,1°C, însă experții au acum o mai bună înțelegere a diferitelor procese fizice implicate și, în mod crucial, observații de detaliu asupra modului în care lumea s-a schimbat până în prezent. O concluzie majoră a Raportului este că astfel de schimbări „afectează acum fiecare regiune locuită de pe glob, influența umană contribuind la multe schimbări observate în condițiile meteorologice și climatice extreme” (Fig. 1).

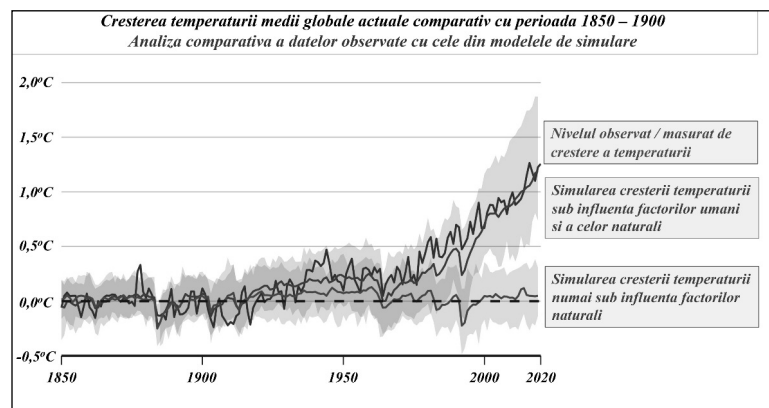

Fig. 1 – Influența factorilor umani a contribuit în mod decisiv la încălzirea planetei. Schimbările în media anuală a temperaturii globale la suprafață, evidențiate prin valorile observate și prin modelele de simulare a influenței factorilor naturali și umani sau numai a celor naturali (cu modificări după IPCC, 2021).

* Dr. inginer geolog, CEO – Grupul Raffles Energy, Marea Britanie

** Anastasiu, N., Morariu, D.C. (2021), *Sistemul energetic global sub furcile caudine – paradigmele tranziției. Energia verde – prioritatea momentului*. *Academica*, XXXI, 365–366 nr. 3–4, p. 34–53.

*** Anastasiu, N., Morariu, D.C. (2021), *Sistemul energetic în actualitate: România energetică – Quo vadis?* *Academica*, XXXI, 368–369, nr. 6–7, p. 10–29.

Subtitlul Raportului, după cum s-a exprimat António Guterres, secretarul general al ONU, ar trebui să fie **Un cod roșu pentru umanitate**. Publicat într-o vară „fierbinte” ce a înregistrat temperaturi caniculare, incendii devastatoare și inundații terifiante, care demonstrează mai mult ca oricând că modelele schimbărilor climatice sunt susținute cu observații ale realității cotidiene, Raportul IPCC s-a dorit să reprezinte o aducere la zi a tuturor informațiilor relevante pentru ca viitoarea Conferință a Părților (COP26³), ce va avea loc în prima jumătate a lunii noiembrie la Glasgow, Scoția, să-și poată desfășura lucrările în deplină cunoștință de cauză, iar deciziile luate, așteptate ca **un ultimatum**, să poată fi adoptate și aplicate de întreaga societate (Fig. 2). Pentru binele ei!

Principale probleme dezbătute (adoptate în consens la 12 dec. 2015):

- Limitarea încălzirii globale la mai puțin de 2°C și, chiar, până la 1,5°C, față de nivelul din perioada preindustrială.
- Fiecare țară trebuie să determine, să planifice și să raporteze în mod regulat cu privire la contribuția financiară pe care o angajează pentru *atenuarea* încălzirii globale.
- Niciun mecanism nu obligă o țară să stabilească un obiectiv privind volumul emisiilor specifice până la o anumită dată, dar fiecare obiectiv ar trebui să depășească obiectivele stabilite anterior.
- Spre deosebire de Protocolul de la Kyoto, din 1997, distincția dintre țările dezvoltate și cele în curs de dezvoltare este nedefinită, astfel încât

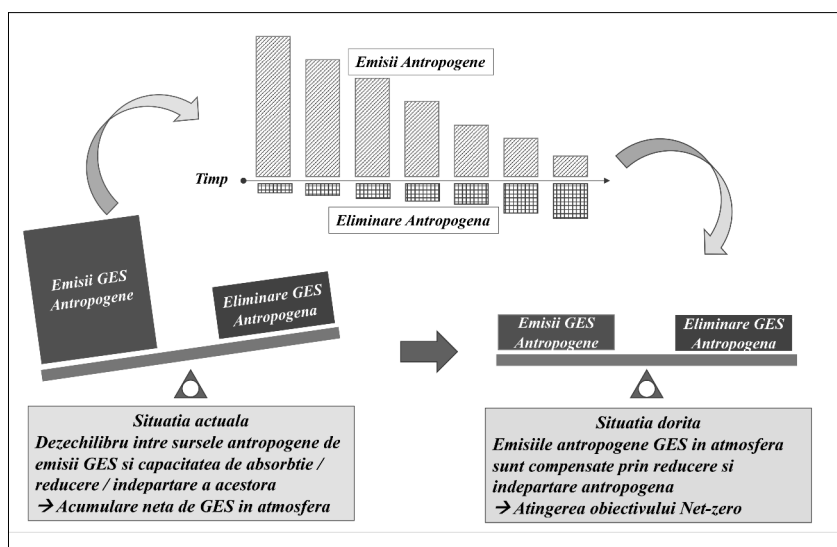

Fig. 2 – Ecuția pe care COP26 își propune să o rezolve la limita de echilibru sustenabil. Care sunt deciziile necesare pentru ca omenirea să parcurgă în cât mai scurt timp și cu un impact social minim traseul de la situația climatică actuală la dezideratul net-zero.

Despre ce este vorba?

Conferința părților de la Paris (COP21), din anul 2015, s-a încheiat fără un acord total al țărilor participante. Cerințele finale erau dure și impuneau o reacție unitară, răspunsuri prompte și acțiuni rapide. Nu s-a întâmplat acest lucru și au trecut aproape șase ani de atunci.

COP21 – Acordul de la Paris⁴ a însemnat:

Țări participante: 196 state.

Țări semnatare: 175

Ratificare, acceptare/aprobare: 191 de țări, în martie 2021.

În vigoare din: 4 noiembrie 2016

acestea din urmă trebuie, de asemenea, să prezinte planuri de reducere a emisiilor de gaze cu efect de seră.

• Creșterea capacității de *adaptare* la efectele negative ale schimbărilor climatice și de promovare a *rezilienței* la schimbările climatice, precum și reducerea emisiilor de gaze cu efect de seră trebuie realizate într-un mod care să nu amenințe producția de alimente.

Acordul de la Paris în domeniul schimbărilor climatice este cel dintâi acord global cu forță juridică obligatorie. Acesta a fost semnat la 22 aprilie 2016 și ratificat de Uniunea Europeană la 5 octombrie 2016. S-a deschis, astfel, drumul

către *neutralitatea climatică*. Liderul conferinței, Laurent Fabius, ministrul francez de atunci al Afacerilor Externe al Franței, a declarat că acest plan „*ambitios și echilibrat*” a reprezentat un „*punct de cotitură istorică*” în obiectivul de reducere a încălzirii globale.

Acordul de la Paris este considerat un progres major în negocierile privind modificările climatice la nivelul Națiunilor Unite, deși tratativele au fost încetinite de dispute între țările bogate și cele sărace, legate de împărțirea responsabilităților fiecărui grup în parte. Conform acordului, țările își vor stabili obiective proprii de reducere a emisiilor de dioxid de carbon și a altor gaze cu efect de seră. Obiectivele nu sunt obligatorii, din punct de vedere legal, dar țările vor trebui să le actualizeze la fiecare cinci ani. Deja statele se confruntă cu presiuni suplimentare pentru a-și intensifica eforturile.

Statele vor coopera pentru a oferi sprijin (fără răspunderea de a compensa) pentru pierderi și daune cauzate de schimbările climatice. Părților li se cere să își sporească activitatea în domenii de cercetare și dezvoltare privind pierderea și *atenuarea* daunelor, precum sisteme de avertizare timpurie, pregătirea pentru a putea interveni în situații de urgență, precum și evaluarea și monitorizarea riscurilor induse de modificările climatice.

Dezvoltarea și implementarea de tehnologii noi pentru a aborda schimbările climatice și a reduce emisiile de GES sunt recunoscute ca reprezentând un aspect cheie în efortul de a menține o creștere a temperaturii globale la sub 2°C.

Statele Unite ale Americii a fost prima națiune care a ieșit din acord în 2017, sub președinția lui Donald Trump, dar a reintrat în acord în 2021, imediat după instalarea președintelui Joe Biden.

La nivelul Uniunii Europene, răspunsurile au fost clare și rapide: UE și toate statele sale membre au semnat și ratificat Acordul de la Paris și sunt ferm angajate în punerea în aplicare a acestuia. În conformitate cu acest angajament, statele membre au convenit ca UE să urmeze calea către a deveni prima economie și societate neutră din punct de vedere climatic până în 2050 (Document Consiliu European și UE).

Depășind criza pandemiei COVID-19, societatea în ansamblul ei, prin organizații internaționale sau instituții guvernamentale, s-a văzut

nevoită să-și focalizeze atenția asupra stării națiunilor în contextul schimbărilor climatice și a efectelor încălzirii globale asupra oamenilor, a economiei mondiale și a raportului dintre zonele de uscat-continentale și cele marin-oceanice. Pentru aceasta, asistăm, după anul 2020, la o explozie a informațiilor care readuc în lumină:

- Eșecul parțial al Conferinței de la Paris (2015) de a-și vedea semnate toate documentele lansate atunci și de a putea impune reguli clare și termene precise legate de factorii și efectele încălzirii globale asupra societății.

- Speranța de a realiza aceste lucruri în cadrul Conferinței internaționale de la Glasgow din noiembrie 2021. O distanță relativ mare în timp, de aproape șase ani, în care nu s-au realizat prea multe consensuri între state, dar s-au adâncit diferențele dintre țările bogate și cele în curs de dezvoltare sau sărace și, implicit, s-au accentuat capacitățile de punere în aplicare a rezoluțiilor ONU sau UE, de exemplu.

- S-a conturat o majoritate care a acceptat anul **1990** ca punct de plecare pentru termeni de referință și ținte (care era situația atunci a poluării atmosferei de către gazele cu efect de seră și ce temperaturi medii se înregistrau deasupra continentelor și bazinelor marine și oceanice, față de perioada preindustrială?) și anii **2030**, respectiv **2050**, pentru care s-ar putea face evaluări a evoluțiilor posibile a acestor parametri și pentru care ar trebui elaborate scenarii și măsuri.

- În acest sens, s-au făcut cercetări, s-a consultat o foarte bogată documentație, s-a urmărit, în direct, starea terenurilor, s-au instalat stații de monitorizare a parametrilor atmosferici (temperatură, umiditate, precipitații...), s-au emis rapoarte, s-au publicat lucrări științifice, s-au scris cărți și tratate despre *Schimbările climatice și efectul lor asupra societății umane*.

- Analizate de guverne/Comisii din America de Nord, America de Sud, Europa, Africa, Asia și Australia toate aceste informații au stat la baza elaborării Strategiilor Naționale privind Energia verde, tranziția energetică, noile tehnologii, surse energetice alternative, evoluția mix-ului energetic.

- Stabilitatea politică în oricare dintre țări este o condiție pentru redactarea unei strategii viabile pe termen lung în orizonturile de timp 2030, 2050,

2100. Din păcate, însă, această condiție este greu de îndeplinit. Poziția SUA în perioada mandatului președintelui Donald Trump este unul dintre exemple. În România, în ultimii opt-zece ani, s-au lansat în spațiul public numeroase strategii (cea mai recentă în 2016, reactualizată în 2019) și nu este promisă, ținând cont de contextul științific, tehnic și economic, o nouă strategie pentru sfârșitul anului 2021. Ce să mai credem?

Dar, în același timp, pe agendele organizațiilor internaționale au apărut scenarii care reflectă relativitatea acțiunilor care pot și trebuie luate. Câteva exemple, în continuare. La începutul celei de a doua revoluții industriale (1850–1880) valorile termice au depășit de multe ori 1,5°C peste valorile preindustriale și s-au manifestat succesiv evenimente extreme (tip *El Nino*, secete prelungite). Dezvoltarea economică și consumul între cele două războaie mondiale s-au bazat pe utilizarea intensivă a combustibililor fosili, crescând astfel emisiile de gaze și temperaturile medii anuale.

Acordul de la Paris a stabilit ca limită a creșterii temperaturilor față de media globală preindustrială valoarea de +1,5°C, (deși din 1880 temperatura a crescut cu 0,07°C în fiecare deceniu), ceea ce ar putea să însemne:

- Tendință de încălzire a regiunilor situate în nordul Europei, Asiei și Americii de Nord (Alaska și Canada) care ar genera un regim pluviometric mai ridicat, o înălțare a permafrostului și o rată mai mare de topire a ghețarilor. Consecințe imediate: inundații mai frecvente, dar și o reconsiderare a utilizării terenurilor și a culturilor agricole.

- În emisfera nordică, în sudul Europei (Spania, Franța, Italia, Grecia, parte din Balcani), în SUA și în Mexic sau în Asia (Orientul Mijlociu), Africa de Nord vom asista la o tendință de supraîncălzire, cu multe zile uscate, lipsite de precipitații și urmate de o secetă mai accentuată. Populația va manifesta tendința de migrare spre sectoarele nordice ale acestor zone.

- În orașe, la o creștere a temperaturilor cu 1,5°C alte 350 de milioane de persoane vor fi expuse penuriei de apă, în timp ce la o creștere cu 2°C vor fi afectate alte 400 de milioane de persoane.

- Același Raport arată că șocurile climatice majore anterioare au modificat dramatic mediul

înconjurător și au distrus majoritatea speciilor, ridicând întrebarea dacă omenirea nu seamănă semințele proprii sale dispariții. „*Condițiile se vor schimba dincolo de capacitatea multor organisme de a se adapta*” (Fig. 3).

În lipsa unor reacții din partea țărilor afectate, de a încerca **atenuarea** unor astfel de efecte, cercetătorii au atras atenția că **scenariile cu temperaturi de +2°C sau +3°C** sunt mult mai alarmante:

- În Europa, în sectorul nordic al spațiului UE (rămânând la acest exemplu) va crește fertilitatea terenurilor și, deci, bunăstarea oamenilor; în timp ce unele zone din sectorul sudic al UE vor sărăcii și se vor depopula ca urmare a apariției unor condiții de secetă severă.

- Numărul și extinderea areală a regiunilor afectate de secetă va crește de la 13% la 26%, iar numărul zilelor secetoase din 2020 (28%/an) va atinge în 2050, circa 49%/an.

- Scenariul +3°C va afecta mai bine de jumătate din populația Europei, iar mortalitatea ar putea ajunge la 95 000 persoane/an.

- Limitând creșterea la 2°C, până la 80 de milioane de persoane vor suferi de foamete până în 2050 și 130 de milioane ar putea ajunge la sărăcie extremă în decurs de zece ani.

- Peste trei decenii, sute de milioane de persoane care trăiesc în orașe de coastă vor fi amenințate de inundații tot mai frecvente, cauzate de creșterea nivelului mării, ceea ce, la rândul său, va duce la migrații semnificative (Fig. 4).

- Celelalte regiuni din Asia, America de Nord etc. ne dau propriile lor estimări.

Un proiect ONU (2021) precizează că încălzirea globală chiar și peste 1,5°C ar putea produce „*consecințe progresive grave și, în unele cazuri, ireversibile*”.

Câteva efecte îngrijorătoare reies și din Raportul scris de *Panelul Interguvernamental cu privire la Schimbarea Climatică* (IPCC), la cererea ONU și publicat în *Politico* (www.politico.eu):

- *întreaga Europă va suferi repercursiuni de pe urma încălzirii climatice;*

- *se prefigurează un secol cumplit în care sute de milioane de oameni se vor confrunta cu lipsa apei, zeci de milioane vor fi expuși foametei, în timp ce populațiile din preajma ecuatorului vor fi expuse unor valuri de caniculă insuportabilă;*

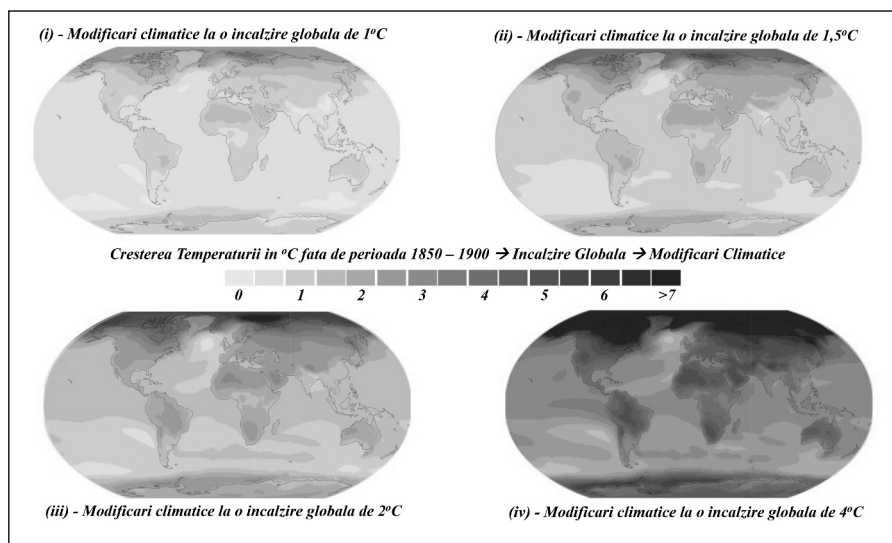

Fig. 3 – Analiza comparativă a posibilelor modificări climatice și a zonelor planetei afectate de acestea pentru diferite scenarii de încălzire globală (cu modificări, după IPCC, 2021; Climate Action Tracker, 2021).

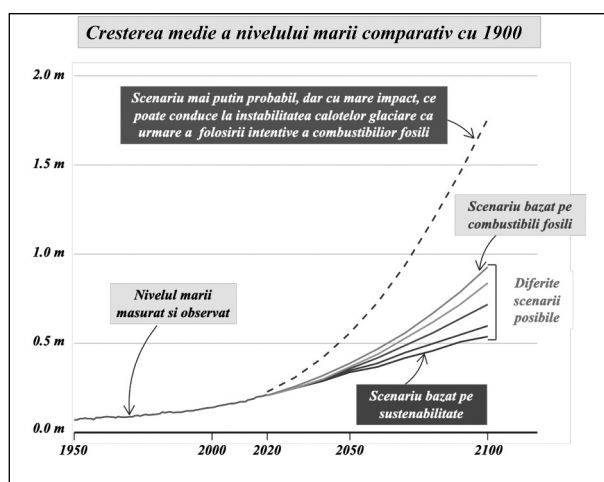

Fig. 4 – Scenarii posibile de creștere a nivelului mării în funcție de modificările climatice (cu modificări, după IPCC, 2021; Climate Action Tracker, 2021).

– pe măsură ce temperaturile cresc, populațiile din centrul și sudul Europei vor avea cel mai mare risc de mortalitate;

– consumul de energie pentru aparatele de condiționat, deja o sursă de poluare, se va dubla până în 2035 în regiunea mediteraneană. În sudul Europei, se va deschide o nouă prăpastie între cei bogați, ce-și vor permite sistemele de răcire, și cei ce nu vor avea mijloacele să o facă;

– Nordul va deveni mai fertil, în timp ce Sudul va fi lovit de perioade extinse de secetă și, astfel, va fi mai sărac;

– schimbările climatice vor genera ierni mai calde, sezoane de cultivare mai lungi și mai multă ploaie în anumite părți din Europa, în particular

în Nord, care va produce cantități mai mari de hrană decât anterior;

– în sudul Europei, peste o treime din populație va avea mai puține resurse de apă decât necesar;

– Europa va avea furtuni cu până la 35% mai puternice iarna, mai ales în nord, astfel încât la o depășire a limitei de 1,5°C inundațiile ar putea afecta circa cinci milioane de europeni anual;

– schimbările climatice au crescut riscul apariției bolilor infecțioase prin împingerea noilor specii, inclusiv a vectorilor și a rezervoarelor de boli, către noi populații umane și invers;

– în prezent, viteza de adaptare a populației nu poate ține pasul cu dinamica accelerată a schimbărilor climatice.

Un raport recent al **Organizației Meteorologice Mondiale** arată că planeta se încălzește mai repede decât s-a estimat inițial. Până în 2025, există o probabilitate de circa 40% ca temperatura globală să fie cu 1,5°C mai mare decât nivelul înregistrat în perioada preindustrială. În ultima decadă, estimările au arătat 20% șanse de atingere a acestui nivel. Potrivit specialiștilor, 2021 va fi al șaptelea an consecutiv cu temperaturi medii mai mari cu 1°C decât nivelurile preindustriale. 2015 a fost primul an când temperatura medie anuală, la nivel global, a depășit cu 1°C perioada preindustrială.

De la temperatură la emisii

Pentru că una dintre cauzele care generează încălzirea globală o reprezintă **emisiile de gaze cu efect de seră** (GES), în orice strategie sau în orice scenariu, problemele nu pot fi separate. Toate acordurile încheiate până acum (de la COP3 – Kyoto, la COP25 – Madrid) le abordează, împreună. Un comunicat al agenției de presă Reuters anunța, în iunie 2021, că *cele 27 de state membre ale Uniunii Europene au aprobat, cu o singură abținere* (Bulgaria) *textul legislativ prin care țintele de reducere a emisiilor de gaze cu efect de seră devin obligatorii din punct de vedere juridic, în timp ce Comisia Europeană pregătește un pachet consistent de politici menite să combată schimbările climatice.*

Cine sunt și cum se manifestă poluatorii?

Organizațiile internaționale și comunitatea științifică sunt de acord că țările dezvoltate, cu o industrie puternică, se află în fruntea clasamentului care ordonează principalii poluatori cu gaze cu efect de seră.

China se situează pe primul loc, producând 27% din totalul de emisii GES (circa 14 mld. CO₂ echiv. în 2019) și este urmată de G7 (20%, din care, SUA – 11%) și India (6,6%). Țările din UE contribuie la GES în proporție de circa 8%. Urmează Rusia, Japonia, Brazilia. Este de remarcat faptul că în cei 15 ani care s-au scurs de la Acordul de la Kyoto, cea mai mare parte a principalilor poluatori și-au mărit semnificativ emisiile de CO₂. Excepții notabile în cadrul țărilor din Top 10 sunt SUA, Germania și Japonia, care au înregistrat scăderi ale emisiilor CO₂ (Fig. 5 și 6).

În aceste țări, principalele sectoare generatoare sunt (Fig. 7), în mod constant, producția de energie, transportul (mobilitățile rutiere, aeriene, navale, feroviare), industria (fabricile de ciment, siderurgia), agricultura și zootehnia (deșeurile). De aici, apar toate problemele conexe.

Promisiuni climatice

Anunțurile privind noi promisiuni climatice vin tot mai des și rapid. În ultimele luni, zeci de țări, incluzând Nigeria și Malaezia, au actualizat planurile de atenuare cunoscute sub denumirea de „contribuții determinate la nivel național” (*Nationally Determined Contributions* sau *NDCs*), necesare în temeiul acordului climatic de la Paris. Dar, din cauza pandemiei Covid-19, desfășurarea *summit*-ului a fost amânată până în noiembrie anul acesta. În mod implicit, termenul pentru prima rundă de actualizări a fost și el extins. Până în prezent, 58% dintre cei 191 de semnatari au depus noi documente.

Țintele climatice ale țărilor îmbracă mai multe forme și dimensiuni. Aproximativ două treimi din economia globală este acum acoperită de un angajament de a realiza emisii „net-zero” până la jumătatea secolului. Gama de repere și definiții diferite poate ascunde nu numai cât de ambițioasă intenționează să fie fiecare țară, dar și cât este de serioasă în legătură cu atingerea obiectivelor asumate.

Cei mai mari 20 de poluatori din lume reprezintă patru cincimi din emisiile globale. Aproximativ jumătate dintre aceștia au obiective climatice care prevăd creșterea emisiilor lor în următorul deceniu – toate acestea sunt economii emergente. Justificarea lor este că Occidentului i s-a permis să emită GES pe măsură ce se îmbogățește, iar țărilor în curs de dezvoltare li se lasă dreptul să facă acest lucru.

La o privire mai atentă, promisiunile climatice făcute de China, cel mai mare emitent din lume, cu aproximativ un sfert din emisiile totale, relevă unele aspecte cel puțin contradictorii. China își propune să reducă intensitatea dioxidului de carbon, a PIB-ului / GDP-ului său cu peste 65% până în 2030, comparativ cu nivelul din 2005. Cu toate acestea, pe măsură ce economiile se dezvoltă, ele tind să devină mai eficiente din punct de vedere energetic și, astfel, consumă mai puțini combustibili

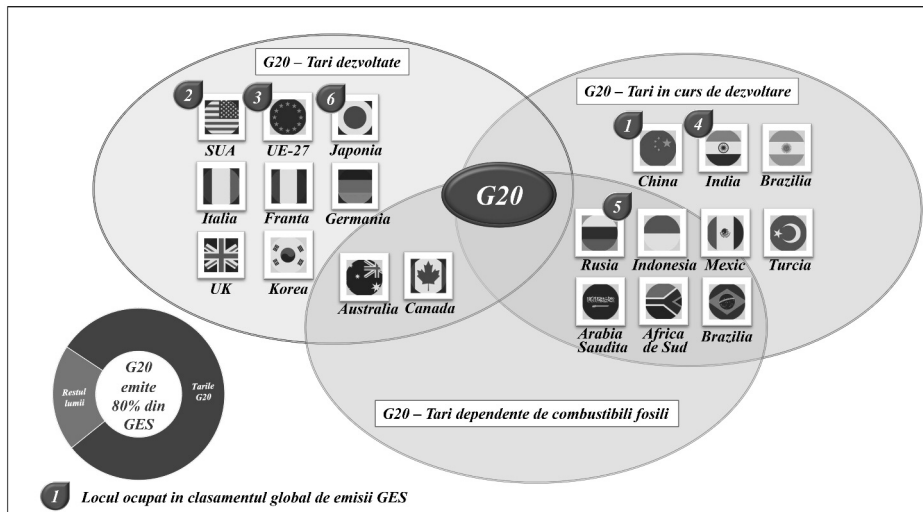

Fig. 5 – Țările G20 sunt „fruntașe” în clasamentul global al poluatorilor GES.

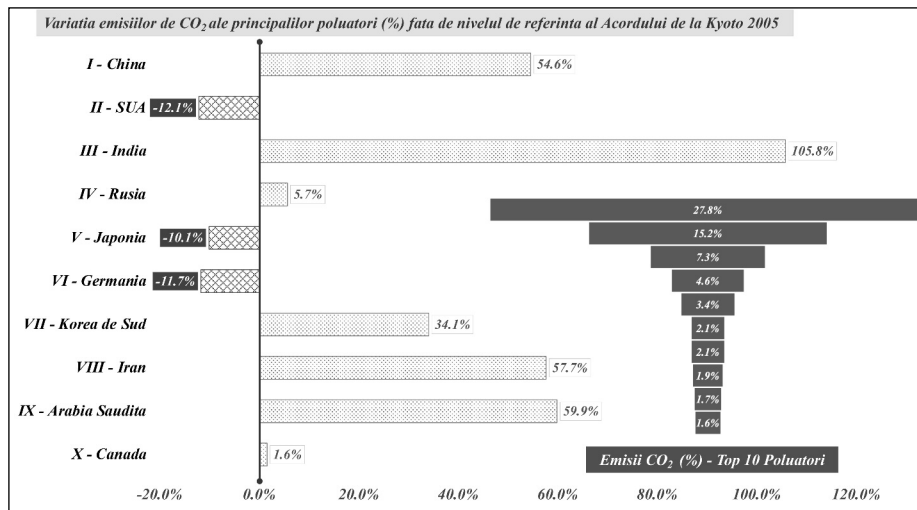

Fig. 6 – Dinamica emisiilor de CO₂ ale principalilor zece poluatori față de nivelul de referință al emisiilor pe care le-au generat în anul 2005, la momentul Protocolului de la Kyoto (sursa datelor primare: IEA 2020; CAT, 2020).

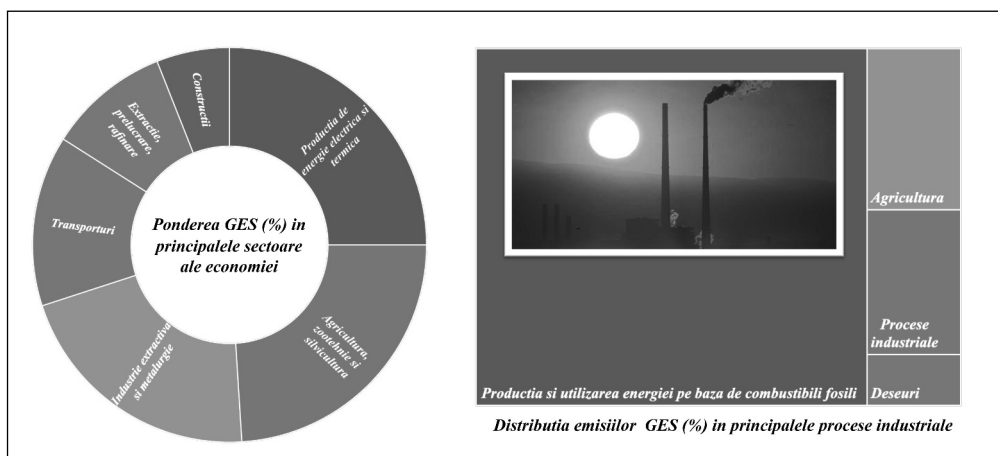

Fig. 7 – Pondere emisiilor GES în principalele sectoare de activitate ale economiei și distribuția emisiilor în funcție de procese industriale.

fosili pentru a produce fiecare unitate de PIB. Intensitatea carbonului scade, chiar dacă țara poluează mai mult în ansamblu. De fapt, ținta pe care și-a propus-o China îi permite acesteia să emită până la sfârșitul acestui deceniu ceva mai mult decât o face în prezent (Fig. 8).

Refacerea obiectivelor climatice determină schimbări și în ambiția relativă a țărilor dezvoltate. În realitate, obiectivul Uniunii Europene de a reduce emisiile cu 55% până în 2030 este mai ambițios decât cel al SUA de reducere cu 52%. Obiectivul Uniunii Europene se bazează pe nivelurile din 1990, iar emisiile sale au scăzut deja din acel moment. În schimb, ținta propusă de SUA se bazează pe nivelurile din 2005, iar emisiile sale au scăzut, de atunci, cu mai puțin. Odată ce nivelul de raportare este pus pe aceeași bază de referință, obiectivul propus de SUA apare mai laudabil (Fig. 9).

Cerințe. Pentru a spera în respectarea obiectivului de +1,5°C, în perioada 2020–2030, emisiile trebuie reduse cu circa 7,6%/an, potrivit ONU. Acest obiectiv este din ce în ce mai dificil de atins în condițiile în care planeta se încălzește mai repede decât se anticipase.

În același context, în timp ce statele mai bogate vest-europene sunt în general favorabile unor politici de mediu mai dure, ele se lovesc de opoziția țărilor central și est-europene, care atrag

atenția că economiile lor încă nu sunt suficient de competitive pentru a face față tuturor schimbărilor implicate de atingerea obiectivelor de mediu europene și, prin urmare, au nevoie de finanțări suplimentare pentru a putea susține costurile generate de aceste transformări (Reuters, 2021).

Țările europene și Marea Britanie au reușit să-și respecte angajamentele făcute și să se apropie de nivelul de +2°C. Însă China, Rusia, Brazilia și Australia au rămas dependente de combustibilii fosili. Dacă politicile folosite de cele patru țări ar fi adoptate de restul statelor lumii, creșterea anuală a temperaturii va depăși cu mult pragul impus prin Acordul de la Paris (The Guardian, BBC, 2021).

Așa s-a ajuns, în iunie 2021, la nevoia unei legi privind clima și care să reglementeze toate problemele de interes comun. Astfel, Parlamentul European a aprobat noua **lege a Uniunii Europene privind clima** (24.06.2021) și mărește obiectivul de reducere a emisiilor până în 2030, de la 40% la cel puțin 55% (și, chiar, până la 57% cu contribuția noilor absorbanți de carbon). Alte deziderate pe care le găsim în lege:

- *Bugetul pentru gazele cu efect de seră trebuie să stea la baza obiectivului pentru 2040.* Acest așa-numit „buget GES” va fi unul dintre criteriile de definire a obiectivului revizuit al UE pentru 2040.

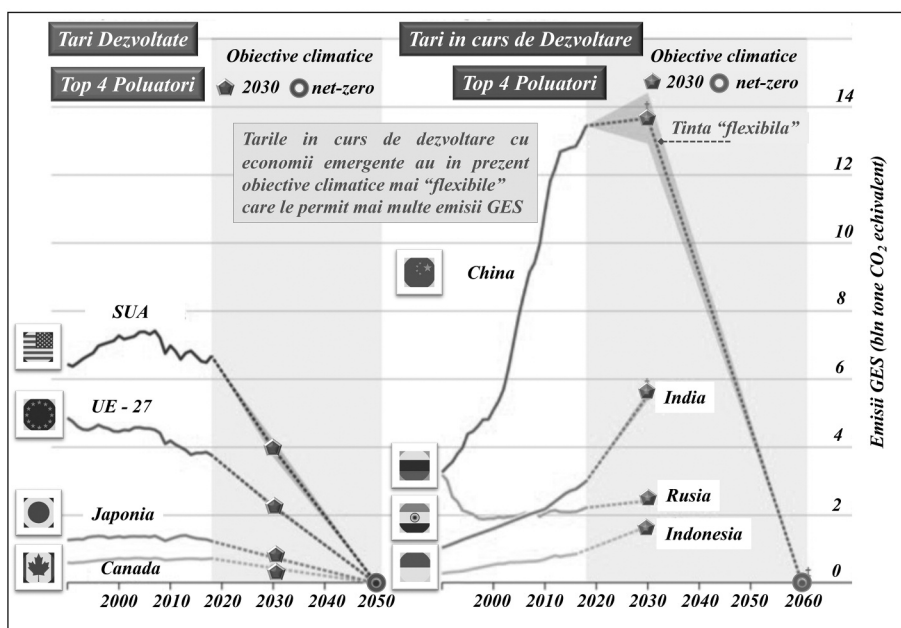

Fig. 8 – Obiectivele climatice ale Top 4 poluatori din grupul țărilor dezvoltate și al celor în curs de dezvoltare (cu modificări, după The Economist, 2021; IPCC, 2021).

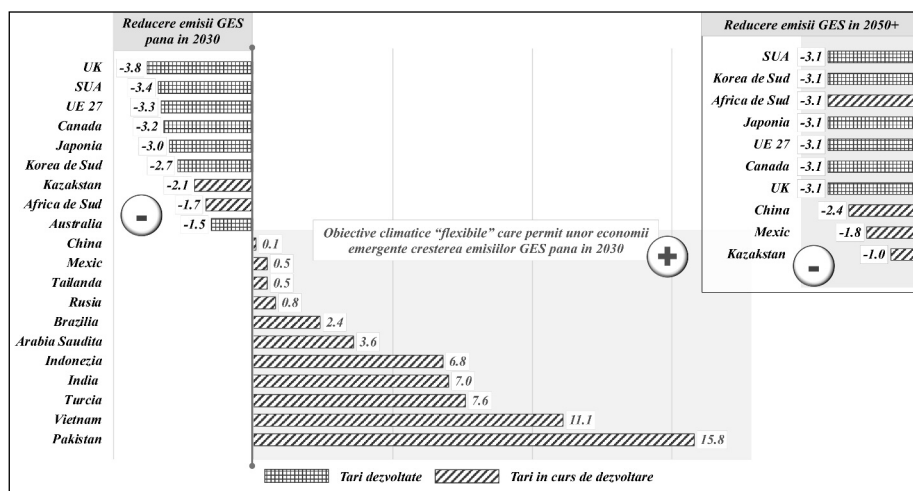

Fig. 9 – Exemple de „flexibilitate” în obiectivele climatice asumate de unii emițători GES din economiile emergente pentru orizontul de timp 2030. Prin comparație, majoritatea țărilor dezvoltate, dar și unele în curs de dezvoltare, și-au asumat obiective ferme de reducere a emisiilor GES atât pe termen scurt (2030), cât și pentru orizontul de timp 2050+ (cu modificări, după *The Economist*, 2021; IPCC, 2021).

- *Înființarea unui nou organism științific independent al UE (CCSESC – Comitetul Consultativ Științific European privind Schimbările Climatice), pentru monitorizarea progreselor realizate în gestionarea emisiilor și evaluarea politicii europene.* Până la 30 septembrie 2023 și ulterior o dată la cinci ani, Comisia Europeană va evalua progresele colective înregistrate de toate țările UE, precum și coerența măsurilor naționale, în vederea atingerii obiectivului UE de a deveni neutră din punct de vedere climatic până în 2050.

Această lege transformă angajamentul politic al **Pactului verde european** față de neutralitatea climatică a Uniunii Europene până în 2050 într-o **obligatie**, oferind cetățenilor și întreprinderilor europene securitatea juridică și previzibilitatea de care au nevoie pentru a planifica această tranziție.

Comisia Europeană va prezenta o propunere privind un obiectiv pentru 2040, în termen de cel mult șase luni de la prima revizuire globală din 2023, prevăzută în **Acordul de la Paris**. În conformitate cu propunerea Parlamentului, Comisia va publica cantitatea maximă estimată de emisii de GES pe care Uniunea Europeană le poate emite până în 2050, fără a pune în pericol angajamentele asumate de UE.

Astfel, în UE semnalul a fost tras, dar câteva personalități recunoscute peste ocean (Crânganu, 2021; Koonin, 2021) vorbesc despre incertitu-

dinile legate de modelarea schimbărilor climatice și a consecințelor viitoarelor emisii de gaze cu efect de seră, care fac imposibilă, în prezent, realizarea unor predicții fiabile și cantitative cu privire la riscurile relative și la consecințele creșterii GES pentru sistemul terestru în ansamblu, sau pentru regiuni specifice ale planetei, sau care supraestimează semnificativ viitoarele creșteri ale nivelului oceanic.

O altă pagină ar putea descrie faptul că programele sofisticate de modelare climatică pot spune, mai mult sau mai puțin, tot ceea ce autorii de software le-au proiectat să spună, la care se adaugă și sindromul GIGO (*Garbage In, Garbage Out*), rezultat din folosirea unor date *rău interpretate* sau chiar falsificate. Iar rezultatele nu pot fi decât slab reproductibile, conform paradigmei CACE (*Changing Anything Changes Everything*).

De aceea, deciziile trebuie luate ACUM, consensul să-și urmeze cursul, pentru că, altfel, **adaptarea** este foarte costisitoare și „*Nivelurile actuale de adaptare vor fi inadecvate pentru a răspunde riscurilor climatice viitoare*” (Raport ONU, 2021).

Multe strategii de adaptare la schimbările climatice necesită utilizarea conștientă a energiei și, totuși, rolul serviciilor energetice, provenite din surse regenerabile, fiabile, accesibile și moderne nu este recunoscut, pe scară largă, în procesul de

elaborare a politicilor sau în practica curentă. Dar, să avem în vedere și concluziile care impun existența a **două tabere contradictorii**.

Într-un studiu publicat anul trecut de National Center for Atmospheric Research – *Creșterea încălzirii în ultima generație de modele climatice este cauzată probabil de nori*, se pot citi următoarele:

Sensibilitatea Climatică la Echilibru (ECS) este o cantitate nemăsurabilă. Este un parametru rudimentar; creat atunci când modelele erau mult mai simple. Este încă util, dar nu este singura modalitate de a înțelege cât de mult va afecta climatul creșterea gazelor cu efect de seră.

Scenariile energetice avute în vedere de marile companii și instituțiile abilitate (Fig. 10) arată viziuni diferite asupra viitorului. Există o diferență semnificativă între atingerea obiectivului de 1,5°C în raport cu cota GES net-zero. Toate scenariile energetice propun utilizarea surselor regenerabile (în special eoliene și fotovoltaice) care pot avea și o eficiență energetică mai mare și emisii GES mai mici. Lor li se propune și utilizarea hidrogenului verde (sursa: IRENA, 2021).

Este evident că nu mai departe de 3 iunie 2021, când *Nature Climate Change* a publicat articolul *An underestimated negative cloud feedback from cloud lifetime changes*, autorii docu-

mentează modul în care modelele climatice exagerează încălzirea globală prin neconsiderarea unui important *feedback* negativ produs de vaporii de apă din atmosferă: *Nori mai calzi, o planetă mai rece*. Acest *feedback* este neglijat în actualele modele CMIP6, care vor constitui coloana vertebrală a noului raport IPCC din 2022.

De mare actualitate este și un alt proiect strategic: „Fit for 55” – *Plan UE de acțiune pentru reducerea gazelor cu efect de seră*.

Ce este „Fit for 55”?

Un plan în care ținta este reducerea emisiilor nete GES până în 2030 **cu cel puțin 55%** comparativ cu nivelul din 1990, pentru ca Europa să devină până în anul 2050 **primul continent neutru** din punct de vedere climatic. Aceste obiective nu mai reprezintă doar aspirații sau ambiții, deoarece ele sunt obligații stipulate de către prima Lege Europeană a Climatului, un cadru legislativ care creează și noi oportunități pentru inovații, investiții și locuri de muncă.

Pachetul „Fit for 55” (Fig. 11) ar trebui să aducă **ținta de eficiență energetică** a blocului comunitar de la 32,5% la 37% și să dubleze obligațiile anuale de **economie de energie** ale țărilor membre, care vor crește de la 0,8% la 1,5%; țările vor trebui să își **reducă consumul** cu acea valoare în fiecare an.

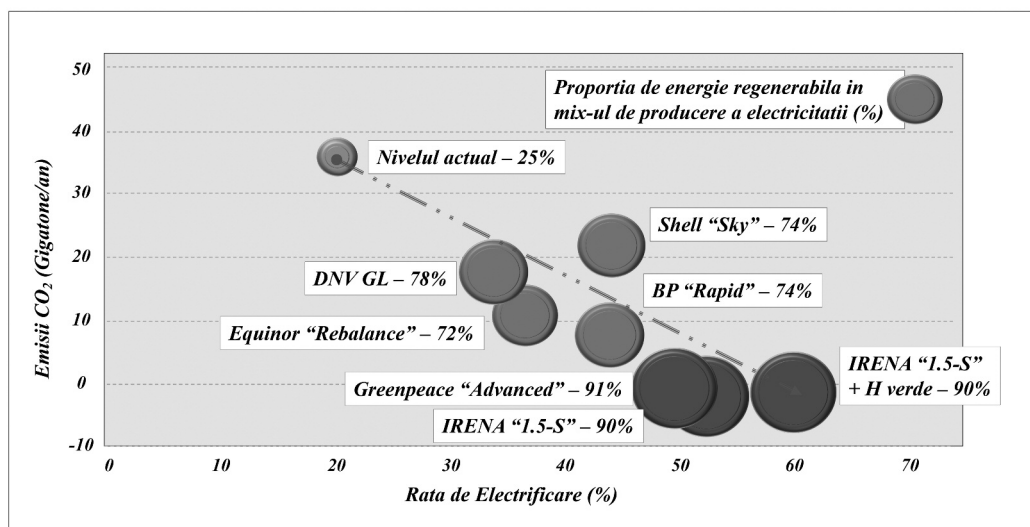

Fig. 10 – Relația dintre reducerea emisiilor GES și creșterea ponderii surselor regenerabile în mix-ul de electricitate, pe măsura avansării ratei de electricitate în cadrul scenariului +1,5°C 2050 (sursa date primare: IRENA, 2021).

Pentru aceasta sunt prevăzute măsuri, în principal, privind:

- creșterea costurilor pentru emisiile de CO₂ generate de încălzirea locuințelor, de transporturi și industrie;
- renovarea tuturor clădirilor publice, de la spitale locale, primării, teatre municipale și locuințe publice;
- taxarea combustibililor destinați transporturilor aeriene și navale;
- interzicerea din anul 2035 a comercializării autoturismelor noi Diesel și pe benzină;
- utilizarea sporită a surselor regenerabile de energie cu *obiectivul ca 40% din energia UE să fie produsă din surse regenerabile până în 2030, concomitent cu reducerea consumului de energie;*
- alinierea politicilor fiscale la obiectivele Pactului Verde European.

Comisia Europeană a avertizat că planul prezentat va implica o tranziție profundă, cu mari schimbări structurale în foarte puțin timp și va conduce la transformarea economiei și a societății Uniunii Europene în vederea atingerii obiectivelor ambițioase în materie de climă. Acest plan va fi negociat cu statele membre și cu Parlamentul European. Înaintea celei de-a 26-a Conferințe a Părților de la Glasgow, setul de obiective climatice „Fit for 55” al UE își propune să stabilească o agendă UE pentru a lucra cu restul lumii către o tranziție verde care să abordeze amenințările existențiale și să creeze noi oportunități pentru toți.

Sub asemenea presiuni, mai multe țări membre ale Uniunii Europene (Polonia, Slovacia, Bulgaria, Ungaria) au avut rezerve în a aproba planul, altele... ascultă, supuse.

Replici acide au venit **din partea Ungariei**. Pachetul de măsuri propus de Comisia Europeană pentru atingerea obiectivelor climatice ale UE (iulie 2021) este pentru Ungaria „*inacceptabil în forma sa actuală*” (Gulyas Gergely, șeful de cabinet al premierului Viktor Orban). Acest plan va impune populației și nu poluatorilor să suporte costurile combaterii schimbărilor climatice, plus că va distruge rezultatele politicii guvernului de la Budapesta de diminuare a prețului pentru utilități plătit de persoanele fizice. Ungaria este pregătită să susțină un plan mai ambițios de combatere a schimbărilor climatice.

În România, administrația prezidențială a privit lucrurile altfel.

Pilonul principal al planului este cea mai mare extindere a sistemului de comercializare a certificatelor de emisii (ETS), care obligă poluatorii să cumpere certificate care să acopere cheltuielile de reducere a emisiile lor de CO₂, de la lansarea acestui sistem în 2005.

Creșterea gradului de conștientizare a populației cu privire la schimbările climatice și combaterea acestora reprezintă priorități: „*Nu trebuie să ne fie frică de implementarea acestor măsuri (Fit for 55), nu trebuie să le privim ca pe*

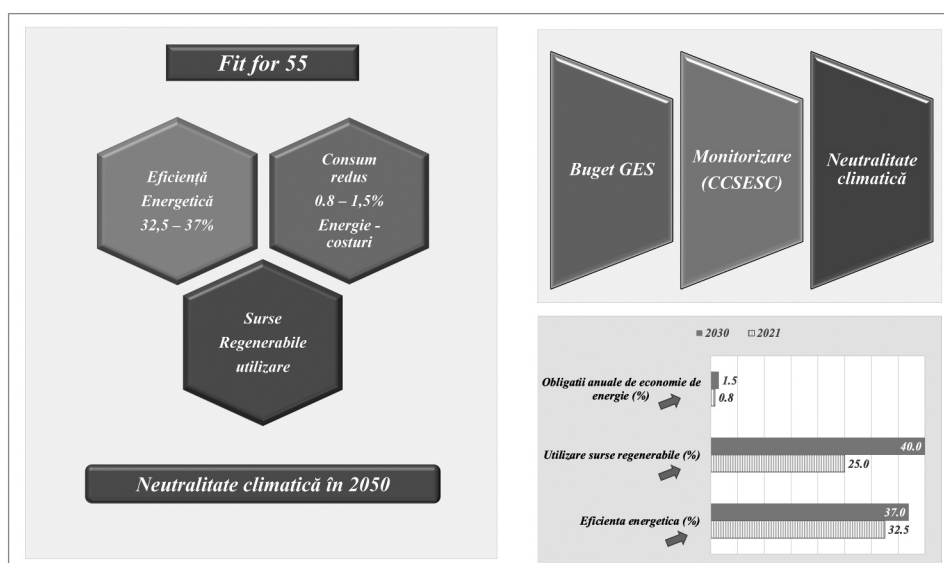

Fig. 11 – Condiții pentru realizarea Proiectului UE „Fit for 55%” (sursa datelor primare: Com. UE – 2021).

ceva ce ne este impus de Comisia Europeană, trebuie să comunicăm într-un fel în care oamenii ajung să înțeleagă că este ceva pentru binele lor”. „Noi vedem lucrurile ca un parteneriat între autorități și cetățean, pentru că unul fără altul nu vor reuși...” Am extras câteva din declarațiile președintelui României.

Cum rezolvăm, însă, cercul vicios în care se face educație de mediu, în care nu se explică faptul că acțiunea umană duce la dezastrul climatic? Dar oamenii continuă să arunce gunoaie peste tot, autoritățile de proximitate sunt pasive, nu există infrastructură de reciclare.

Cum va primi România noile schimbări? În ce condiții va putea să facă față noilor provocări și care vor fi efectele acestora asupra populației? La Bruxelles, tensiunile cresc, iar autoritățile și-au exprimat rezervele cu privire la implementarea noilor decizii. *Comisia Europeană* a recunoscut că impactul măsurilor sale va fi inevitabil și va influența negativ viețile a milioane de cetățeni.

Experți ONU din Grupul interguvernamental privind schimbările climatice (IPCC) transmit în Raportul din iulie 2021 mesaje clare și recomandă măsuri rapide:

– schimbările climatice deja declanșate vor remodela în mod fundamental viața pe Pământ în următoarele decenii;

– extincția speciilor, răspândirea bolilor, căldura insuportabilă, prăbușirea ecosistemelor, orașele amenințate de creșterea nivelurilor mării sunt fenomene care se accelerează și vor deveni evidente înainte ca un copil născut astăzi să împlinească 30 de ani;

– încălzirea prelungită cu 1,5°C peste pragul de referință ar putea avea consecințe grave, întinse pe secole, iar în unele cazuri aceste consecințe vor fi ireversibile;

– încălzirea planetei a prelungit, de asemenea, lungimea sezoanelor de incendiu, a dublat suprafețele în pericol să fie pârjolite și a contribuit la pierderile de hrană;

– în 2050, orașele de coastă aflate pe „linia de front” a crizei climatice vor expune sute de milioane de oameni riscului de inundații și furtunilor din ce în ce mai frecvente, care vor

deveni letale din cauza nivelurilor ridicate ale mării;

– cercetări recente au arătat că încălzirea cu două grade Celsius ar putea accelera topirea straturilor de gheață deasupra Groenlandei și a Antarcticii de Vest – care conțin suficientă apă pentru a ridica nivelul oceanelor cu câțiva metri.

„Fit for 55” este foarte ambițios. Bineînțeles că țintele nu sunt finale. Este propunerea Comisiei, urmează negocierile în Consiliu, România își va stabili propriul mandat pentru intrarea în aceste negocieri, pentru că nu este vorba doar de sectorul energetic, este vorba despre întreaga economie, sectorul transporturilor, sectorul industrial, agricultura, digitalizarea, cercetarea, deci toată economia este afectată, iar viteza cu care trebuie să reacționeze fiecare domeniu trebuie să fie mare.

Trebuie să avem în vedere capacitățile de *back-up* și soluțiile energetice de tranziție pe termen mediu și lung. Este evident că nu putem realiza doar în câțiva ani înlocuirea cu regenerabile a circa 25% din mix-ul energetic românesc (cât reprezintă, în prezent, ponderea cărbunelui).

Dacă strategiile lansate, global sau regional, au ținte posibile pentru anii 2030 și, respectiv, 2050, efectele economice ale renunțării la combustibilii fosili (cărbuni, petrol și mai puțin gaze naturale), în favoarea resurselor regenerabile și a celor nucleare, nu sunt perfect evaluate.

Menținem temperatura medie globală la +1,5°C și emisiile GES vor fi neutralizate (net-zero), dar consecințele lor se vor vedea în multe domenii industriale, al transporturilor, al aerospațialelor, al urbanismului, al vieții de zi cu zi a populației. Tradițiile vor fi frânte, rutinele îngropate, educația schimbată. *Adaptarea* la nou va fi costisitoare, iar robotizarea, automatizarea și digitizarea vor crea sectoare noi de activitate, cu un personal redus numeric.

Lupta între sectorul de stat și sectorul privat, în țările în care acesta este bine conturat, stabil și eficient va deveni o realitate. Cum vor arăta deciziile guvernamentale de desființare a industriei petroliere, de stopare a companiilor producătoare de autoturisme cu un portofoliu Diesel,

de închidere a termocentralelor etc. și care va fi replica managerilor și angajaților din companiile afectate. În țările nedemocratice, deciziile aparțin în exclusivitate statului, adică dictaturii planificate. *Reciclare, realocare, reutilizare* sunt provocări mari, cu efecte mari. Oglinda acestor transformări nu se regăsește, clar, în scenariile pe care le-am trecut în revistă. Și ele, scenariile, sunt mult mai numeroase.

Încercarea de a ține la zi concluziile dezbatelilor privind schimbările climatice și efectele emisiilor GES se dovedește foarte dificilă.

Rapoartele venite de la ONU și UE, incluzând puncte de vedere ale unor experți internaționali și sinteze ale unor comisii specializate, se succed în cascadă. Chiar dacă documentele consultate includ referințe 2020/2021, ele conțin informații relativ depășite de *ultimele știri*. Inventarul lor, pe care am încercat să-l facem, în ciuda unor elemente de multe ori contradictorii, rămâne însă oglinda eforturilor pe care comunitatea științifică le face, pentru a conștientiza populația asupra fenomenelor naturale cu care societatea coabitează și a măsurilor care trebuie luate pentru ca *neutralitatea climatică* să devină o realitate.

Iată ce am spicuit din **Rapoartele IRENA și ONU** (9 august 2021).

IRENA prin experții săi accentuează rolul oceanelor ca o nouă sursă de energie eoliană *offshore* în condițiile în care avem în față numeroase și variate tehnologii emergente, cum ar fi: echipamentele eoliene cu fundații fixe, plutitoare sau aeriene, panouri fotovoltaice plutitoare; ca surse de energie nu sunt neglijate nici valurile, marea, dinamica salinității și a gradientului termic.

Adresându-se în special țărilor din Grupul G20, scenariul IRENA +1,5°C atrage atenția asupra revizuirii strategiilor naționale legate de sursele regenerabile *offshore* și constată necesitatea finalizării guvernantei oceanelor în conformitate cu Convenția ONU privind dreptul mării, cadastrarea spațiului maritim național și identificarea surselor de finanțare pentru o nouă infrastructură (cabluri subacvatice cu conexiuni la rețea).

Acțiunile acestea își au un suport în datele cantitative pe baza cărora s-a întocmit raportul respectiv, și anume (din sumarul executiv):

- *La sfârșitul anului 2020, capacitatea eoliană instalată la nivel mondial a fost de peste 34 GW, în creștere cu 6 GW față de 2019 și o creștere de aproximativ 11 ori din 2010, când capacitatea instalată era de aproape de 3 GW. Peste 70% din capacitatea eoliană offshore instalată se află în Europa, în Marea Nordului sau în Oceanul Atlantic. În ultimele două decenii, Belgia, Danemarca, China, Germania și Marea Britanie au condus implementarea energiei eoliene offshore pe piața globală.*

- *La sfârșitul anului 2020, capacitatea globală instalată de energie din surse oceanice – inclusiv energia mareelor și a valurilor, precum și conversia energiei termice a oceanului (OTEC) și a gradientului de salinitate – a fost mai mare de 515 MW. Mai mult de 98% din această capacitate a fost operațională, cu 501,5 MW generați din două proiecte cuprinzătoare de baraje mareice.*

- *Începând cu sfârșitul lunii august 2020, capacitatea cumulată instalată a instalațiilor plutitoare de producere fotovoltaice a fost de aproximativ 2,6 GW cumulată din 338 de proiecte active în 35 de țări la nivel global în principal pe rezervoare artificiale de apă dulce. Capacitatea instalată s-a dublat de la 1,1 GW în 2018. Cele mai mari zece proiecte sunt în China, Japonia și Republica Coreea. Cea mai mare centrală la nivel global se află în China, cu 150 MW.*

- *Este de așteptat ca, până în 2023, energia produsă în instalațiile eoliene offshore cu bază fixă să atingă un cost mediu (LCOE) cuprins între 0,05 USD/kWh și 0,08 USD/kWh – o scădere cu aproape 50% al LCOE din 2020 de 0,084 USD/kWh, în timp ce energia produsă în instalațiile eoliene offshore plutitoare este de așteptat să ajungă la 0,13 USD/kWh până în 2024, mai mic decât costul actual al energiei produs de instalațiile fixe.*

- *Se așteaptă ca, până în anul 2030, prețul panourilor fotovoltaice plutitoare să se apropie de prețul panourilor fotovoltaice montate la sol. Pentru tehnologiile din surse oceanice, prețul energiei rezultate din valorificarea mareelor este așteptat să ajungă la 0,11 USD/kWh în perioada 2022 și începutul anilor 2030, în timp ce costurile energiei produse de valuri pot ajunge la 0,22 USD/kWh până în 2025 și 0,165 USD/kWh până în 2030.*

• În plus față de decarbonizarea sistemului de energie, sursele regenerabile offshore au potențialul de a contribui în mare măsură la crearea unei economii albastre globale și la tranziția energetică dorită.

Trebuie să recunoaștem, propunerile sunt ambițioase, iar țările cu acces la spațiul marin și oceanic au în față mari provocări. Privite cu atenție, ele ne par un segment tehnologic și economic desprins din SF. Care vor fi costurile pentru țările riverane, cine va face investițiile necesare și va beneficia de energia realizată? Și pentru că Raportul IRENA se adresează în acest moment Grupului 20, atunci, acesta trebuie să-și revizuiască Traseul financiar și să găsească noi mecanisme de finanțare pentru tehnologiile regenerabile offshore.

În contextul obligațiilor care revin tuturor țărilor pentru ameliorarea încălzirii globale, foarte numeroase și foarte diverse, ne putem întreba, din nou, cum vor fi stabilite prioritățile și care va fi secvența de implementare a acțiunilor?

Cele cinci scenarii încep în 2015 și includ un spectru larg de viitoare posibilități, de la scenarii cu emisii GES mari (SSP3-7.0.) și foarte mari (SSP5-8.5.) și emisii de CO₂ care aproximativ se dublează față de nivelurile actuale până în 2100 și respectiv 2050, la scenarii cu emisii intermediare de GES (SSP2-4.5.) și emisiile de CO₂ rămase în jurul nivelurilor actuale, până la mijlocul secolului și, respectiv, scenarii cu emisii GES scăzute (SSP1-2.6.) și foarte scăzute (SSP1-1.9.) și emisiile de CO₂ care scad până la net-zero în jurul sau după anul 2050, urmate de niveluri variate de emisii nete negative de CO₂ (Fig. 12). Emisiile variază între scenarii, în funcție de ipotezele socio-economice, de nivelurile de atenuare a schimbărilor climatice și, pentru aerosoli și precursori ai ozonului non-metanic, de controlul poluării aerului (Fig. 13 și Fig. 14). Ipotezele alternative pot duce la emisii și răspunsuri climatice similare, dar ipotezele socio-economice și fezabilitatea sau probabilitatea scenariilor individuale, nu fac parte din evaluare.

Textele incluse au provocat panică, atât în rândul populației, companiilor de stat și private, cât și guvernărilor.

Ca un preambul, inserăm câteva afirmații ale autorilor, înainte de a accentua starea de fapt și obligațiile ce revin societății.

Linda Mearns (US National Center for Atmospheric Research): „Este aproape garantat faptul că aceste schimbări vor fi tot mai rele. Nu vom avea unde să fugim și unde să ne punem la adăpost de ele”.

Claudia Tebaldi (US Pacific Northwest National Lab): „În acest moment, lumea se află undeva între măsuri moderate și reduceri de mică amploare a emisiilor de carbon; orice putem face în vederea limitării, încetinerii (emisiilor de carbon) va da roade. Și dacă nu putem ajunge la +1.5°C, probabil că va fi dureros, dar am face bine să nu ne dăm bătăuți”.

Zeke Hausfather (Institutul Breakthrough): „Sunt tot mai puține șanse să fim doar norocoși, astfel încât să avem un nivel de încălzire ceva mai redus decât am anticipat. În același timp, probabilitatea de a avea parte de ceva mult mai rău decât ne-am fi așteptat, dacă reușim să reducem emisiile, scade apreciabil”.

Valerie Masson-Delmotte (Universitatea Paris-Saclay): „Raportul nostru arată că trebuie să fim pregătiți pentru a intra în acel nivel de încălzire (1,5°C) în deceniile următoare. Dar putem evita niveluri și mai mari de încălzire acționând asupra emisiilor de gaze cu efect de seră”.

Michael E. Mann (autor Raport IPCC din 2001): „Concluzia este că mai avem zero ani pentru a evita schimbările climatice periculoase, pentru că ele au loc deja”.

Alok Sharma (UK-president of COP26-Glasgow): „Comportamentul uman accelerează încălzirea globală într-un ritm alarmant. Nu ne putem permite să așteptăm doi ani, cinci ani, zece ani, ne apropiem periculos de mult de momentul în care va fi prea târziu; trebuie să se înțeleagă foarte clar că activitatea umană provoacă schimbări climatice într-un ritm alarmant”.

Starea de fapt

• Temperaturile globale au crescut cu 1,1°C începând din secolul al XIX-lea, ajungând (astăzi)

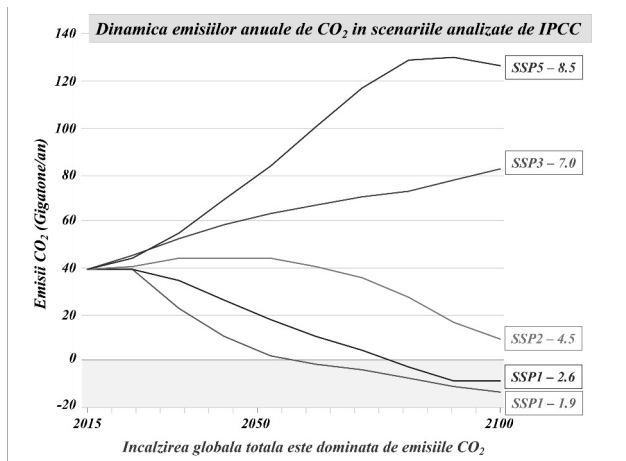

Fig. 12 – Principalele scenarii de emisie GES analizate recent de IPCC (cu modificări, după IPCC, 2021).

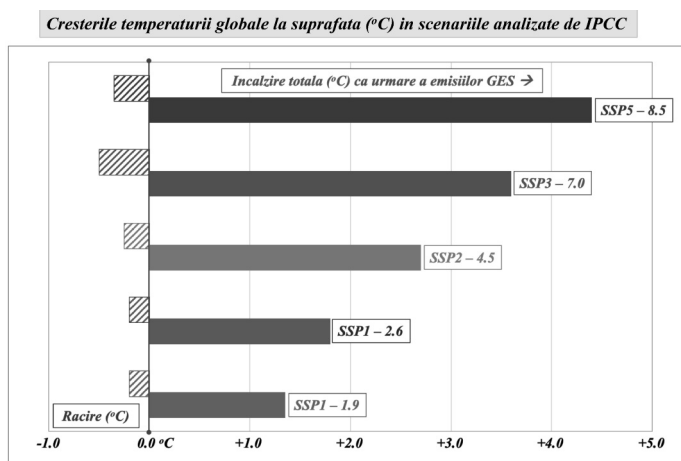

Fig. 13 – Creșterea de temperatură provocată de emisiile GES în scenariile analizate recent de IPCC (cu modificări, după IPCC, 2021).

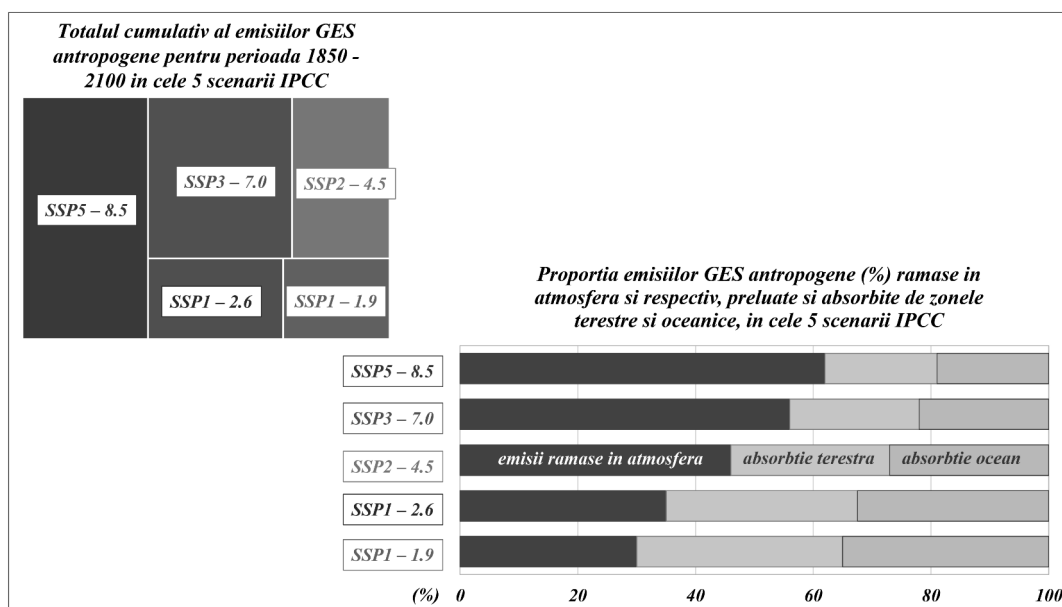

Fig. 14 – Dinamica emisiilor GES antropogene. Principalele scenarii de emisie GES analizate recent de IPCC (cu modificări, după IPCC, 2021).

la cel mai ridicat nivel din ultimii 100 000 de ani, în timp ce doar o mică fracțiune din această creștere este pusă pe seama forțelor naturale.

- În deceniul 2011–2020, temperatura globală la suprafață a fost cu 1,09°C mai mare decât în perioada 1850–1900.

- Ultimii cinci ani au fost cei mai fierbinți din 1850 încoace.

- Rata recentă de creștere a nivelului mării aproape s-a triplat față de 1901–1971.

- Influența umană este „foarte probabil” (90%) principala cauză a retragerii globale a ghețarilor din anii 1990 și a scăderii ghețarilor arctici.

Este „aproape sigur” că fenomenele extreme de căldură, inclusiv valurile de căldură, au devenit mai frecvente și mai intense începând cu anii 1950, în timp ce fenomenele de frig au devenit mai puțin frecvente și mai puțin severe; incendiile se vor înmulți în tot mai multe regiuni ale lumii. Până în 2040, temperaturile vor crește cu 1,5°C peste nivelurile 1850–1900, indiferent dacă obiectivele referitoare la emisii vor fi atinse sau nu.

Evenimentele extreme ale nivelului mării care au avut loc o dată pe secol în istoria recentă vor avea loc cel puțin anual, în mai mult de jumătate

din amplasamentele de mareometrie până în 2100. Nivelul mării, care a crescut deja cu 0,2 metri începând cu secolul al XX-lea, ar putea crește cu încă 0,5 metri până în 2100.

Pentru unele situații extreme se preconizează o creștere cu circa 2 metri până în 2100 și chiar cu circa 5 metri până în 2150. Astfel de scenarii ar pune în pericol milioane de persoane care locuiesc în zonele de coastă ce ar urma să fie inundate până la finalul acestui secol.

Incendiile – inundațiile și seceta – migrația climatică: *Incendiile naturale* frecvente, din foarte multe colțuri ale lumii (SUA, Canada, Grecia, Turcia, Australia), încep, și ele, să fie puse pe seama încălzirii globale. *Extremele climatice* care induc furtuni, uragane și un regim pluviometric excesiv au drept efect inundații catastrofale (recent și în Germania, China, Ceylon – Myanmar). *Ridicarea pragului termic* 0°C la altitudini din ce în ce mai mari și la latitudini din ce în ce mai aproape de polii geografici ai Pământului, duce, inevitabil, la topirea ghețarilor și a gheții marine. Toate acestea generează panică în rândul populațiilor, creează nesiguranță, iar reacția oamenilor este de a părăsi aceste locuri și de a se stabili în zone mai agreabile din punct de vedere climatic. Așa se conturează *migrația climatică* și apar *migranții ecologici*. Institutul pentru Economie și Pace a prezis că cel puțin 1,2 miliarde de persoane ar putea fi strămutate de evenimente legate de climă până în 2050.

Măsuri – acțiuni – obligații

Schimbarea climei este reală, ea prezintă riscuri concrete pentru prosperitatea economiei. Investițiile în energie verde, în energii regenerabile sunt schimbările pe care trebuie să le facem ca să înfruntăm provocările aduse de schimbarea climei (Woodwell Climate Research Center, McKinsey and Company, 2021).

• „*Dacă ne unim forțele acum, putem evita catastrofa climatică.*” Dar, după cum arată clar raportul ONU-IPCC, „*nu există timp pentru întârzieri și nu există loc pentru scuze*” (Antonio Guterres, 2021); avem nevoie de „*reduceri puternice și constante ale emisiilor de dioxid de carbon (CO₂) și ale altor gaze cu efect de seră*”, care ar limita încălzirea globală.

• Cunoscând emițătorii de GES – arderea combustibililor fosili, industria materialelor de construcții și a oțelului, mobilitățile (transportul), activitățile din agricultură și zootehnie, arderea deșeurilor, măsurile care trebuie luate și acțiunile care trebuie întreprinse țin de fiecare domeniu în parte, de specificul lor și, deci, de tehnologiile noi care contribuie la reducerea GES.

• În acest sens economistul britanic Lord Adair Turner (2021) sintetizează succint recomandările Comisiei pentru tranziții energetice: „*Realizarea economiei net-zero conține o cale plauzibilă către atingerea emisiilor net-zero până în 2050. În esență, este vorba de o trecere la dependența de soare și vânt, sub forma electricității generate solar sau eolian. Ea va fi combinată cu energia stocată în baterii, generată de hidrogen, de bioenergie (obținută din biomasă: lemn, culturi energetice, deșeuri organice) și biocombustibili; capturarea CO₂ ar urma să joace și ea un rol pe termen mediu*” (v. Fig. 14).

• Tranziția către regenerabile (Fig. 15) devine din ce în ce mai ieftină și, deci, accesibilă în multe sectoare și, respectiv, țări. Problema care rămâne în atenție este legată de cererea rapidă (în perioada 2030–2040) de implementare a acestor cerințe-condiții. Însă, „*într-o perioadă atât de scurtă va fi imposibil să reînnoim întreaga infrastructură și să impunem noile tehnologii*”. Din experiența ultimelor decenii, probabil că niciun proces politic, și cu atât mai puțin vreunul democratic, nu se va ridica la înălțimea acestor provocări de reducere a consumului de energie și de renunțare la vechile cutume (Raport ONU, 2021). Raportul „*Pregătirea pentru impactul asupra climei: strategia de adaptare la schimbările climatice cu ajutorul surselor regenerabile*” construiește legături conceptuale între energia din surse regenerabile și *adaptarea* la schimbările climatice, ilustrând oportunitatea prin care energia din surse regenerabile oferă o adaptare climatică bine concepută, eficientă și cuprinzătoare, precum și beneficiile adaptării bazate pe surse regenerabile, subliniind unele dintre contribuțiile tranziției de energie curate la adaptarea la schimbările climatice (IRENA, 2021).

Ne aflăm la o răspântie istorică. În seama generației noastre a căzut sarcina de a-și asuma

răspunderea pentru planetă în ansamblul ei. Nu încapе îndoială că o mare parte a răspunsului trebuie să se refere la schimbări tehnologice atent dirijate, din moment ce niciun proces politic, și cu atât mai puțin vreunul democratic, nu se va ridica la înălțimea acestor provocări pentru a inversa tendința ultimelor două secole de a se consuma tot mai multă energie (Turner, 2021).

Mai rămâne doar un deceniu până când comunitatea internațională va accepta măsuri drastice de decarbonizare a economiei, iar fiecare țară ar trebui să își extindă considerabil angajamentele semnate de reducere a emisiilor GES.

Omenirea nu este încă propulsată pe o trajectorie care să permită limitarea încălzirii globale la 1,5°C.

Este evident și încurajator că omenirea a făcut progrese în ultimele luni pentru a limita creșterea temperaturii mai aproape de 2 grade; dar știința arată că trebuie făcut mult mai mult pentru a menține obiectivul de 1,5°C la îndemână. Lumea trebuie să reducă la jumătate emisiile în următorul deceniu și să atingă emisiile nete de carbon până la jumătatea secolului, dacă vrem să limităm creșterea temperaturii globale la 1,5°C.

Ca parte a Acordului de la Paris, fiecare țară a fost de acord să comunice sau să își actualizeze

obiectivele de reducere a emisiilor – contribuția lor determinată la nivel național (NDCs) – la fiecare cinci ani pentru a reflecta cea mai înaltă ambiție posibilă și o progresie în timp. Aceste obiective stabilesc în ce măsură țările intenționează să reducă emisiile pe întreaga lor economie și/sau în sectoare specifice.

Anul 2020 a marcat primul dintre aceste cicluri de cinci ani. Aceasta înseamnă că se așteaptă ca țările să își actualizeze obiectivele pentru 2030 înainte de *summit*-ul de la Glasgow. Organizatorii acestuia au făcut deja un apel la toate țările să își actualizeze NDCs, astfel încât să fie în concordanță cu creșterea temperaturii la 1,5°C. În acest sens, este deosebit de important ca atât țările dezvoltate, cât și cei mai mari emitenți – țări în curs de dezvoltare – să preia inițiativa procesului de actualizare a promisiunilor climatice.

Care sunt prioritățile la COP26? Ce trebuie să realizăm?

Obiectivul prioritar al COP26 (Conferința de la Glasgow, noiembrie 2021) este de a asigura consensul pentru neutralitatea climatică (net-zero) pe plan global până la mijlocul secolului și menținerea țintei 1,5°C în zona cu șanse reale de realizare.

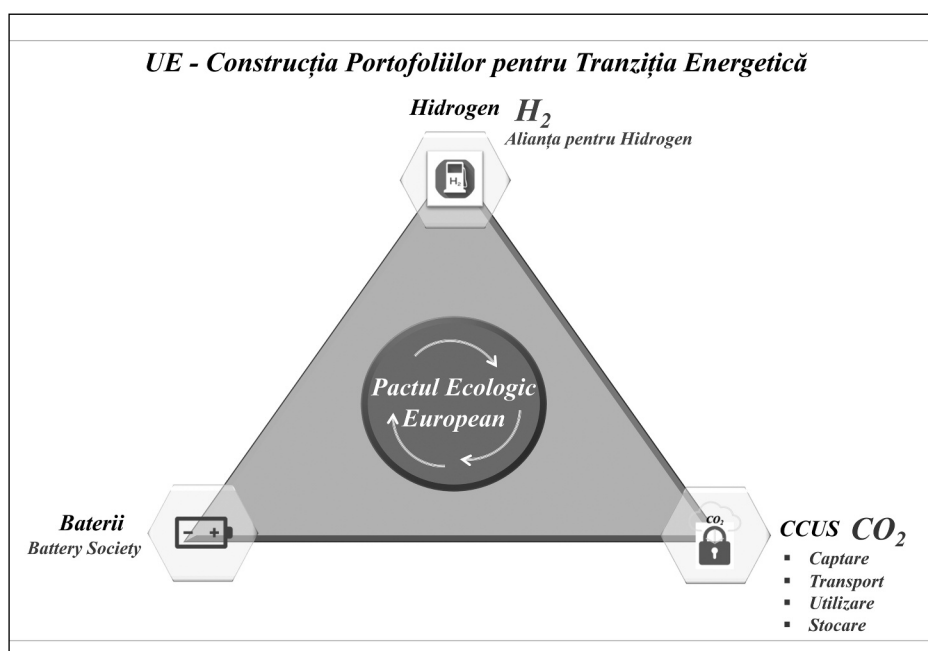

Fig. 15 – Construcția portofoliilor pentru tranziția energetică spre obiectivul net-zero.

Țărilor li se cere deja să prezinte obiective ambițioase NDC de reducere a emisiilor în 2030, care se aliniază la atingerea net-zero până la mijlocul secolului. Pentru a îndeplini aceste obiective țările vor trebui să accelereze eliminarea cărbunelui din mix-ul energetic, să încurajeze investițiile în surse regenerabile, să reducă defrișările și să accelereze trecerea la vehiculele electrice.

Progresul făcut recent este vizibil, dar nu și suficient.

Aproximativ 70% din economia mondială se angajează acum să atingă zero emisii nete, în creștere de la 30%, când Marea Britanie a preluat funcția de președinte al COP. Peste 80 de țări și-au actualizat formal NDC-urile și toate țările G7 (cu aproximativ jumătate din economia globală) au anunțat noi obiective NDC, care le-au pus pe calea emisiilor net-zero până în 2050.

COP26 oferă o oportunitate pentru omenire de a lua măsuri imediate pentru a pune capăt erei combustibililor fosili și a începe regenerarea naturii, asigurându-se în același timp că toate ecosistemele noastre naturale rămase se păstrează intacte. Pe măsură ce națiunile încearcă să își reconstruiască economiile în urma COVID-19,

am văzut accentul pe „reconstruirea mai bună” printr-o recuperare verde. Mai multe țări, întreprinderi și investitori își prezintă, de asemenea, angajamente de decarbonizare până în 2030 sau 2050 (Fig. 16).

Clima se schimbă deja și va continua să se schimbe, cu efecte devastatoare, chiar și atunci când reducem emisiile. COP26 va trebui să încurajeze țările afectate de schimbările climatice să protejeze și să restabilească ecosistemele, să construiască sisteme de apărare, să pună în aplicare sisteme de avertizare și să facă infrastructura și agricultura mai rezistente pentru a evita pierderea locuințelor, a mijloacelor de trai și a vieții. Este necesar ca țările pe prima linie a schimbărilor climatice să fie sprijinite pentru a promova acțiunile globale privind adaptarea la impact și a preveni sau minimaliza pierderile și daunele.

Dar, în timp ce aceste angajamente pe termen lung trimit un semnal foarte important, deciziile pe care le luăm astăzi contează cu adevărat. La ce spunem DA, la ce spunem NU și unde alegem să investim capitalul uman și financiar, chiar acum și nu în anii următori.

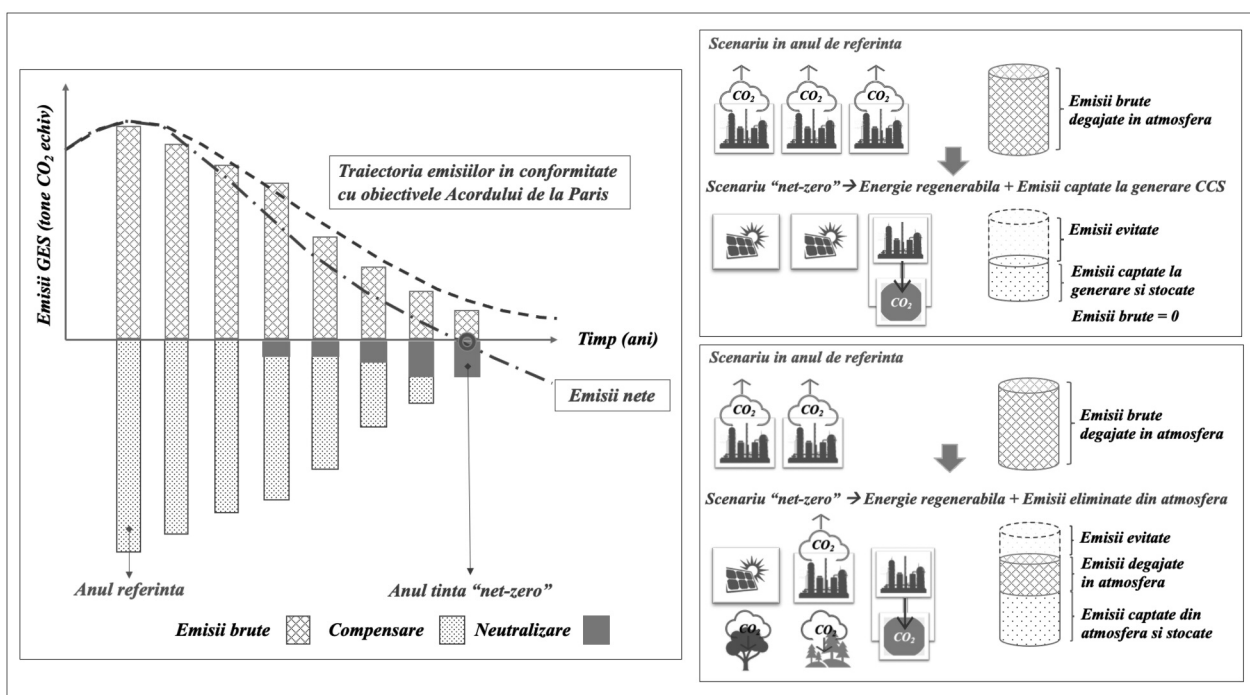

Fig. 16 – Prezentare schematică a conceptului de compensare, neutralizare și eliminare a emisiilor GES pe traiectoria de atingere a obiectivului net-zero.

„COP26 este o oportunitate și un moment pentru a trece de la angajamente la acțiuni urgente reale.”

Cu speranța că prin toate aceste eforturi împlinite vom putea trece de la codul roșu la codul verde, să așteptăm ca și Conferința de la Glasgow (Scoția) să poată renunța la *ultimatum* și să mai dea o șansă țărilor participante. Urmărim semnăturile pe acordul care va veni.

Referințe bibliografice

- Anastasiu, N. (1999) – *PETRO-SED – Glossar de termeni (Sedimentologie/Petrologie sedimentară - Glossar Bilingv: român-englez/englez-român)*, București, 160 p.
- Anastasiu, N., Grigorescu, D., Mutihac, V., Popescu, C.Gh. (2007) – *Dicționar de Geologie*. Editura Didactică și Pedagogică, București, 343p.
- Anastasiu, N., Morariu D.C. (2021) – *Sistemul energetic în actualitate: România energetică – Quo vadis? „Academica”, v. XXXI, no. 368–369*, Editura Academiei Române, București, 21 p.
- Anastasiu N., Morariu D. C. (2021) – *Sistemul energetic global sub furcile caudine – paradigmele tranziției. Energia verde – prioritatea momentului. „Academica”, Volume XXXI, no. 364*, Editura Academiei Române, București, 20 p.
- Banabic D. (2018) – *Evoluția tehnicii și tehnologiilor de la prima la a patra revoluție industrială și impactul lor social*. Discurs de recepție, membru titular al Academiei Române.
- Bălțeanu D., Sima, M. (2020) – *Efectele schimbărilor climatice asupra mediului și societății. Considerații preliminare. „Academica”, v. XXX, no. 354–355*, Editura Academiei Române, București, 17 p.
- Birol F. (2021) – *Global Energy Agenda: Atlantic Council Global Energy Forum*.
- Chiriac C. (2021) – *Urgență climatică: Este nevoie să se reacționeze la încălzirea globală*. Capital (www.capital.ro), București, 2p.
- Climate Action Tracker (2020) – *CAT Warming Projections Global Update December 2020*. Climate Analytics, Berlin, 18 p.
- Cojocaru Z.B. (2021) – *Cărbunele, cel mai murdar combustibil, nu este mort și nici măcar muribund. „Ziarul financiar”, București, Business International*.
- Constantinescu E., Anastasiu. N. (2019) – *Resursele minerale ale României*, vol. III – *Resurse energetice*, Editura Academiei Române, 647 p.
- Cosma, I. (2021) – *BMW iX5 Hydrogen*, Automarket: București, automarket.ro.
- Crânganu C. (2021) – *Climate Change, Torn between Myth and Fact*, Newcastle upon Tyne. UK, Cambridge Scholars Publishing, 352 p.
- Crânganu C. (2016) – *Ideologia schimbărilor climatice*. Contributors.
- Crânganu C. (2020) – *Tranziția către 100% energii „verzi” – un exercițiu de gândire magică. Avem nevoie de evoluție sau revoluție?*, Contributors.
- Daniel, Y. (2020) – *The New Map: Energy, Climate and the Clash of Nations*, London, Penguin Press.
- Enisei, S., Nicolescu, R. (2021) - *Tranziția energetică a României în lumina noilor ținte climatice*. Deloitte Newsletter, București, 2p.
- Dumitrache, I., Panin, N., Anastasiu, N. (2020) – *Declarația Academiei Române privind Schimbările climatice*. Academia Română, București, 4p.
- Dumitru, A. (2021) – *UE trebuie să convingă populația asupra obiectivelor climatice, altfel rezistența la creșterea prețurilor va fi masivă*. Digi24.
- Duțulescu, A. (2021) – *Proiectul Administrației Prezidențiale: Schimbările climatice trebuie să devină un subiect prioritar pentru fiecare român*. Digi24
- Economist (2018) – *Conquering carbon dioxide - What would it take to decarbonise the global economy?*
- Economist (2020) – *Not-so-slow burn – The world’s energy system must be transformed completely*.
- Ene, C. (2021) – *Raportul ONU privind schimbările climatice. Cele cinci scenarii privind încălzirea globală: „Mai avem zero ani să evităm impactul lor, sunt deja aici”*. Adevarul.ro (adevarul.ro/international), 3 p.
- Cătuți, M., Covatariu A., Bălan M., Surdea-Hernea V., Dudău R. (2020) – *A focus on energy and climate policy*. EPJ.
- European, Parliament (2021) – *Legea europeană a climei: eurodeputații confirmă acordul privind neutralitatea climatică până în 2050*, HotNews.ro.
- Frans, T. (2021) – „Fit to 55”. Politico.
- Hera, C. (2015) – *Schimbări climatice globale: Grijă pentru resurse naturale*. Editura Academiei Române, București, 419 p.
- Hydrogen Council (2020) – *A path to hydrogen cost competitiveness*. UE Commission, Brussels.
- IEA (2020) – *Energy Technology Perspectives: International Energy Agency*.
- International Energy Agency (2020) – *The Oil and Gas Industry in Energy Transitions: IEA Report*, 165 p.
- International Energy Agency (2020) – *World Energy Outlook 2020 - Executive Summary, IEA Report*, 12 p.
- IPCC (2021) – *Climate Change 2021: The Physical Science Basis*. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change (Eds. Masson-Delmotte, V., P. Zhai, A. Pirani, S. L. Connors, C. Péan, S. Berger, N. Caud, Y. Chen, L. Goldfarb, M. I. Gomis, M. Huang, K. Leitzell, E. Lonnoy, J.B.R. Matthews, T. K. Maycock,

T. Waterfield, O. Yelekçi, R. Yu and B. Zhou), Cambridge University Press, 3949 p.

IPCC (2021) – *Summary for Policymakers*. In: *Climate Change 2021: The Physical Science Basis*. Cambridge University Press, 59p.

IRENA (2020) – *Global renewables outlook: Energy transformation 2050*. International Renewable Energy Agency.

IRENA (2020) – *Reaching zero with renewables: Eliminating CO₂ emissions from industry and transport in line with the 1.5°C climate goal*. International Renewable Energy Agency.

Koonin, S.E. (2021) – *Unsettled: What climate science tells us, what it doesn't, and why it matters*. BenBella Books Inc., 306 p.

Ministerul Energiei (2019) – *Studiu de evaluare adecvată pentru strategia energetică a României 2019–2030, cu perspectiva Anului 2050*. București, 188 p.

Moisoiu, C.A. (2021) – *Schimbările climatice vor avea consecințe grave! Va fi cel mai mare val de migrație globală din istorie*. Capital, Smart Digi 18 august. București, 3p.

Morariu, D.C. (2020) – *Capcane subtile în sistemele petroliere din România*. Editura Academiei Române, București 228 p.

Nicolescu R. (2020) – *Tranziția energetică a început. Cum o va aborda România?* : București, Deloitte.

Panin, N. (1996) – *Impact of global changes on geo-environmental and coastal zone state of the Black sea: GEO-ECO-MARINA, RCGGM*, v. 17, p. 1–7.

Panin, N. (1999) – *Global Changes, Sea Level Rising and the Danube Delta: Risks and Responses*, v. Proceedings of the International Workshop on Modern and Ancient Sedimentary Environments and Processes, no. oct., 1998.

Panin, N., Anastasiu N., Demetrescu, C., Seghedi, I. (2020) – *Conferință-dezbateri la Academia Română: Schimbările climatice*. „Academica”, v. XXX, no. 353, Editura Academiei Române, București, 7 p.

Politico (2021) – *Economia europeană „a revenit pe drumul cel bun”*. Digi24, ed.

Popa, L. (2021) – *Raportul ONU privind clima nu ne dă nicio șansă: Secetă, malnutriție, exod, căldură ucigătoare, dispariția speciilor, până în 2050*. Capital, 27 iunie 2021, 2 p.

Popa, L. (2021) – *Schimbările climatice riscă să ducă la strămutarea a miliarde de oameni în întreaga lume*, in Capital, ed.

Sabina, P. (2021) – *O „lume durabilă” pentru toți. Cum se va raporta România la măsurile pentru combaterea schimbărilor climatice propuse de UE?*, Evenimentul Zilei: București, evz.ro.

Shell (2020) – *Shell Energy Transformation Scenarios*. Royal Dutch Shell, The Hague, 42p.

Simionescu, B., Anastasiu, N. (2016) – *Resursele strategice ale României – O abordare pentru următoarele două decenii*, in StudIS-Iași,

Skilton M. (2018) – *The 4th Industrial Revolution*, London, Palgrave.

Climate Action Tracker (2020) – *CAT Warming Projections Global Update*. Climate Analytics: CAT.

Climate Action Tracker (2019) – *Pactul ecologic european*, in Energy, ed., p. 27.

UE Commission (2020) – *A Hydrogen Strategy for a climate neutral Europe*, in Energy, ed., p. 2.

UE Commission (2020) – *Planul Național Integrat în domeniul Energiei și Schimbărilor Climatice 2021–2030*. Brussels, 212 p.

UE Commission (2020) – *Evaluarea la nivelul UE a Planurilor naționale în domeniul energiei și al climei*. Brussels, 33p.

UE-Commission (2018) – *Europe on the move - Battery strategy - EBA-Eurostat-2019*: Europe Union.

Vlad, I.V. Ed. (2015–2017) – *Strategia de dezvoltare a României în următorii 20 de ani*. Editura Academiei Române.

World Bank – International Bank for Reconstruction and Development (2020) – *Tracking SDG 7: The Energy Progress Report*. Washington D.C., 198 p.

Ziarul Financiar (2021) – *ZF Power Summit 21 – 19–24 februarie, martie-aprilie*.

Note

¹ Grupul interguvernamental pentru schimbările climatice (*Intergovernmental Panel on Climate Change – IPCC*) este un organism al Națiunilor Unite care a fost creat pentru a oferi factorilor de decizie politici evaluări științifice periodice privind schimbările climatice, implicațiile acestora și potențiale riscuri pentru viitor, precum și pentru a prezenta opțiuni de adaptare și atenuare. În prezent, IPCC are 195 de țări membre.

² Agenția Internațională pentru Energie Regenerabilă (*The International Renewable Energy Agency - IRENA*) este o organizație interguvernamentală care sprijină țările în tranziția lor către un viitor energetic durabil și servește drept principală platformă de cooperare internațională. IRENA promovează adoptarea pe scară largă și utilizarea durabilă a tuturor formelor de energie regenerabilă, a securității energetice și creșterii economice cu emisii reduse de carbon.

³ COP reprezintă Conferința Părților care sunt semnatare ale Convenției-cadru a Organizației Națiunilor Unite privind schimbările climatice (UNFCCC) – un tratat convenit în 1994 care are 197 de părți (196 de țări și UE). COP26 este ediția 2021 a Conferinței Anuale a Națiunilor Unite pentru probleme referitoare la Schimbările Climatice și va fi găzduită de Marea Britanie, la Glasgow, împreună cu Italia ca țară-partener.

Știința și tehnologia – contribuții la societatea viitorului

Acad. Ioan Dumitrache
Secretarul general al Academiei Române

1. Introducere

Prin natura sa, omul, ca ființă inteligentă, a parcurs în evoluția sa un traseu anevoios și interesant, marcat de curiozitate, creativitate și inovare ce au condus la profunde transformări tehnologice și societale. Acumularea de cunoștințe prin experiență, prin educație și prin adaptarea la contextul social a condus la formarea omului modern, capabil să dezvolte cunoaștere, să se auto-perfecționeze, să creeze și să aplice cu succes progresele din domeniul științei, culturii și tehnologiei. În această sinteză ne vom referi strict la rolul științei și tehnologiei în evoluția societății.

Mai întâi, este important de remarcat faptul că evoluția omului, a societății a fost determinată esențial de evoluția cunoașterii, a științei și tehnologiei. De la omul primitiv a cărui existență era integrată ritmurilor naturii, s-a ajuns, prin transformări cognitive, educație și tehnologie, la omul a cărui existență este marcată de calculatoare, tablete, telefoane mobile. Societatea umană a atins, astfel, al cincilea nivel de dezvoltare. Rolul esențial în tot acest proces transformativ l-a avut omul în dubla sa calitate, de creator și de utilizator de tehnologie.

Descoperirea focului, puterea apei și a aburului, a electricității, a telefonului, a radioului și a tranzistorului reprezintă etape esențiale, care au avut un impact major asupra omului și societății. Se poate aprecia că știința și tehnologia s-au dezvoltat ca urmare a creșterii nivelului de educație a omului creator de știință și tehnologie. Nevoia de cunoaștere sau de dezvoltare personală a condus la crearea și dezvoltarea unor sisteme eficiente de educație instituțională, trecându-se de la pregătirea individuală la pregătirea organizată în instituții specializate, cu programe orientate pe

domenii specifice ale științei, artei, culturii și tehnologiei.

Se poate vorbi de dezvoltarea științei într-un cadru organizat odată cu apariția și dezvoltarea universităților și a centrelor de cercetare la începutul celui de al doilea mileniu. Astfel, numărul descoperirilor științifice care au condus la transformări societale majore a crescut continuu, atingând un număr record în secolul al XX-lea. Aceste descoperiri au marcat umanitatea. Pe de o parte, au determinat evoluții spectaculoase ale economiei și societății, iar pe de altă parte, au contribuit la schimbarea comportamentală a omului.

2. Revoluții industriale – impact social

Prima revoluție industrială a condus la mecanizarea producției folosind puterea apei și a aburului. În cadrul celei de a doua revoluții industriale s-a creat producția de masă pe baza energiei electrice. Cea de a treia revoluție industrială are la bază electronica, tehnologia informației și automatizarea producției. A patra revoluție industrială are la origine un nivel înalt de automatizare, integrarea calculatoarelor cu obiectele fizice prin rețele de senzori și elemente de execuție, internetul obiectelor, procese inteligente de fabricație, personalizarea produselor. Toate aceste revoluții industriale au generat salturi importante în dezvoltarea tehnologiei și, implicit, în dezvoltarea socio-economică a popoarelor beneficiare ale progresului tehnic.

Știința a contribuit major la dezvoltarea tehnologiei în secolul al XX-lea în cadrul căruia cea de a treia revoluție industrială bazată pe tehnologia informației și comunicațiilor a cunoscut o spectaculoasă dezvoltare. Automatizarea, robotica, comunicațiile, inteligența artificială, calculatoarele

au constituit factori determinanți ai dezvoltării tehnologice.

Omul, ca ființă superioară, s-a adaptat continuu la condițiile existențiale prin interacțiunea cu mediul în care s-a dezvoltat. Deși prezența ființei umane pe planetă nu este mai veche de 200 000 de ani, în comparație cu vârsta Pământului estimată la peste 4,53 miliarde de ani, omul a reușit să supraviețuiască prin creativitate, de la primele unelte din piatră cioplită, până la internet și colonizarea spațiului extraterestru.

Creativitatea omului s-a materializat în timp prin descoperiri care i-au schimbat existența și au condus atât la extinderea gradului de cunoaștere, cât și la îmbunătățirea calității vieții. Dacă în prima parte a existenței sale descoperirile erau de natură practică, pe măsura creșterii nivelului de cunoaștere, descoperirile cu impact asupra omenirii au avut la bază rezultate ale cercetărilor științifice. În prima etapă a existenței sale omul a descoperit focul, roata, cuiul și busola, în a doua etapă a descoperit tiparul, motorul cu combustie internă, becul și telefonul.

Se poate aprecia că evoluția omului de la faza primitivă la omul modern, conectat prin internet la nivel global, a cunoscut transformări majore la nivel creativ, generând știință și tehnologie într-un proces de tip spirală, unde omul s-a integrat în dubla sa calitate de creator și utilizator.

Multe descoperiri ale omului au influențat evoluția societății și economiei în strânsă corelație cu evoluția științei, a tehnologiei și a educației în contextul revoluțiilor industriale. Astfel, dacă secolele XVII-XVIII sunt marcate de utilizarea puterii aburului și a apei, iar secolul al XIX-lea de energia electrică, secolul al XX-lea este marcat de „puterea informației”.

Evoluția societății este marcată de salturi în cunoaștere: de la societatea primitivă bazată pe vânat la societatea bazată pe agricultură, apoi la societatea bazată pe industrie și, ulterior, la societatea informațională, iar astăzi, la societatea bazată pe cunoaștere, creativitate și inovare, societatea super inteligentă. Identificăm astfel, o suită de etape de la societatea primitivă la societatea a cincea în cadrul căreia omul valorifică superior capacitatea sa creativă în evoluție continuă.

Cele mai multe și importante descoperiri ale omului pot fi considerate cele din secolul al XX-lea,

care au generat efecte majore asupra umanității. Printre cele mai importante astfel de descoperiri și inovații care au schimbat lumea sunt de menționat automobilele, avionul, submarinul, calculatoarele, energia nucleară, penicilina, radioul, televizorul, internetul etc. Multe dintre aceste descoperiri au reprezentat adevărate revoluții în domeniul științific și, nu în ultimul rând, au schimbat cursul istoriei, viața oamenilor și au deschis porțile către o lume nouă, globalizată.

Dintr-o altă perspectivă, toate descoperirile științifice și realizările tehnologice de-a lungul timpului au la bază un proces continuu de educație și de formare profesională a omului, a creatorului specializat, care aduce contribuții reale la dezvoltarea cunoașterii și valorificarea acesteia în produse cu impact socio-economic.

Fără a neglija importanța primelor trei revoluții industriale derulate în perioada cuprinsă între anii 1700 și 2000, în cele ce urmează vom insista asupra potențialului și asupra impactului pe care cea de a patra revoluție industrială îl va juca în evoluția omenirii și, nu în ultimul rând, vor fi menționate premisele celei de a cincea revoluții industriale precum și efectul acesteia asupra societății.

3. Noua revoluție industrială

Industry 4.0

Evoluția spectaculoasă a tehnologiei informației și comunicațiilor, progresele remarcabile în domeniul inteligenței artificiale și rezultatele de marcă obținute în domeniul neuroștiinței, neurotehnologiei și în domeniul cunoașterii creierului au impus noua paradigmă: *Industry 4.0*, având la bază concepte ca „Sisteme Cyber-fizice (CPS)”, „Internetul Obiectelor” (IOT), „Internetul Industrial al Obiectelor” (IIOT), „Sisteme Multi-agent”, „Inteligență Artificială” etc.

Pe baza noilor tehnologii s-a trecut natural la rețelizarea inteligentă a proceselor și mașinilor în cadrul sistemelor de fabricație complet automatizate, cu reale capacități de autoorganizare. Tehnologii de tipul *Cloud Computing*, *Cognitive Computing* sau *Cognitive Manufacturing*, rețele de senzori și elemente de execuție, rețele inteligente de comunicație ș.a. au generat premisele noii revoluții industriale caracterizată prin automatizarea avansată a proceselor și serviciilor, prin

conectarea strânsă a lumii reale (fizice) cu lumea digitală prin sisteme cyber-fizice și prin internetul industrial al obiectelor. Astfel, s-a trecut de la controlul centralizat la cel distribuit în rețea, unde produsele inteligente definesc trepte de producție personalizată, având la bază comunicarea între mașini și procese, între mașini și agenți umani și, deloc în ultimul rând, comunicarea între mașini dotate cu interfețe inteligente de comunicare.

Se poate aprecia că această nouă revoluție industrială este în esență o transformare intensivă informațională și cognitivă a fabricației într-un mediu conectat de procese, operatori umani, cantități masive de date, servicii, sisteme de IOT și IIOT, cu scopul realizării de noi produse inteligente și ecosisteme de inovare și colaborare.

se asigură creșterea productivității, creșterea calității produselor, a flexibilității și a vitezei de producție (*Figura 2*).

Se asigură condiții mai bune de operare, de siguranță și funcționare, de colaborare, de protecția mediului și de creștere a capacității inovative în cadrul transformării digitale a întregului lanț de producție. Noua revoluție industrială presupune optimizarea producției, eficientizarea utilizării resurselor, protecție, securitate și predictibilitate a producției, cooperarea între mașini, precum și între operatorii umani și mașini, de exemplu. Viziunea *Industry 4.0* asigură trecerea spre producția inteligentă (*Smart Manufacturing*), spre fabrica inteligentă cu autoorganizare și autonomie ridicată.

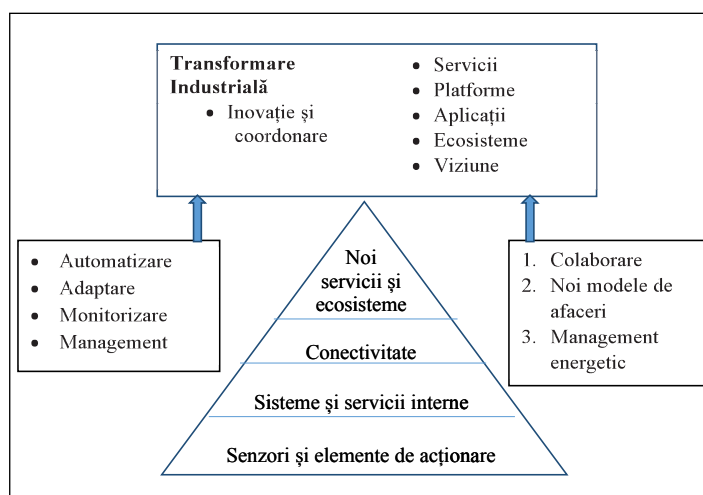

Figura 1

În *Figura 1* se prezintă schematic trecerea de la piramida automatizării la transformarea industrială în cadrul paradigmei *Industry 4.0*, evidențiindu-se convergența tehnologiei informației și a tehnologiei operaționale.

Sistemele integrate „cyber-fizice” reprezintă suportul și noile capacități în domenii ca: proiectarea proceselor de fabricație și a produselor, prototipare și dezvoltare, servicii și diagnoză, monitorizarea proactivă și predictivă, sănătate structurală, planificare, agilitate și conducere în timp real.

Integrarea roboților, a inteligenței artificiale, a masivelor volume de date, a internetului industrial al obiectelor, a realității virtuale și extinse, a comunicațiilor avansate produc schimbări cu impact major tehnologic, economic și social. Astfel,

Integrarea orizontală și verticală a funcțiilor și componentelor implică o tratare holistică structural-funcțională cu evidențierea unor multiple modele comportamentale (*Figura 3*) în cadrul piramidei de conducere automată în timp real. Aceasta presupune o viziune integrativă a componentelor de achiziție de date, de acționare în cadrul serviciilor interne integrate în mod sistemic asigurând conectivitate pentru multe aplicații, noi servicii și ecosisteme și, nu în ultimul rând, crearea de noi modele de afaceri. O asemenea integrare este concepută pentru a asigura *interconectare*, *interoperabilitate* și *conectivitate* (IIC) prin descentralizarea deciziilor și autonomie (DDA), care generează flexibilitate și adaptabilitate. Implementarea conceptelor și tehnologiilor asociate acestei paradigme va genera

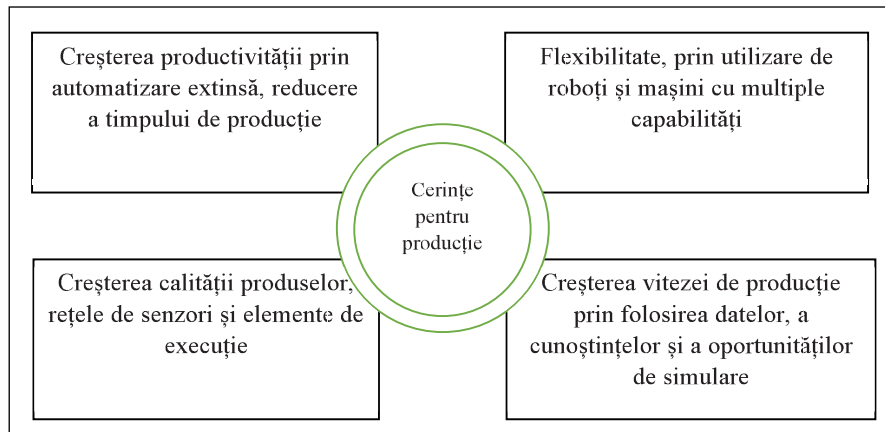

Figura 2

noi provocări și oportunități pentru economie și societate. Sunt de menționat: creșterea veniturilor și îmbunătățirea calității vieții, crearea de noi produse și servicii care sporesc confortul populației, apariția de noi locuri de muncă cu implicații în procesul de educație și antrenare pentru noi profesii, trecerea la economia digitală cu integrarea celor mai avansate tehnologii (robotică cognitivă, inteligență artificială, învățare automată etc.). Noua revoluție industrială presupune schimbări comportamentale ale cetățenilor, dar și ale guvernanților, având în vedere noile modalități de comunicare, crearea orașului inteligent, dezvoltarea de platforme *software* de colaborare, de securitate națională și internațională.

Industry 5.0 sau Society 5.0

În contextul evoluției științei și tehnologiei, al progreselor obținute în domeniul cunoașterii mecanismelor de prelucrare a informațiilor și cunoștințelor la nivelul creierului uman, cercetătorii deja formulează principiile care vor sta la baza celei de a cincea revoluții industriale în strânsă corelație cu societatea de a cincea generație. Conceptul *Industry 5.0* are la bază colaborarea între oameni și mașini la nivelul atelierelor de lucru, dezvoltarea de rețele și societăți colaborative între agenți inteligenți artificiali și agenți umani. Aceasta nouă paradigmă este legată de *bionica sintetică*, de crearea sistemelor inspirate din biologie. Aceasta presupune extinderea cercetărilor din domeniul biotehnologiilor, biomaterialelor, *bioeconomiei*, având la bază rezultate din

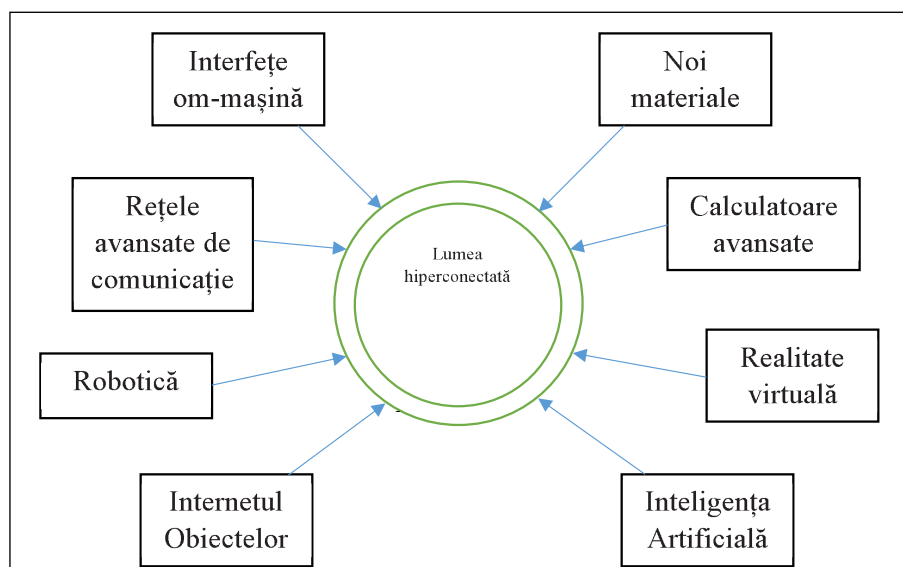

Figura 3

domeniul științelor vieții, ecologie, agronomie, științe sociale, nanotehnologie, neuroștiințe și inginerie.

Baza noii revoluții industriale va fi bioeconomia care va asigura echilibrul necesar între ecologie, industrie și economie, în general, cu impact real asupra dezvoltării globale durabile. Această nouă paradigmă se va baza esențialmente pe tehnologia de comunicații 5G și următoarele, realitate augmentată, robotică cognitivă, tehnologii adaptive, drone, mobilitate autonomă, *blockchain* și altele.

Paradigma *Industry 5.0* este o soluție centrată pe om și pe nivelul ridicat de cunoaștere și creativitate, având în vedere integrarea dispozitivelor și a sistemelor inteligente în automatizări avansate practic în toate sectoarele socio-economice.

Cea de a cincea revoluție industrială are la bază interacțiunea între oameni și mașini, integrarea operatorilor umani în procesul decizional al fabricației inteligente. Aceasta presupune o colaborare strânsă între roboți, mașini inteligente și operatorii umani, apelând la internetul obiectelor și la cantități uriașe de date.

Această nouă revoluție industrială va asigura o combinare eficientă a capabilităților de calcul cognitiv cu inteligența și creativitatea umană, într-un proces elevat de colaborare. Colaborarea lucrătorilor umani cu roboți proiectați special pentru interacțiune fizică (*coboți*) în spațiul de lucru va asigura creșterea productivității și a eficienței producției, a vitezei și a preciziei de realizare a produselor. În acest context, roboții vor fi utilizați pentru realizarea operațiilor monotone și laborioase, iar agenții umani vor asigura personalizarea produselor și gândirea creativă în procesul de fabricație. Operatorii umani (agenți inteligenți natural) prin competențe și abilități înalte vor ghida mașinile inteligente și roboții pentru a opera mai rapid și mai bine. Astfel, prin această strânsă colaborare între agenții naturali și artificiali (mașini inteligente, roboți, dispozitive inteligente) se rezolvă atât producția de masă, cât și personalizarea produselor pentru clienți.

Această nouă revoluție industrială stimulează curiozitatea, empatia, creativitatea și judecata de valoare, care pot genera condițiile pentru echilibrul între oameni și tehnologie. Mai mult, poate conduce la crearea de noi locuri de muncă și la

integrarea operatorilor umani cu înaltă calificare în procesele de fabricație, ceea ce impune o nouă viziune asupra educației și formării viitorilor operatori din societatea viitorului bazată pe cooperare și colaborare cu sisteme și dispozitive inteligente. Astfel, se preconizează construcția unei noi etape de dezvoltare socio-economică prin integrarea spațiului „cyber” cu spațiul „fizic” și „operatorii umani”. În cadrul companiilor vor fi create departamente specializate cu recrutarea și formarea lucrătorilor roboți (*coboți*) și a lucrătorilor operatori umani cu înaltă calificare.

Paradigma *Industry 5.0* sau *Society 5.0* va combina inovarea și creativitatea umană cu procesele industriale sofisticate, digitalizate și autonome.

Implementarea conceptelor și tehnologiilor avansate asociate celei de a cincea revoluții industriale va conduce în mod natural la crearea întreprinderii viitorului cu autonomie ridicată, autoorganizare, adaptabilă cerințelor clienților și care asigură interacțiuni prietenoase cu mediul. Rolul și locul lucrătorilor umani se vor schimba în procesul de producție, iar lanțul de producție va avea un nivel înalt de automatizare.

În esență, beneficiile majore ale acestui concept nou „*Industry 5.0*” sunt: optimizarea costurilor, inovarea, personalizarea produselor, conservarea și protecția mediului (soluții mai verzi).

Pentru operaționalizarea acestui nou concept se impune o regândire a legislației, o redefinire a problemelor de etică și a responsabilității în contextul colaborării în procesele de producție a operatorilor umani cu roboți și mașini inteligente. Se impune o restructurare a întregului lanț de producție și o schimbare substanțială a managementului operațional în tot ceea ce presupune noua revoluție industrială.

Rolul științei și tehnologiei în contextul trecerii la noua generație de societate inteligentă este esențial, iar educația și formarea cetățenilor beneficiari ai facilităților oferite de noua societate se impune a fi regândită și restructurată.

Societatea viitorului va fi o societate a conectivității inteligente în cadrul căreia oameni și mașini vor colabora pentru atingerea obiectivelor asociate societății inteligente.

Sistemul de educație va trebui adaptat la cerințele impuse de evoluția științei și tehnologiei, la schimbările societale majore generate de tehnologie

a cărei dinamică este mult mai mare decât capacitatea omului de asimilare. Volumul mare de date și cunoștințe la nivelul societății actuale impune o regândire a proceselor educativ-formativ. Tehnologia digitală, automatizarea avansată a proceselor impune creșterea nivelului de pregătire profesională inclusiv formarea specialiștilor pentru profesii viitoare în concordanță cu tehnologiile viitorului.

În acest context educația și formarea viitorilor ingineri trebuie reconsiderată în concordanță cu evoluția spectaculoasă a tehnologiei informației și comunicațiilor, a proceselor în domeniul inteligenței artificiale și roboticii cognitive, a sistemelor de învățare automată ș.a.

Cerințele formării inginerilor pentru societatea viitorului presupun o pregătire consistentă în științe fundamentale (matematică, fizică, informatică, biologie etc.) și o pregătire interdisciplinară flexibilă pentru adaptarea la evoluția științei și tehnologiei, pentru susținerea unei planete robuste, mai inteligente.

O nouă viziune asupra producției și trecerea la întreprinderea cu autoorganizare presupun un nivel înalt de pregătire profesională a inginerilor capabili să conceapă, să proiecteze și să implementeze soluții și tehnologii care să faciliteze cooperarea între mașini, între mașini și operatorii umani în cadrul unor societăți colaborative de agenți inteligenți naturali (oameni) și agenți artificiali creați de ingineri.

Parcurgem o etapă nouă în evoluția umanității în cadrul căreia știința și tehnologia joacă un rol esențial, rol care trebuie înțeles și susținut prin acțiuni transformative în domeniul educației, cercetării și inovării.

Provocările acestui început de mileniu legate de diminuarea resurselor naturale, de încălzirea globală și schimbările climatice, de creșterea și îmbătrânirea populației, de evoluția spectaculoasă a tehnologiei și diferențele majore de educație, sănătate și nivelul calității vieții în zone diferite ale globului, cu impact asupra migrației, necesită o abordare globală pentru protecția și securitatea economică în care ne dezvoltăm. Problematika interacțiunii cu mediul, dezvoltarea tehnologică, conservarea planetei în contextul creșterii nivelului de inteligență a artefactelor concepute și dez-

voltate de om presupune o tratare coerentă, unitară a problemelor de educație, de cercetare științifică și de inovare.

4. Concluzii

Știința și tehnologia, cunoașterea, în general, au determinat transformări societale, schimbări în comportamentul cetățenilor, dar și dezvoltarea capacității creative a omului. Progresele semnificative ale științei și tehnologiei informației și comunicațiilor din ultimele decenii conduc în mod natural la societatea digitalizată în cadrul căreia omul trebuie să se adapteze, să conlucreze cu mașini și obiecte cu inteligență încorporată.

Pregătirea pentru noua societate, cunoscută deja drept cea de a cincea generație de societate, *Society 5.0*, presupune o regândire a întregului proces educativ-formativ, adaptarea continuă la cerințele noii societăți. Transformările tehnologice impun transformări societale și comportamentale în contextul globalizării și al realizării unei planete mai inteligente. Rolul și locul operatorului uman în societatea digitalizată se schimbă în contextul preluării de către mașini și echipamente tot mai complexe a multor dintre funcțiile atribuite până în prezent numai oamenilor. Ne îndreptăm spre o „societate superinteligentă”?

Referințe

Dumitrache, I., & Filip, F.G. (2021). *Agricultura românească în contextul globalizării -Digitalizarea agriculturii: Componentă esențială a noii revoluții industriale. Lucrările Conferinței Academiei Române*. București.

George, A.S., & George, A.H. (2020). *Industrial Revolution 5.0: the transformation of the modern manufacturing process to enable man and machine to work hand in hand. Seybold Report*.

Nahavandi, S. (2019). Industry 5.0 – A Human Centric Solution. *Sustainability Journal*, 11(6), 4371.

Schwab, K. (2021). *The Fourth Industrial Revolution: What it means, how to respond*. World Economic Forum 2021. Preluat de pe <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond/>

Zengin, Y., Nktiyok, S., Kaygin, E., Kavak, O., & Topçuoğlu, E. (2021). An Investigation upon Industry 4.0 and Society 5.0 within the Context of Sustainable Development Goals. *Sustainability Journal*, 13(5), 2682. doi:10.3390/su13052682

Mircea Dumitru
Membru corespondent al Academiei Române

„Sunt mulțumit de cât am făcut, pentru că știu că am muncit”

Mircea Dumitru

Membru corespondent al Academiei Române

Filosoful și profesorul universitar Mircea Dumitru, membru corespondent al Academiei Române, președintele Secției de filosofie, teologie, psihologie și pedagogie, a acceptat invitația noastră la un dialog despre propria traiectorie profesională, muzică, matematică și filosofie, dar și despre întâlnirea cu Academia Română.

Ați studiat muzica în gimnaziu și liceu, dar v-ați dedicat filosofiei. Domnule profesor Mircea Dumitru, cum ați ajuns la filosofie?

Mircea Dumitru: Muzica m-a atras și mi-a plăcut, chiar și astăzi regret că nu am reușit să continuu sau să găsesc o formulă în care să fi combinat cultivarea muzicii cu preocupările din plan profesional. Cu toate acestea, ascult foarte multă muzică și trăiesc cu și prin muzică.

Am început studiul vioarei la vârsta de șapte ani, atunci când am intrat la școala de muzică din Craiova, care era integrată în Liceul de muzică și arte plastice, actualul Liceu de arte „Marin Sorescu”. A fost dorința puternică a părinților mei, dar nu a fost împotriva propriei mele voințe. Mi-a plăcut foarte mult ce am făcut. Am terminat liceul în 1979 și, deși mi-am dorit, nu am reușit să intru la Conservator – la vremea respectivă erau foarte puține locuri la vioară.

Interesant este faptul că dacă aș fi terminat liceul cu un an mai devreme, prin urmare dacă aș fi fost născut în 1959 în loc de 1960 – ceea ce ar fi fost imposibil, adică nu te poți naște în cu totul alt an decât în acela în care te-ai născut de fapt și sunt argumente puternice metafizice în sprijinul acestei idei, pe care le vom discuta cu altă ocazie – aș fi intrat la Conservator, pentru că, în 1978, la vioară, erau 15 locuri, dacă îmi amintesc bine, iar eu eram clasat în eșalonul median, imediat după cei mai buni. Cu siguranță aș fi făcut muzică. Pe de altă

parte, am avut colegi care au ratat intrarea la Conservator, au plecat din țară și au făcut carieră în Germania, Spania, Franța, iar acum sunt muzicieni împliniți. Destinul meu a fost să fac altceva.

La filosofie nu am ajuns întâmplător. În biblioteca părintească am descoperit mii de cărți de la bunicul meu, tatăl mamei mele, care era preot într-o comună din Oltenia, un cititor însetat, și numeroase volume de știință și de filosofie de la tatăl meu, care a fost actor la Teatrul din Craiova. Tatăl meu a fost un actor extrem de cultivat și un matematician amator la un nivel de sofisticare extrem de ridicat încât, uneori, avea controverse pe teme de matematică superioară cu profesorii de liceu din Craiova, unde locuiam atunci. Și eu am fost atras de studiul matematicii, am fost bun la matematică până prin clasa a IX-a și mergeam la olimpiade. Apoi am fost atras de filosofie, din ce în ce mai mult de studiul filosofiei.

Pe scurt, nu a mers nici cu muzica, nici cu matematica, dar a ieșit cu filosofia. Așa se face că, oarecum autoironic, persiflându-mă, spun că a fost vorba de un fel de paralelogram al eșecurilor, nu al forțelor, ca în fizică. Rezultanta paralelogramului acestor forțe care au eșuat a fost până la urmă filosofia, dar a fost un eșec frumos pentru mine.

Muzică, matematică, filosofie. Muzica, de la șase ani la douăzeci de ani, dar a continuat toată viața mea, într-un fel sau altul. Matematica a fost un episod foarte interesant și intens. Și iată, în filosofie m-am apropiat mai mult de acele zone care sunt tangente cu știința și cu matematica, pentru că ceea ce fac eu – logica, filosofia analitică, epistemologia, filosofia limbajului sunt mai apropiate de ramurile cercetării științifice decât de filosofia eseistică, aceea care vine în prelungirea literaturii.

Ce anume din matematică v-a atras?

Mircea Dumitru: Îmi plăcea foarte mult geometria, pentru că se construiește ca un sistem logic, și eram foarte bun la partea algoritmică, vedeam foarte repede cum se poate elabora un algoritm de rezolvare. Repet, faptul că în liceu nu am parcurs matematica mai avansată a fost și motivul pentru care, atunci când am terminat liceul de muzică și nu am intrat în Conservator, am decis să mă îndrept mai degrabă către filosofie decât spre o carieră științifică sau tehnică.

În cadrul unei dezbateri pe tema inteligenței artificiale, manifestare organizată la Academia Română, ați vorbit, generic, despre universitatea din România, care nu a depășit nivelul secolului al XIX-lea. La ce anume v-ați referit?

Mircea Dumitru: În partea a doua a secolului al XX-lea, filosoful american Willard Van Orman Quine (1908–2000) spunea că înregimentarea foarte strictă și rigidă a disciplinelor în departamente, care este practică de orice fel de universitate, este motivantă pentru decani și bibliotecari; decanii sunt cei care trebuie să argumenteze de ce este nevoie de fonduri de salarii sau de cercetare și fiecare decan încearcă să obțină de la rectorul universității cât mai mulți bani pentru propria lui disciplină; pentru bibliotecari este interesant, pentru că așa se clasificau cărțile și apoi erau puse pe rafturi în biblioteca reală, astfel că se atribuia fiecare carte unui domeniu clar. Dar, spune W.V. Quine, cunoașterea nu procedează așa. Realitatea nu vine niciodată tăiată în felii, noi o porționăm astfel pentru a o înțelege și pentru a o controla mai bine. Prin urmare, dacă vrem să servim scopurilor cunoașterii, iar universitatea asta se cuvine să facă, trebuie să se lase condusă de dinamica și de fluxul informației care pot să fie interdisciplinare. Acesta era argumentul pe care l-am expus în cadrul dezbaterii de care vorbiți, iar inteligența artificială este prin excelență un domeniu interdisciplinar; adică nu aparține în exclusivitate nici informaticianului, nici psihologului, nici inginerului și nici filosofului, chiar dacă filosoful poate să aibă și el niște idei interesante despre ceea ce înseamnă inteligență – aparține acestui conglomerat care trebuie să fuzioneze.

Referitor la sintagma „intelență artificială”, am sentimentul că mai degrabă ar fi vorba de algoritmizare și nu de... inteligență.

Mircea Dumitru: Savanții americani care au lansat paradigma în deceniul șase din secolul al XX-lea – printre care informaticianul și cognitivistul John McCarthy, care a introdus termenul de inteligență artificială în 1956 – au și regretat că au folosit cuvântul *intelență*. Pentru că acest termen trimite la o proprietate, la o calitate intrinsecă a creierului și a sociabilității omului, pentru că inteligența nu este legată numai de creier, ci este legată și de corelațiile pe care le avem cu ceilalți membri ai comunităților noastre. Iar acestea sunt absolut intrinseci și ireductibil umane; nu poți să transferi la o mașină absolut toate aceste proprietăți pe care le are ființa umană. Prin urmare, folosirea termenului *intelență*, în contextul acesta, *intelență artificială*, poate să fie puțin inadecvat.

Surprinzător, se folosește.

Mircea Dumitru: A prins, este o expresie care atrage atenția și captează. Noi, oamenii, nu suntem dispuși așa ușor să atribuim calități pe care le conceptualizăm ca fiind intrinsec ale noastre altor ființe sau entități non-umane. Noi avem dificultăți să spunem și despre animale evolute că sunt inteligente în sensul în care suntem noi, oamenii. Nu facem pasul acesta mai departe pentru a spune că un artefact sau o mașină, care este ceva non-biologic și care nu este crescut natural, poate să aibă aceste calități. Prin urmare, este o problemă filosofică și metafizică dacă acceptăm această transgresare a acestor granițe.

Să privim modul cum evoluează conceptele noastre morale. Secolele al XIX-lea și al XX-lea au fost extrem de dinamice pentru că noi am acceptat să introducem în sferele mai restrânse ale comunităților noastre morale familia, grupul imediat următor după familie, prietenii cei mai apropiați, persoanele cu care interacționăm la școală când suntem mici sau la locul de muncă atunci când suntem maturi; apoi, am fost de acord că nu doar noi avem anumite drepturi morale sau drepturi juridice, ci acceptăm că și egalii noștri din aceste comunități au aceleași drepturi.

De exemplu, o lungă perioadă de timp femeile au fost excluse de la drepturile politice; spre

sfârșitul secolului al XIX-lea și îndeosebi în secolul al XX-lea s-a acceptat ideea că este o profundă nedreptate să excluzi femeile de la aceste drepturi, care acum sunt socotite elementare și de bază.

Un alt exemplu: în secolul al XIX-lea, străinilor nu li se acordau drepturi politice depline, însă astăzi nu mai discutăm neapărat în termenii aceștia. Socotim că și străinii trebuie să se bucure de un anumit gen de tratament juridic și politic pe care îl recunoaștem și pentru noi. Care ar fi pasul imediat următor?

Să ne gândim oare la redefinirea unor concepte de bază, cum ar fi cel de etică?

Mircea Dumitru: Exact! Fiecare dintre noi este legat astăzi de unul, două, trei telefoane mobile, de aparate *smart* pe care le avem în casă, de autoturismul care înglobează toată această tehnologie nouă. În aceste condiții, nu văd o piedică esențială ca într-un viitor nu foarte îndepărtat, să ne punem problema dacă și aceste entități de tipul *inteligență artificială* nu ar trebui să se bucure de un minimum de drepturi juridice și de drepturi morale. Acum putem zâmbi, dar ceea ce pare unei generații ca fiind complet neadecvat, următoarea generație poate să spună că este de la sine înțeles.

Diferențele între generațiile tinere și cele mai așezate sunt sesizabile, iar această situație nu este câtuși de puțin nouă.

Mircea Dumitru: Este o chestiune de generație și de psihologie, de ajustare și de adaptare.

Modul de rezolvare a unor probleme practice, de exemplu în facultate, este diferit acum față de o perioadă trecută – colegii se comportă diferit, chiar între ei.

Mircea Dumitru: Adevărat. De pildă, cum se construiau relațiile între noi, ca studenți, și profesorii noștri, magiștrii noștri, pe care îi respectam, dar era o anumită distanță psihologică pe care o impuneau împrejurările, felul în care funcționau instituțiile și, nu în ultimă instanță, psihologia fiecărei persoane. Acum, tinerii au un model mai flexibil și mai direct, interacțiunea este mai naturală – desigur, aceasta nu trebuie să elimine cu totul respectul și politețea care trebuie acordate în funcție de vârstă. De fapt, sunt mecanisme sociale care au apărut, s-au dezvoltat și au

evoluat în mod firesc și nu trebuie să încercăm să le destrucurăm pur și simplu, pentru că a priori ar fi inadecvate sau ar fi ceva greșit.

Ați obținut titlul de doctor în filosofie aici, în România, și în același an, la Universitatea Tulane din New Orleans, Louisiana, SUA. Mai întâi, în filosofia limbajului, apoi în domeniul logicii modale și filosofia matematicii.

Mircea Dumitru: Am fost admis la doctorat la Universitatea din București în anul 1989. Am făcut doctoratul sub coordonarea profesorului Ștefan Georgescu (1928–2020), într-un domeniu al filosofiei care avea foarte puține tangențe cu ideologia epocii respective. Teza mea era despre teoria cunoașterii, mai specific despre evoluția, dinamica cunoașterii științifice și problema progresului cunoașterii științifice; evaluam în această lucrare, pe care am scris-o la București, două concepții importante, a lui Karl Popper – concepție raționalistă, de factură logică – și a lui Thomas Kuhn – concepție cu un caracter pregnant istoric și sociologic.

În 1993, am reușit să plec în SUA cu o bursă Fulbright. Un an mai târziu, imediat cum am terminat programul Fulbright, am fost admis la studiile doctorale din America. Am rămas acolo timp de patru ani ca student doctorand la Universitatea Tulane și am realizat o teză complet diferită, o teză de logică modală, filosofia matematicii. Ulterior, am publicat această teză – ea există sub forma unei monografii în limba engleză – și apoi am tradus-o în limba română, am publicat-o și am primit, în 2001, Premiul „Mircea Florian” al Academiei Române. Așa se face că în 1998, când am încheiat doctoratul și am obținut titlul în America, în luna mai, am încheiat doctoratul și în România. Revenind în țară, am susținut și teza pe care o începusem cu nouă ani înainte, în 1989. În tot acest timp, am lucrat în paralel la cele două teze, iar cu acordul conducătorului meu de doctorat, profesorul Ștefan Georgescu, am schimbat tematica tezei de doctorat de la București din domeniul epistemologiei/filosofiei științei în domeniul filosofiei limbajului – un domeniu în care m-am specializat în timpul studiilor mele doctorale de la Tulane University. Trebuie să vă spun că nu există nici măcar un cuvânt comun în cele două teze, literatura de specialitate este diferită, totul este diferit.

Cum de ați reușit această performanță?

Mircea Dumitru: Motivație foarte puternică, dorința de a arăta că poți să faci un lucru. Colegii de la București care mi-au păstrat poziția academică la facultate m-au și ajutat după aceea enorm. Cei care erau atunci la conducerea facultății, profesorul Valentin Mureșan (1951–2020), care era decanul facultății – între timp, și el, din păcate, ne-a părăsit – academicianul Mircea Flonta, care mi-a fost și mentor în timpul facultății, toți mi-au dat de înțeles că este nevoie de oameni care să vină înapoi, să fie bine pregătiți și să-i învețe pe studenți mai departe metodele și conținuturile mai noi ale filosofiei. Prin urmare, în acei cinci ani cât am studiat în America, am avut cu mine gândul că mă voi întoarce acasă și că vreau să finalizez ceea ce am început în România. Nu m-a obligat nimeni să continuu și să închei și doctoratul început în România. Dar să renunț la finalizarea și susținerea doctoratului de la Universitatea din București mi s-a părut nu numai nemoral, dar și inestetic într-un fel, ceva care nu este frumos – ar fi însemnat să înșel oarecum așteptările și dorințele unor oameni care mă ajutaseră și mă susținuseră. Mi-am zis că timpul intens de lucru pe care l-am petrecut în America îmi va permite să fac cele două teze, ceea ce am și făcut.

Ați avut încredere în forțele dumneavoastră.

Mircea Dumitru: Uitați cum văd eu lucrurile. Am fost învățat de mic că trebuie să muncești în fiecare zi. Studiul viorii de la vârsta de șapte-opt ani mi-a demonstrat că nu poți obține rezultate dacă nu muncești în fiecare zi, nu doar în timpul sesiunii, cu câteva zile înainte de examen – poți să o faci ca să-ți păcălești profesorul, apoi ai noroc, tragi un subiect bun, mergi mai departe cu 8, 9 sau 10. Dar nu poți să-i păcălești pe toți întotdeauna, cum spunea un mare politician american: poți să-i păcălești pe unii, *uneori*, dar nu pe toți, întotdeauna. Eu mi-am interiorizat acest model al vieții, potrivit căruia trebuie să muncesc mult ca să obțin ceva. Mi-am spus că nu pot să dau vina pe altcineva dacă nu reușesc; trebuie să arăt prin munca mea dacă pot sau nu pot să ajung undeva. Eu am fost de foarte multe ori măcinat de neîncredere că pot să fac lucrurile așa cum aș fi vrut. Aveam și eu reprezentări mult mai înalte despre ce înseamnă excelența științifică. Dar până la urmă,

atât am putut să fac și sunt mulțumit de cât am putut să fac pentru că știu că am muncit pentru lucrul acesta. Nu pot să am un regret și să spun: dacă aș fi muncit mai mult și mai bine aș fi obținut mai mult. Nu, pentru că am muncit foarte mult.

Neîncrederea și întrebările pe care le generează pot sta deasupra capului ca niște săbii.

Mircea Dumitru: Am avut noroc să întâlnesc și să lucrez cu oameni care sunt, fără nicio îndoială, genii ale domeniului meu. L-am cunoscut personal pe filosoful american Saul Kripke (n. 1940), care este un fel de Leibniz al epocii noastre. Am colaborat cu alți colegi și am scris o carte despre filosoful britanic Kit Fine (n. 1946), un alt vârf în domeniu – volumul a fost editat de mine și a fost publicat în urmă cu un an la Oxford. Uitându-mă la ceea ce au făcut acești oameni îmi dau seama că eu sunt foarte departe de această excelență a lor. Pentru că, probabil, nu am avut nici înzestrarea naturală pe care au avut-o ei și nici condițiile nu au fost similare. Deși, este interesant: Kit Fine este și el un foarte bun muzician, un foarte bun pianist și, apropo de aceste convergențe între filosofie, muzică și matematică, Fine este și un foarte bun matematician. Așadar, am avut aceste modele, iar aspirația mea era să emulez aceste modele dându-mi seama că sunt departe de ei.

Pe de altă parte, am avut norocul unor prieteni și colegi foarte buni, aici, în România, care m-au susținut. Întotdeauna am spus asta și o spun de fiecare dată, ceea ce sunt și ceea ce fac se datorează și acestor întâlniri extraordinare, care sunt contingente în viața noastră. Nu este nimic necesar să poți să-l cunoști pe Kit Fine sau pe Saul Kripke sau să ai un coleg de departament cum a fost Valentin Mureșan. S-a întâmplat. Mi-am dat seama că este un noroc și o șansă foarte mare pentru mine, pe care trebuie să le folosesc.

Atunci, această încredere pe care o vedeți dumneavoastră oarecum din exterior și acest parcurs al meu foarte consecvent se datorează și faptului că am avut aceste legături care m-au motivat și care m-au întărit. Dar în interior am avut de foarte multe ori îndoieli și am fost măcinat de neîncredere că pot să fac anumite lucruri.

Știu că urmează să vă apară o serie de cărți.

Mircea Dumitru: Am în lucru la Polirom un

volum de eseuri pe teme de filosofie socială și morală, care este aproape finalizat și până la sfârșitul anului va fi probabil publicat; tot la această editură, va fi publicată în curând reeditarea și aducerea la zi a traducerii unei cărți de-ale lui Saul Kripke, despre care am vorbit puțin mai devreme, *Numire și necesitate*. La Humanitas se află o traducere realizată cu academicianul Mircea Flonta dintr-un manuscris al lui Ludwig Wittgenstein de filosofia matematicii și filosofia limbajului, *Caietul galben*, o foarte bună introducere în filosofia târzie a lui Wittgenstein. Lucrez în paralel, sunt oarecum avansat, la o carte despre teoriile conspiraționiste, pe care intenționez să o public la o editură interesată. În spațiul internațional lucrez la o monografie de logică pentru editura Springer. Cam acesta este programul meu pe următorii doi ani. Sunt destul de încrezător că îl voi realiza, pentru că nu am alte angajamente de natură administrativă. Acum este timpul să-mi cultiv propria grădină, cum spunea Voltaire.

Parcursul dumneavoastră profesional este extraordinar: profesor, decan, prorector, rector, ministru. Cum v-ați întâlnit cu Academia Română?

Mircea Dumitru: Academia Română este locul în care se întâlnesc oamenii care gândesc pentru societate, care au o viață închinată, dedicată studiului, ideilor. Îmi aduc aminte de discuțiile în familie, mai ales cu tatăl meu și cu mama mea, și pot spune că am trăit în cultul acestor eroi culturali ai nației noastre care se identificau cu Academia Română.

Tatăl meu avea un cult pentru Nicolae Iorga, de pildă. Apoi, am aflat de filosofi și de cei care se ocupau de psihologie și de sociologie, de toată tradiția maioreșciană de la Academie, acad. Constantin Rădulescu-Motru, de exemplu, iar toți oamenii de această factură erau asociați în mentalul nostru colectiv cu Academia. În plus, la mine în facultate, șansa fericită a făcut să fie foarte mulți membri ai Academiei Române: acad. Gheorghe Vlăduțescu, acad. Vasile Tonoiu, acad.

Mircea Flonta, acad. Ilie Pârvu, toți mi-au fost mentori, m-au format, cu timpul am devenit prieteni, am ajuns să fiu din ce în ce mai aproape de dumnealor și să mă recunoască ca pe unul dintre egalii lor. Astfel, trecerea către Academie s-a făcut oarecum firesc. Îl știu foarte bine pe acad. Ioan-Aurel Pop, președintele Academiei Române, și din calitate de Domniei Sale de rector al Universității Babeș-Bolyai, pentru că a avut două mandate exact în perioada în care eu am avut cele două mandate de rector la Universitatea din București. Prin urmare, foarte multe legături firești și naturale ca să mă gândesc la faptul că este un loc foarte bun pentru finalizarea anumitor proiecte și încheierea carierei mele academice și științifice lucrând pentru Academia Română.

Ce reprezintă Academia Română pentru dumneavoastră?

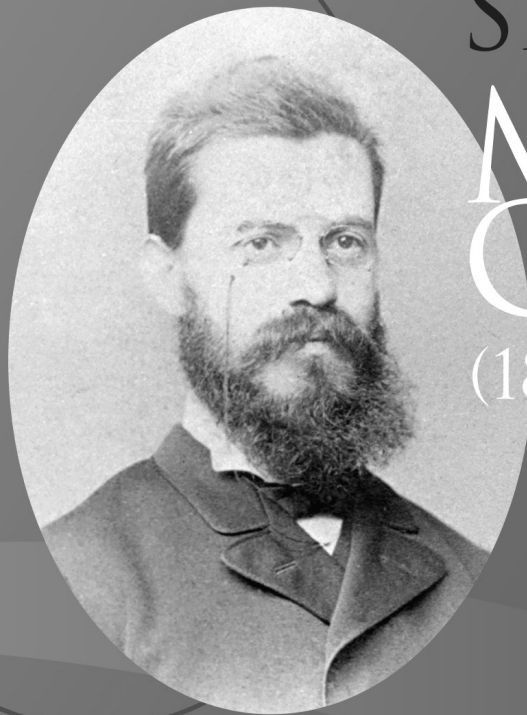
Mircea Dumitru: Dincolo de faptul că reprezintă locul unde pot să am discuții și întâlniri extraordinare cu acești colegi, prieteni ai mei foarte apropiați, reprezintă un for de cultură și de știință care poate și trebuie să fie un model și de cercetare și de conduită morală pentru întreaga societate și de la care societatea română așteaptă foarte mult. Cred că noi toți, membrii Academiei, suntem conștienți de această investiție, demnitate culturală, științifică, morală și trebuie să lucrăm în așa fel încât să cinstim și memoria înaintașilor noștri, dar să cinstim și menirea acestui for de cultură.

Care credeți că trebuie să fie misiunea Academiei Române?

Mircea Dumitru: Cred că Academia Română ar trebui să clarifice anumite linii de analiză și de intervenție, pentru că Academia este chemată să ofere cunoaștere, explicații, înțelegere asupra fenomenelor sociale și de altă natură cu care se confruntă România astăzi. Nivelul de cunoaștere, nivelul de pregătire în Academie, dar și în institutele asociate Academiei, toate acestea pot să contribuie la discutarea atentă și la clarificarea și oferirea de soluții pentru problemele României.

Primăria
Capitalei

SIMPOZION

MOSES

GASTER

(1856 – 1939)

16 septembrie 2021, ora 10.00,
Amfiteatrul Ion Heliade Rădulescu,
Biblioteca Academiei Române
(Calea Victoriei 125)

Vor lua cuvântul:

Acad. Ioan-Aurel Pop, Președintele Academiei Române

Acad. Răzvan Theodorescu, Vicepreședinte al Academiei Române

Acad. Eugen Simion, Președintele Secției Filologie și Literatură a Academiei Române,
directorul Institutului de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”

Dr. Jean-Jacques Askenasy, membru de onoare al Academiei Române

Moshe Idel

Prof. univ. dr. Gheorghe Chivu, membru corespondent al Academiei Române

Prof. Florica Dimitrescu-Niculescu, membru de onoare al Academiei Române

Dr. Aurel Vainer, președinte de onoare al federației Comunităților Evreilor din România – Cultul Mozaic

Maia Morgenstern, directoarea Teatrului Evreiesc de Stat

Moderator: Prof. univ. dr. Ioan Cristescu, Directorul general al Muzeului Național al Literaturii Române

Moses Gaster.

Perenitatea unei opere filologice deosebite*

Gheorghe Chivu

Membru corespondent al Academiei Române

Moses Gaster a fost istoric literar, prin studiile consacrate literaturii noastre populare, lingvist, în înțelesul larg pe care îl avea termenul la cumpăna veacurilor al XIX-lea și al XX-lea, interesat de aspecte diverse ale limbii române, inclusiv de dialectele sale sud-dunărene sau de vorbirea comunității rome, dar, mai presus de toate, filolog, adică cercetător avizat al cărții vechi românești. În mod indiscutabil, a fost o personalitate științifică și culturală complexă, ușor de remarcat în cadrul literelor românești de la finele veacului al XIX-lea.

Iar evocarea personalității sale, la 165 de ani de la naștere, dovedește fără niciun dubiu valoarea și totodată validitatea unei opere construite cu tenacitate și cu știință, pe baza unei foarte bune pregătiri filologice. Operă ilustrată nu doar în România, ci și în țări din vestul Europei, în care cărțile și studiile sale au fost difuzate, pentru o mai bună cunoaștere și receptare, ceea ce demonstrează că pasiunea și competența puse în folosul unei culturi nu sunt nicicând legate de un spațiu geografic sau de o anumită etnie.

Cea mai importantă dintre lucrările semnate de Moses Gaster, *Chrestomatia română*, tipărită concomitent la Leipzig și la București în 1891, carte ce urma unei bune cercetări consacrate *Literaturii populare române*, apărută în 1883 la București, a fost alcătuită la Londra, după plecarea forțată a cărturarului astăzi evocat din România. A fost o confirmare a faptului că textele noastre vechi, tipărituri și manuscrise, parte a unei colecții personale impresionante, ce număra, după unele estimări, peste zece mii de titluri, i-au prilejuit

autorului menținerea unei legături neîntrerupte cu limba și cultura românească. (Într-o scrisoare trimisă lui Ioan Bianu în iulie 1926, Moses Gaster, venit pentru puține zile în țară, mărturisea de altfel că textele românești vechi, pe care le dusesese cu sine în Anglia, i-au fost „tovarăș nedespărțit aproape o jumătate de secol”.)

Din acest fond documentar impresionant, confruntat cu listele de texte parcurse de autorii crestomațiilor românești publicate anterior (în primul rând cu acelea editate de Bogdan Petriceicu Hasdeu și de Timotei Cipariu), pentru a identifica scrieri importante pe care nu le putuse cerceta direct, Moses Gaster a selectat fragmente reprezentative pentru circa 200 de surse (95 de tipărituri și 98 de manuscrise), considerate a fi „monumentele cele mai vechi și mai de căpetenie ale limbei și literaturii române”, cum singur apreciază în introducerea la primul volum al cărții apărute în 1891 (I, p. II). Erau, nu doar în opinia lui Moses Gaster, texte ilustrative pentru aproape trei secole de cultură românească scrisă, de la mijlocul veacului al XVI-lea, până la 1830. (Începuturile scrisului românesc ilustrate în *Chrestomatia*, considerate a aparține mijlocului veacului al XVI-lea, trimit la constatările lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, admirat pe bună dreptate nu doar de Moses Gaster, privind datarea așa-numitelor „texte bogomilice” din renumitul *Codex Sturdzanus*, editate în *Cuvente den bătrâni*. Iar stabilirea anului 1830 ca limită superioară pentru existența textelor noastre vechi este o admirabilă constatare personală sau o concordanță remarcabilă cu termenul *ad quem* stabilit de Ioan Bianu pentru

*Alocuțiune susținută în cadrul simpozionului „Moses Gaster (1856–1939)”, dedicat împlinirii a 165 de ani de la naștere (16 septembrie 2021, Amfiteatrul „Ion Heliade Rădulescu” al Bibliotecii Academiei Române)

cărțile inventariate în *Bibliografia românească veche*, apreciatul catalog tipărit începând cu anul 1898, deci opt ani mai târziu decât data de apariție a *Chrestomatiei*.)

A rezultat astfel, în cartea definitorie pentru activitatea filologică a lui Moses Gaster, o schiță de istorie a literaturii române vechi (analiza detaliată a textelor parcurse pe genuri literare gândite în dezvoltarea lor internă, întreprinsă în *Introducere*, întărește această constatare). Sau chiar o istorie, ilustrată prin texte reprezentative, a limbii noastre literare în epocile premoderne (cum sugerează „gramatica” textelor ce urmează introducerii *Chrestomatiei*, respectiv glosarul laborios care încheie lucrarea, „formă condensată a istoriei vieții fiecărui cuvânt românesc de pe la mijlocul secolului al XVI-lea până în zilele noastre”, în formularea lui Gaster însuși; I, p. XIII). Iar ordinea cronologică, adoptată pentru dispunerea fragmentelor de text selectate în volumele tipărite în 1891 și abandonarea împărțirii acestora pe provincii istorice, respectiv pe genuri literare, permite cititorului o viziune integratoare asupra culturii scrise în limba română în epoca veche. Procedând astfel, Moses Gaster a vrut cum singur afirmă „a nu despărți, și ... a lega textele între ele, a arăta legătura în care stă mișcarea literară dintr-o parte cu aceea din cealaltă parte a țării, cea de dincolo, cu cea de dincoace de munții Transilvaniei” (p. VI), pentru „a pune <astfel> față în față diferitele forme ale graiului de pe aceeași vreme și a arăta schimbările ce a suferit același text în cursul veacurilor” (I, p. VI).

În acest context, doar criteriul de împărțire a textelor selectate în cele două volume (ultima scriere inclusă în prima parte a *Chrestomatiei* este datată 1710) pare să nu coincidă cu etapele pe care le vor stabili ulterior specialiștii domeniului pentru subdivizarea scrisului nostru vechi, deoarece în studiile istoricilor actuali ai limbii române literare mijlocul, iar nu începutul veacului al XVIII-lea aduce mutația lingvistică semnificativă prin unificarea normelor fonetice și morfologice după model muntenesc. Moses Gaster a constatat însă, foarte aproape de adevăr, că muntenizarea limbii tipăriturilor noastre de uz bisericesc se produsese la începutul veacului al XVIII-lea, deci, adăugăm noi, imediat după epoca lui Antim Ivireanul, cel care a dat prestigiu cărții bisericești imprimate la

sud de Carpați și i-a favorizat răspândirea în toate provinciile istorice ale spațiului cultural românesc.

Este aceasta o altă constatare importantă pentru evoluția scrisului nostru literar formulată de Moses Gaster, constatare bazată și ea pe parcurgerea atentă a textelor vechi, tipărituri și manuscrise, fără să poată fi însă exclusă, cel puțin la nivel teoretic, cunoașterea opiniei similare formulate, în 1819, de Petru Maior în *Dialog pentru începutul limbei române întră nepot și unchiu*, text asupra căruia Moses Gaster nu s-a oprit în *Chrestomatie*. Cum nu s-a oprit, de altfel, nici asupra textelor normative importante ale Școlii Ardelene, *Observațiile* lui Paul Iorgovici, *Elementa* datorate lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai, *Orthographia* lui Petru Maior sau *Lexiconul* budan, toate anterioare anului 1830. Pentru că lui Moses Gaster, latinismul i-a părut a fi o mișcare lingvistică și culturală care „a înrâurit nefavorabil asupra creșterii firești a limbei și literaturii, curmând dezvoltarea <lor> seculară” (I, p. IV). Pentru acest motiv, ilustrarea evoluției limbii noastre după anul 1830 a fost făcută doar cu așa-numite texte dialectale sau de literatură populară, între acestea fiind incluse chiar fragmente extrase din opera unor autori marcanti, precum Ion Creangă. Iar între textele dialectale se remarcă fragmente semnificative pentru forma avută, în cursul veacului al XIX-lea, de dialectele aromân și istroromân. Prin textele ilustrative pentru aceste două dialecte istorice ale limbii române, autorul *Chrestomatiei* „îmbrățișa astfel”, fapt din nou remarcabil, „întregul câmp al românismului” (I, p. IV).

Notațiile anterior prezentate dovedesc locul aparte ocupat de *Chrestomatia română* în cadrul filologiei românești și validitatea, uneori chiar prioritatea, unor considerații privind scrisul românesc vechi, formulate de Moses Gaster. Importanța științifică și culturală a cărții au fost de altfel recunoscute imediat după publicare, când autorul a fost decorat de către regele Carol I. Iar opiniile elogioase privind valoarea culegerii tipărite în 1891 și validitatea opiniilor formulate în cadrul ei s-au menținut până în zilele noastre.

Cu siguranță, opera filologică semnată de Moses Gaster, ilustrată de *Chrestomatia română*, dar și de ediția copiei făcute de Radu de la

Mănicești de pe *Tetraevanghelul* coresian, manuscris păstrat în Anglia, au fost argumente majore în susținerea propunerii formulate de Sextil Pușcariu, în anul 1929, în urma căreia cărturarul, dedicat cercetării textelor noastre vechi, a devenit membru de onoare al Academiei Române.

Chrestomatia alcătuită de Moses Gaster continuă să fie însă, la 130 de ani de la publicare, nu doar un text de referință în istoria filologiei românești, ci și punct de plecare în cercetarea unora dintre vechile noastre manuscrise. Punct de plecare de constant interes prin informațiile bibliologice oferite și prin considerațiile filologice formulate de autor, ambele încă insuficient exploatare în cercetarea din ce în ce mai necesară a fondurilor românești de carte veche.

Mă refer, când fac această afirmație, la investigațiile care ar trebui să fie întreprinse în

viitor asupra unor texte din care sunt cunoscute acum doar fragmentele publicate în urmă cu 130 de ani în cadrul *Chrestomatiei*. Sunt texte cu loc de păstrare necunoscut, aflate foarte probabil în fondurile cedate de Moses Gaster bibliotecilor britanice din Londra sau din Manchester. Sau, dacă ne referim la *fondul Gaster*, cedat de cărturarul astăzi omagiat Bibliotecii Academiei Române, sunt manuscrise încă insuficient cunoscute și nu în totalitate exploatare din punct de vedere lingvistic și filologic.

Chrestomatia română, cea mai bună lucrare a lui Moses Gaster, întocmită în urmă cu 130 de ani pentru a obține cum nota cărturarul „o istorie completă a dezvoltării treptate a limbei române” (p. VI) până la finele veacului al XIX-lea, rămâne o carte vie și un punct de referință obligatoriu în cercetările noastre filologice.

Moses Gaster, contribuțiile unui cărturar român evreu în formarea statelor român și evreu*

Moshe Idel**

Jean-Jacques Askenasy***

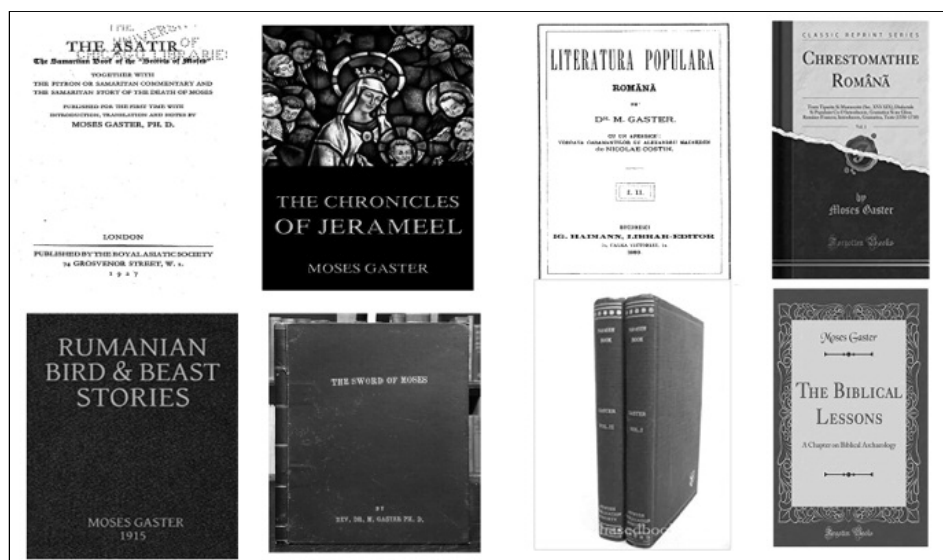
Membru de onoare al Academiei Române

Călinescu spunea: „Oamenii excepționali sînt plini de surprize și au totdeauna o necunoscută”. Necunoscuta la Moses Gaster este întrebarea: ce a fost excepțional în personalitatea sa, realizările culturale sau politice? Dedicăm expunerea noastră dezbaterii acestei întrebări.

În istoria culturii române, Moses Gaster a fost unul dintre cei mai prolifici cercetători al limbii și folclorului românesc atât înainte, cât și după expulzarea sa. Ca urmare a conferințelor sale despre nerespectarea drepturilor cetățenești ale evreilor a fost expulzat la vârsta de 29 de ani, de către președintele Consiliului de Miniștri Ion Brătianu la propunerea lui Dimitrie Sturza.

Ajuns în Anglia, Moses Gaster s-a impus în scurt timp ca un eminent lingvist poliglot și filosof (diapozitiv 1). Astăzi, după mai bine de un secol, contribuțiile sale constituie repere în studiul tezaurului folcloric român. Continuarea studiilor sale în folclorul românesc și englez au condus la alegerea sa ca președinte al Societății Engleze de FolkLore.

În paralel, Moses Gaster a publicat numeroase studii dedicate diferitelor aspecte ale culturii iudaice: folclorul *Bibliei* și al sulturilor biblice, literaturii rabinice în special Midraș, folclorul magiei kabalistice și al culturii samaritene bazat pe manuscrisurile originale din Nablus (astăzi

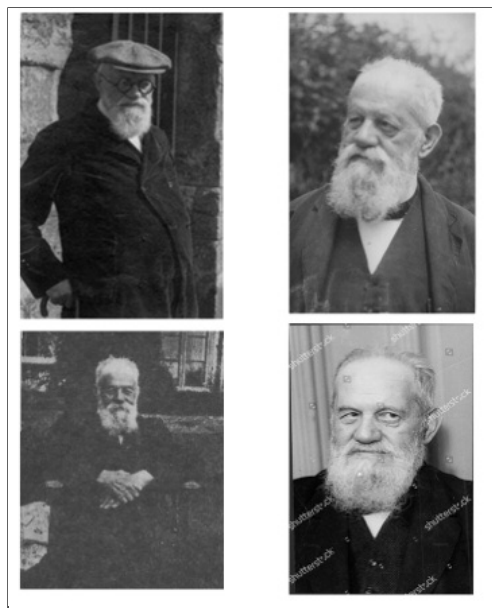
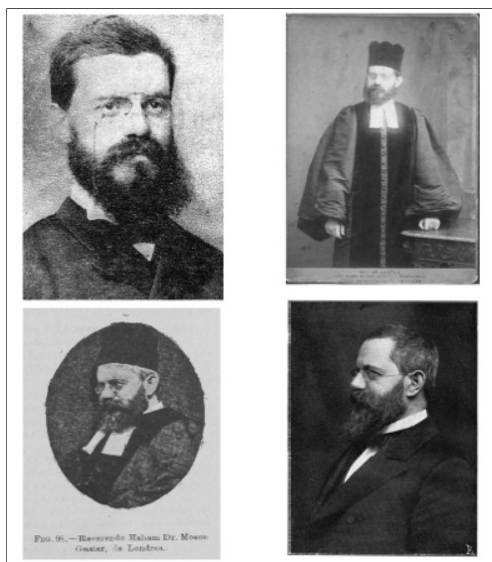
*Alocuțiune susținută în cadrul simpozionului „Moses Gaster (1856–1939)”, dedicat împlinirii a 165 de ani de la naștere (16 septembrie 2021, Amfiteatrul „Ion Heliade Rădulescu” al Bibliotecii Academiei Române)

**Profesor de filosofie, Universitatea Ebraică din Ierusalim

***Profesor de neurologie, Facultatea Sackler și Facultatea Buchman UTA

orașul Șhem din Israel), descifrate de el. Toate acestea sunt numai o mică parte a studiilor acestui savant, puse în valoare până în prezent. Teoriile sale despre originea și istoria Kabalei au fost până foarte recent neglijate, dar pe măsură ce se descoperă excepționalele sale cercetări, ele sunt publicate în volume atât în limba română, cât și în toate celelalte limbi pe care le vorbea fluent.

Colecția personală de manuscrise, încă existentă atât în librăria Academiei Române, cât și în British Library din Londra și Ryland Library din Manchester, ascund nenumărate surprize, pe care viitorul le va scoate la lumină (diapozitiv 2).

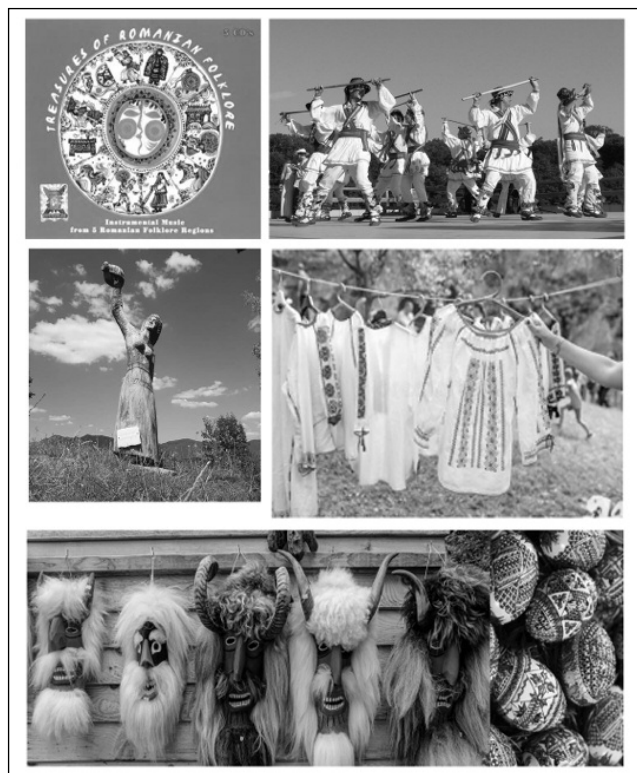
În domeniul iudaismului o mare parte a activității sale științifice literare a fost retrogradată de uitare. Cu excepția câtorva

monografii și publicații din România, nu există nimic paralel în limba ebraică și foarte puține și scurte studii în limba engleză.

Moses Gaster la vârsta de 73 de ani, în anul 1929, la doi ani după trecerea în nemurire a lui Ion Brătianu a fost numit membru de onoare al Academiei Române.

Omul politic Moses Gaster a fost un luptător pentru drepturile cetățenești ale evreilor români și sionist. Ca sionist a inițiat și a încurajat emigrarea în Palestina a unui grup de evrei români din Moinești, în anul 1882, și a contribuit efectiv la stabilirea primei „colonii agricole” la sud de Haifa, numită Samarin, devenită după câțiva ani Zichron Yaacov. Această colonie a declanșat „mișcarea coloniilor evreiești” în Israel. Lingvistul Moses Gaster, conștient de importanța majoră a limbii în crearea statului unei națiuni, și-a impus sistemul de învățare al limbii ebraice de către coloniști la venirea lor în Palestina, acțiune care se numește până astăzi „ulpan”.

A fost ales șef spiritual al comunităților evreiești din Spania, Portugalia și Anglia, directorul Colegiului Judith Lady Montefiore din Ramsgate și președintele Federației Sioniste a Angliei. Activitatea sa în scopul creării statului Israel a condus la alegerea sa ca vicepreședinte al mișcării sioniste, președinte fiind Teodor Herzl.

S-a opus categoric la crearea statului Israel în Uganda și și-a expus vederile sale politice în zeci de conferințe, ținute la Universitatea București, Universitatea Oxford, Colegiul Iudaic din Londra și la comunitățile rabinice din Spania și Portugalia (diapozitiv 3).

În locuința savantului Moses Gaster din Londra a fost elaborată declarația Balfour de către secretarul de stat Arthur James Balfour în prezența baronului Lionel Walter Rothschild, a viitorului președinte al Israelului, Haim Weizmann și Nahum Sokolow, președintele Organizației sioniste poloneze. Documentul a fost aprobat de guvernul britanic la data de 31 octombrie 1917, devenită zi comemorativă în Israel.

Savantul român evreu Moses Gaster, expulzat din patria sa la vârsta de 29 de ani, rămâne în istoria culturii drept unul dintre pilonii folclorului românesc atât prin activitatea sa în România, cât și în Anglia. Vasta sa creație se înscrie alături de coloșii Cantemir, Hasdeu, Iorga și Eliade ca pildă a omului total, care lasă două enciclopedii: una tipărită și una în manuscris, ambele cu slove de aur. Atașamentul său pentru țara în care s-a născut rămâne înscris în istoria culturii române cu litere de veci.

La 9 septembrie am primit o scrisoare de la academicianul profesor dr. Constantin Popa,

distins elev și urmaș al Școlii de Neurologie Gheorghe Marinescu, care vine să menționeze adeziunea dascălilor noștri, savanții Gheorghe Marinescu, Oscar Sager și Arthur Kreindler, contemporani cu Moses Gaster, la concepțiile menționate în *Crestomația Română*. Scrisoarea de asemenea scoate în evidență un aspect istoric al contribuției savantului Moses Gaster, în definirea națiunii române ca stat, prin demonstrarea latinității limbii ei.

Aș adăuga la această importantă observație o idee, și anume faptul că omul de cultură Moses Gaster, jucând un rol deosebit în istoria națiunilor, pentru România dovedind latinitatea limbii, a contribuit la definirea națiunii române ca stat, iar pentru Israel fiind asociat la declarația Balfour a contribuit la definirea Israelului ca stat. Aceste două realizări îl impun pe savantul Moses Gaster ca o punte de unire între România și Israel, fapt care ar trebui luat în considerație.

În concluzia tuturor celor prezentate, consider că savantul Moses Gaster și-a câștigat dreptul incontestabil de a face parte din panteonul științific al României.

P.S. Complexitatea problemei identității etnice este subiectul cărții ce va apărea zilele acestea, intitulată *Oameni și patrii. Istoriile și geografiile identității*, în editura Polirom.

Un cărturar de excepție: Moses Gaster*

Florica Dimitrescu-Niculescu

Membru de onoare al Academiei Române

Când, la sfârșitul lunii iulie a acestui an, domnul academician Răzvan Theodorescu mi-a telefonat pentru a-mi comunica despre hotărârea Academiei Române de a-l comemora pe Moses Gaster și m-a întrebat dacă aș fi de acord să vorbesc despre acesta, am acceptat cu bucurie, socotind-o o mare onoare. Tentația de a încerca să evoc figura unei personalități de anvergura lui Moses Gaster din domeniul filologic și lingvistic era foarte mare, cu atât mai mult cu cât totdeauna am admirat activitatea unor cunoscuți lingviști din trecutul nostru, drept care le-am consacrat mai multe articole și, începând cu anul 1967, patru volume: primul, neuitatului meu profesor de la Facultatea de Litere, Jacques Byck, al doilea, mentorului său, excepționalul filolog Ion Aurel Candrea, al treilea, regretatului meu coleg de an și de catedră, Aurel Nicolescu, iar anul trecut, în 2020, am publicat cel de al patrulea volum sub forma unui *Omagiu lingviștilor români nonagenari*. Moses Gaster se înscria perfect alături de acești reputați slujitori ai limbii române, mai ales de primul profesor citat, Jacques Byck, în special datorită faptului că acesta mi-a prilejuit primele mele două „întâlniri” cu Moses Gaster... Totodată, nu se poate uita că, apropo de omagiile aduse lui Gaster, în anul 1956 Filiala din Cluj a Academiei Române a organizat o ședință comemorativă la centenarul nașterii lui Moses Gaster, ocazie cu care regretatul profesor Șt. Pașca, membru corespondent al Academiei Române, a ținut o conferință extrem de bine documentată asupra *Activității științifice prodigioase a lui Moses Gaster*, iar 50 de ani mai târziu, în 2006, Academia Română l-a sărbătorit pe Gaster

întrunind un număr de șapte specialiști care au pus în discuție fiecare câte o latură a acestei însemnate personalități din trecutul nostru științific. Trebuie amintit aici și sensibilul editorial al academicianului Nicolae Manolescu cu titlul *Moses Gaster, o figură pe nedrept uitată*, publicat în „România literară” din 12 octombrie 2014.

Ca studentă, începând din anul 1947, am avut norocul ca lingviștii cei mai importanți din epocă să-mi călăuzească pașii, fiecare în altă direcție. Al. Rosetti către istoria limbii române, J. Byck către filologie și cărțile vechi și I. Iordan către limba vie, actuală. Primii doi mi-au mai făcut un dar neprețuit: mi-au oferit ocazia a nu mai puțin de trei „întâlniri” cu Moses Gaster...

Prima „luare de contact” s-a întâmplat în anul al doilea, când neuitatul J. Byck mi-a sugerat pentru examenul de stat tema *Eminescu și limba veche*; mi-a făcut mare plăcere acest „subiect” și când am început lucrul, ceea ce m-a impresionat mai mult a fost să aflu despre prietenia strânsă dintre Eminescu și M. Gaster, cu care acesta se întâlnea și la *Junimea* – unde citise în 1883 din lucrarea sa *Literatura populară română* – și că „liantul” dintre ei îl constituia exact limba veche, despre care poetul nostru ne-a lăsat atâtea versuri supercunoscute, printre care unul mi s-a părut emblematic pentru teza ce urma să scriu: „Gândirea mea în vremi trecute-noată/ Deschid volume mari și vechi tipicuri”. Desigur, nu este un secret pentru niciunul dintre cei care au urmărit cât de puțin viața lui Eminescu faptul că acesta evalua la adevărata sa însemnătate limba veche românească și „își dădea uneori paraua gurii pentru un

*Alocuțiune susținută în cadrul simpozionului „Moses Gaster (1856–1939)”, dedicat împlinirii a 165 de ani de la naștere (16 septembrie 2021, Amfiteatrul „Ion Heliade Rădulescu” al Bibliotecii Academiei Române)

manuscris vechi ori o carte rară” (Vlahuță, *Amin-tiri*, 1889, p. 217) sau că odată poetul „își pusese paltonul amanet, în toiul iernii, ca să cumpere un manuscris vechi” (Torouțiu, *Studii*, IV, București, 1933, p. 1). De altfel, Gaster, în volumul său *Literatura populară română*, îl citează pe Eminescu drept posesor al mai multor texte, zece la număr, manuscrite pe care le-a folosit mai târziu, în impunătoarea sa *Chrestomație română* și pe care poetul i le-a pus la dispoziție. Astfel, într-o scrisoare din 11 ianuarie 1934, deci când viața sa era aproape de final, Gaster, scoțând în relief preocuparea lui Eminescu pentru limba veche, scria despre satisfacția poetului când îl interesa vreun text vechi: „Când îi plăcea vreo frază îmi spunea: «Ia mai citește o dată, că tare îmi place!» sau «Știi că zice bine!» și din când în când lua câte o fițuică de pe masă și copia o frază sau un cuvânt care-i plăcea mai mult. Nu mă îndoiesc că pe urmă aș fi putut ușor să le găsec în poeziile sau scrierile lui. El avea obiceiul de a copia des ceea ce a scris odată și a tot schimba și netezi cuvintele și nu am nicio îndoială că frumusețea limbii sale se datorește citirii textelor vechi” (citată în Cartoian, *Cărțile populare*, II, p. 389). Când își depăna, tot către sfârșitul vieții sale, amintirile despre Eminescu, Gaster se mândrea cu raportul dintre ei și făcea referință tot la cărțile vechi: „Am stat multă vreme în legătură prietenească cu Eminescu! Trebuie să mă mărginesc însă numai la o amintire de la dânsul, citeam cu tot dinadinsul manuscriptele cele vechi și letopiseți ce le avea și câteodată din *Viețile Sfinților*, căci el nu se sătura de limba veche și frumoasă din aceste texte” (v. *Extemporalul*, revista Liceului M. Eminescu din București, nr. 1–2/1937).

Relația lor avea ca teme, deci, interesul și, mai mult chiar, dragostea amândurora, pe de o parte, pentru cercetarea cărților și a manuscriselor vechi și, pe de alta, pentru studierea literaturii populare. Astfel, pe când textele vechi le-au deschis celor doi prieteni viziunea istorică asupra limbii, cărțile populare, culese de pretutindeni, le-au lărgit perspectiva asupra varietății dialectale a limbii române, „asupra diversității ei, în dimensiunea orizontală și în cea verticală”, cum bine o caracterizează academicianul Grigore Brâncuș în amintita comemorare a lui Gaster de acum exact 15 ani (*Ac.*, sept.-oct. 2006, anul XVI).

Pe baza dublei reverențe a acestor titani față de limba română veche mi-am „centrat”, în îndepărtatul an 1951, teza pentru examenul de stat, *Mihai Eminescu și limba veche*, unde am examinat separat caracteristicile fonetice, gramaticale și, în special, pe cele lexicale ale arhaismelor întâlnite în poezia eminesciană. Și pot spune că am avut plăcuta surpriză că, peste șaptezeci de ani, în 2018, atunci când am trecut pragul a 90 de ani, în volumele omagiale *Studii romanice*, vol. I, să mă întâmpine același „subiect” tratat de fostul meu excelent student, astăzi colegul nostru Gheorghe Chivu, membru corespondent al Academiei Române în secția de Filologie și literatură, care a scris un foarte frumos și bogat articol intitulat *Poezia lui Mihai Eminescu și limba română veche*, pp. 261–274.

Aceasta a fost „istoria” primei mele întâlniri, prin intermediul cărților, cu marele Moses Gaster, ocazionată de profesorul meu. Dar tot acest minunat dascăl J. Byck m-a condus și către o a doua „întâlnire” când, fiind eu în anul al treilea, m-a luat de la Facultate, după un curs al Domniei Sale de literatură românească veche, și m-a dus la... Biblioteca Academiei Române, evident, în sediul vechi. Pe drum, pe Calea Victoriei, m-a întrebat cum stau cu cititul textelor chirilice și i-am răspuns, oarecum mirată, că „binișor”. Vrând să mă verifice, după ce mi-a procurat un de mult râvnit permis de intrare la Biblioteca Academiei, m-a dus la etajul I, în sala de manuscrite. Acolo am recunoscut repede pe excepționalul Perpessicius, apoi profesorul meu mi-a făcut cunoștință cu doamnele Florica Condurache și Marta Anineanu, stâlpii feminini ai acelei încăperi. Imediat apoi, J. Byck l-a rugat pe custodele sălii de atunci, nimeni altul decât regretatul istoric, viitorul academician de onoare Gabriel Stempel, să aducă un exemplar din *Tetraevanghelul* lui Coresi (1560–1561), tipărit la Brașov. Zis și făcut. Odată acel exemplar pus pe masă, în fața mea, profesorul meu l-a deschis la întâmplare la o pagină și m-a pus să citesc. M-am executat după o mică ezitare și știu că s-a arătat mulțumit. Am fost întrebată atunci de unde am învățat să deslușesc literele chirilice, pentru că în liceu nu se învăța așa ceva. I-am povestit mentorului meu despre o întâmplare din clasa a patra de liceu, când profesoara noastră de religie, pe care am avut-o în toți

ceilalți șapte ani la Școala Centrală din București, și-a luat un an concediu de naștere. Directoarea de atunci, Elena Malaxa, profesoară de matematică, nu admitea, precum la alte licee de fete, ca la religie să predea această disciplină, care se afla totdeauna prima în catalog, urmată de limba română, un preot, ci numai o profesoară, ceea ce nu era prea ușor de găsit. Până la urmă, directoarea a admis să o suplinească pe doamna noastră de la religie o studentă din anul al III-lea de la Teologie, care terminase și ea, de curând, liceul nostru și așa ne-am pomenit că în clasă a intrat o domnișoară tare frumoasă, mai mare numai cu șase-șapte ani decât noi, elevele, și cu care am rămas prietenă până la sfârșitul ei de acum câțiva ani; Domnia Sa ne preda după manualele subțiri, de culoare bleu, ale mitropolitului Iașiului, Irineu Mihălcescu. Materia la religie în acel an se numea *Istoria bisericii românești* și, în mod firesc, în carte se reproduceau prefețele unor cărți ale lui Coresi, Varlaam, Simion Ștefan etc. scrise cu litere chirilice. D-ra Mariana Ionescu, noua noastră profesoară de religie, ne-a pus, ca o curiozitate, pe acelea dintre colege care ar vrea să deprindă scrierea chirilică, să aplice apoi ceea ce vom învăța la descifrarea predosloviilor reproduse în acest alfabet. Domnia Sa avea un sistem de transmitere a învățaturii deosebit, menit să ne atragă cu unele învățăminte ce depășeau cu mult pe atunci cunoștințele noastre. Eu m-am înscris printre puținele eleve care au dorit să învețe chirilica și mă fericesc până astăzi pentru hotărârea de atunci, pentru că mi-a deschis un nou orizont atât de necesar pentru cineva atras de limba veche. Dar să ne întoarcem la sala de manuscrise unde profesorul Byck mi-a propus, pur și simplu, să fac o ediție transliterată a acelui text coresian, ceea ce am reușit, lucrând asiduu cam în fiecare după-amiază în acel spațiu aproape magic de la etajul întâi frecventat de foarte puține persoane. Inutil să spun că pe atunci nici măcar nu știam ce este o ediție, nici să deosebesc rapid un text scris de unul tipărit etc. Toate a trebuit să le învăț „din mers”, dar, în sfârșit, am realizat ediția *Tetraevanghelului* lui Coresi în anul 1963, la 402 ani după ce Coresi îl tipărise! Volumul era programat să apară exact la 400 de ani după prima sa imprimare, dar am întârziat din cauza multiplelor corecturi absolut necesare, în ciuda faptului că la Editura Academiei,

unde l-am publicat, am avut noroc de o redactoare de carte de o extremă competență, pe regretata Cati Ionașcu. Aici să mi se permită să dau un citat de capitală importanță din *Chrestomația* lui Gaster, care a intuit că literatura română se naște de-abia cu traducerea *Evangheliei* în limba română: „Tocmai limba aceasta a *Evangheliei* a devenit limba literară a poporului român” (p. XXVI). De-abia mult mai târziu mi-am dat seama de ce profesorul meu, care gândea la unison cu Gaster, mi-a dat să editez atunci neapărat acest text și nu un altul... Aduugă că tot lucrând la transcrierea *Tetraevanghelului*, am căutat exemplarul cel mai bine conservat, metoda cea mai eficientă a prezentării exhaustive a indicelui de cuvinte, precum și găsirea altor texte cu care ar fi putut fi comparat. Mă scuz pentru, poate, prea lunga povestire de până acum, dar aici intervine cea de a doua „întâlnire” a mea cu Moses Gaster, care găsisese la Londra – unde ajunsese de tânăr, după dureroasa sa expulzare din România în octombrie 1885 –, în biblioteca contelui englez Robert Harley, păstrată la British Museum, *Evangheliarul lui Radu de la Mănăcești*, un pisar care a copiat în anul 1574 *Tetraevanghelul lui Coresi* „între 3 iunie și 4 iulie”. Textul acesta, bine conservat, a trecut, așa cum l-am descris în ediția mea din 1963 a *Tetraevanghelului lui Coresi* (pp. 24–26) prin mai multe mâini și a dat naștere la o serie de controverse, sper, dezlegate în ediția amintită. Aici, pentru a dovedi filiația Coresi – Radu de la Mănăcești, am pus în paralel primele pagini din ambele texte, prin amabilitatea conducerii de la British Museum, care a trimis la Biblioteca Academiei Române microfilmul întregului text și astfel am putut arăta, prin confruntările semnalate la subsolul textului de bază, cel al textului coresian, că diferențele dintre cele două texte sunt minime și se reduc la unele particularități de grafie care se repetă. În aceste condiții, evident că am ținut seama de ediția *Tetraevanghelului lui Radu de la Mănăcești* a lui Gaster, apărută la Londra în 1893 și tipărită ulterior și la București în 1929, cu titlul greșit *Tetraevanghelul diaconului Coresi din 1561* (v. Florea, *Din istoricul*, 1987, p. 213–232). Ori-cum, Gaster, cu viziunea sa științifică clară, a tranșat raportul dintre cele două texte: „manuscrisul a fost copiat după tipar și nu viceversa” (*Chrestomație*, XXVIII).

Nu știu dacă am avut dreptate începând această schiță de portret a lui Moses Gaster într-un mod mai puțin ortodox, prin evocarea celor două momente din amintirile mele despre întâlnirea cu „un nume așezat pe mai multe cărți”, dar continui să cred că și acestea au putut juca un anumit rol întru conturarea figurii lui Gaster. De acum înainte, însă, voi merge pe drumul bine bătătorit care cere, în principiu, să creionăm cronologic viața și opera unei anumite personalități.

În cazul lui Moses Gaster, pentru familia sa România era patria și Bucureștiul orașul natal a două generații. Viața sa a început în anul 1865, la București, sub cele mai bune auspicii, fiind primul copil al unei „familii ilustre a comunității evreilor pământeni” (Stanciu, *Gaster*, p. 11), cu ramificații în lumea mare, iar el s-a considerat totdeauna un român și un bucureștean, chiar dacă a fost altfel tratat după primii săi 29 de ani. Datele fundamentale despre biografia sa le-am cules direct din Gaster, *Memorii. Corespondență*, volum editat în anul 1998 de Victor Eskenazi, p. 5–53. Tatăl său era secretar și apoi consul la legația Olandei, în București, având prieteni printre politicienii și oamenii de cultură români ai timpului. Unul dintre străbunicii săi venise din Austria, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, iar o bunică era născută cu un nume încă bine cunoscut până astăzi în București, Herdan – legat de *Fabrica Herdan* de pe șoseaua Ștefan cel Mare. În schimb, mama sa era originară din Rusia; avea înclinații muzicale și făcea parte dintr-o familie hasidică cu numele Rubinstein, fiind înrudită cu faimosul pianist Arthur Rubinstein. De specificat că acasă, tânărul Moses se bucura de bogata bibliotecă a tatălui său. Trebuie menționat, pentru a înțelege mentalitatea acestei familii de intelectuali, că unele rude apropiate ale lui Moses Gaster au contribuit la dezvoltarea Capitalei noastre construind, de exemplu bunicul său, o sinagogă în București; un unchi al său a întemeiat o Școală israelito-română (Rotman, *Școala*, p. 242), iar propriul frate al lui Moses, devenit avocat, a fondat o necesară Școală de meserii cu un nume foarte specific, *Ciocanul*. Amintim aici că alt mare filolog al timpului, Tiktin, era director al școlii de băieți *Cultura* (Rotman, *Școala*, p. 173).

Nu numai familia sa, ci și școlile urmate la București de Moses Gaster au o anumită

semnificație: a început clasele primare la o școală confesională, unde fostul elev își amintea că a primit întâiul impuls spre folclor (Stanciu, *Gaster*, p. 12), trece apoi la cele mai importante licee din orașul natal: Liceul Lazăr sau Liceul Matei Basarab, unde l-a avut profesor pe marele lexicograf I.C. Massim, care „i-a aprins flacăra pasiunii pentru studii de filologie” (v. Pașca, *Activitatea*, p. 103) și Colegiul Sf. Sava, iar, paralel, lua lecții de ebraică cu orientalistul Joseph Halevy; când a mai crescut, Gaster a început să frecventeze anticariatul unui cunoscut pe atunci editor de cărți, Pinath – unde se entuziasma de cărțile despre cântecele noastre populare – sau acele atât de simpatice căsuțe-anticariate de lângă Cheiul Dâmboviței (pe care le-am mai „prins” și eu, dar mie tata îmi cumpăra primele mele cărți în limba franceză de la anticariatul domnului Pach, lipit de marea librărie „Cartea Românească”, bombardată în 1944, unde cărțile erau etalate pe niște mese lungi...), unde Gaster găsea texte vechi românești. Iată aici dubla rădăcină a cercetărilor lui de mai târziu, închinată dublei sale înclinări: unele, limbii române vechi, și celelalte, folclorului nostru.

După liceu a plecat la Breslau (Wrocław); considerat a fi „creuzetul în care matricea personalității lui Gaster a căpătat contururile sale definitive” (Stanciu, *L.F.E.* p. 66); de altfel, la dispariția lui Gaster, Mircea Eliade a afirmat în „Revista Fundațiilor Regale” din 5 mai 1939, pp. 395–399, că „studiile din Germania au orientat întreaga activitate a lui Gaster”. Aici Moses Gaster a studiat cu perseverență, în paralel, la prestigiosul Seminar Teologic despre care scria în *Memorii*, în scrisoarea din 11 octombrie 1936, că „țelul meu nu era să devin rabin, voiam doar să-mi clarific opiniile despre iudaism” (și unde a obținut, în 1881, diploma rabinică *magna cum laude*) și la Universitatea din Breslau, unde l-a avut ca mentor pe celebrul romanist neogramatic Gustav Grober, de la care a deprins metoda comparativ-istorică de cercetare. Tot Grober i-a condus, de data aceasta la Facultatea de Filosofie a Universității din Leipzig, teza de doctorat susținută în 1877 cu o temă de fonetică istorică a limbii române, referitoare la studierea evoluției complexe a consoanei „c” în cuvintele moștenite din latină, publicată sub formă de articol în anul următor la Halle. Gaster a devenit astfel unul

dintre întâii doctori în filologie din România cu o primă monografie românească în spațiul foneticii. Fostul student a menținut vii relațiile cu profesorul său și astfel a colaborat, la invitația aceluia, la renumita revistă „Zeitschrift für Romanische Philologie” iar, peste ani, a publicat în 1901 la Strasbourg dezvoltata sa lucrare *Geschichte der rumanischen literatur*, în *Grundriss der romanischen Philologie* al lui Grober, care are meritul că a fost prima istorie științifică a literaturii române. Trebuie menționat că atunci când a studiat la Breslau, Gaster s-a preocupat, ca tânăr militant cu un ascuțit simț civic, și de lupta pentru acordarea drepturilor politice evreilor români (Rusu, MAR, I, s. v. *Gaster*).

Revenit acasă, la București, tânărul Gaster era perceput ca un promițător viitor savant, drept care a primit de la Ministerul Instrucțiunii permisiunea de a ține la Universitatea din București, ca privat-docent (Florea, *Amintirea*, în *Ac.* 2006, p. 21), și la Ateneul Român prelegeri de istoria literaturii române și de mitologie comparată și s-a servit „ani de-a rândul de acest drept” (Mihăilă, *Gaster*, în *Ac.*, 2006, p. 13); în același timp, semnează frecvent în paginile a numeroase reviste, printre care și în „Românul” lui C.A. Rosetti, pe care Gaster îl descria ca fiind „un adevărat democrat fin, deschis și cinstit, un om cu principii ferme” (*Gaster, Memorii*, p. 159).

Cunoscător al mai multor limbi străine și al „legilor fonetice”, Gaster avea deja instrumentele științifice necesare pentru a stabili etimologii corecte. Astfel a debutat în revista cu un înalt prestigiu a lui Hasdeu, „Columna lui Traian”, cu un articol de lexicologie și de etimologie intitulat *Câteva rectificări la etimologiile grece, turce și maghiare ale lui Roesler*, unde, după ce aduce unele elogii lui R. Roesler, critică, cu multă dreptate, o serie de etimologii eronate ale acestuia; astfel, în timp ce Roesler socotea că termenul *heleşteu* este de proveniență turcă, Gaster dovedește argumentat că își are originea în limba maghiară, în *halasto*, iar despre *flăcăiandru*, considerat de Roesler a avea obârșia în greacă, Gaster a lămurit că este un simplu derivat de la *flăcău*. Evident că dicționarele noastre, și nu numai ele, au reținut până astăzi etimologiile corecte ale lui Gaster, despre care se poate afirma că au fost personale, cu „fler”, totdeauna susținute de conside-

rente credibile. În alte reviste sau lucrări de primă calitate a publicat, de exemplu, studii de valoroasă suprafață științifică, precum *Stratificarea elementului latin în limba română*, în 1883, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, sau *Elementele nelatine ale limbii române*, în 1888, în *Grundriss der romanischen Philologie*, unde susține, cu bune temeuri, teoria romanității limbii române.

O contribuție de mare pondere a adus Gaster publicând volumul *Literatura populară română (L.P.R.)* în anul 1883. În această lucrare de tinerețe, izvorâtă din dragostea lui caldă pentru cultura noastră populară, autorul își propunea, cu o perseverență care-i face cinste, dar puțin exagerat, să „modifice opiniunea generală în favoarea noastră despre starea culturală a poporului român” (p. VI). Gaster a trecut apoi și la tratarea altor fațete ale culturii românești sau a tradus din literatura română, de exemplu din M. Eminescu, *Făt-Frumos din Lacrimă*. Tânărul care era atunci își expune ideile novatoare și în diferite conferințe, dovedindu-se astfel un orator cu un talent aparte, cum ar fi cea intitulată *Originea alfabetului și ortografia română*, ținută la Ateneul Român pe 8 februarie 1885, în care pleda pentru caracterul fonetic al ortografiei, dar în care sublinia că domeniul său predilect de studiu este nici mai mult și nici mai puțin decât „istoria culturii omenești”, „dovedind astfel o viziune ambițioasă, dar și o concepție deosebit de modernă pentru timpul său” (Stanciu, L.F.E., p. 69; I.L.R., p. 74). Câți tineri studiosi din acel timp sau de mai târziu au avut preocupări atât de variate și de numeroase prezentate publicului larg fie pe calea vorbirii, fie în presa vremii? În același sens, într-o caracterizare globală de mai târziu a tatălui său, fiul lui Theodor Gaster – care i-a moștenit pasiunea spre studiul științific și a devenit un mare orientalist american – l-a descris astfel: „În mod obișnuit în avans față de contemporanii săi” sau „aproape invariabil vedea mult mai devreme decât colegii săi ramificațiile și implicațiile largi ale unei probleme”; dar Theodor nu ascunde unele defecte ale lui Moses, de exemplu faptul că acesta era și „autoritar, dificil în echipele de lucru, refractar și încăpățânat” (*Gaster, M.C.*, p. XVII), dar trebuie precizat că Gaster, totdeauna exigent în primul rând cu sine, avea cerințe superioare și față de

persoanele cu care colabora. Regretatul profesor Paul Cornea îl vedea pe Moses Gaster ca pe „un mandarin intelectual, creativ și vizionar care a practicat cu egală virtuozitate studiul punctual... dar și realizarea unor sinteze de mare anvergură și semnificație cum sunt: *Literatura populară română* (1883) și *Chrestomația română* (I–II, 1891)” (Cornea, *Gaster*, în LFE, p. 46).

Trebuie specificat că Gaster a investigat diversele domenii cercetate de el în amănunt, străduindu-se să aducă, de fiecare dată, dovezi clare, concrete pentru fiecare afirmație. Încă din 1883, el îmbrățișase concepția după care „calea științifică cere ca să plecăm de la fapte și numai atunci când am adunat un număr de fapte să tragem concluziunea” (Macrea, LFR, p. 139). Când recitesc aceste rânduri nu pot să nu-mi amintesc de marele nostru profesor Iorgu Iordan, care ne repeta într-una: „Nu uitați niciodată că faptele sunt aerul omului de știință”.

Din păcate, destul de rapid s-a aflat Moses Gaster într-o situație oribilă, oricum nemeritată de nimeni și cu atât mai puțin de un tânăr ca el, gata să facă orice fel de sacrificii pentru a-și ajuta țara să progreseze. Sentimentele sale democratice deranjau însă pe politicienii liberali la putere atunci și în special pe proaspătul ministru al Învățământului, Dimitrie Sturdza, instalat în post la 2 februarie 1885. Acesta, pur și simplu, a profitat de împrejurarea că Moses Gaster, deși născut și crescut în țara noastră, nu se bucura de cetățenia română și căuta orice pretext pentru a-l îndepărta pe Gaster din țara sa. Și acesta a fost găsit, printre altele, la conferința publică a lui Gaster din martie 1885, la care participa și regele Carol, despre *Nomenclatura topică a județului Vâlcea*, ulterior publicată în *Buletinul Societății geografice române* din 1885, citat după Pașca, *Activitatea*, p. 111. Aici, printre altele, Gaster amintea despre unele etimologii eronate și a dat ca exemplu două denumiri topice, *Turnu Severin* și *Caracal*, despre care a demonstrat că primul este un termen de obârșie slavă și al doilea, o denumire de origine cumană, susținând că nu au nici în clin și nici în mână cu numele împăraților romani *Severus* și *Caracalla*, cum își dăduse cu părerea, ceva mai înainte, exact Dimitrie Sturdza! Urmarea? Supărat că a fost făcut de râs în fața Regelui – deși, cu eleganța care l-a caracterizat întreaga sa viață,

Gaster nu a amintit numele lui Sturdza în conferința sa –, Sturdza, răzbunător din fire, a profitat pentru a-l expulza pe Gaster din țară, ceva mai târziu, în condiții de urgență, în numai 24 de ore! Cum însă acel „motiv” era cam străveziu, s-a adăugat la „vina” lingvistică a lui M. Gaster și împrejurarea că acesta colabora la periodicele progresiste ale epocii, „Contemporanul” și „Drepturile omului”... D. Sturdza s-a ajutat și de „legea străinilor”, care preconiza expulzări arbitrare începând din 9/18 aprilie 1881 (Iancu, *Evreii*, pp. 230–231) și, probabil, s-a ținut seama, ca un factor agravant, și de lupta dusă de Gaster, cât era la Breslau, pentru drepturile evreilor (Stanciu, *Necunoscutul Gaster*, pp. 95 ș.u.), iar pentru a fi „acoperit”, Sturdza a mai expulzat, în aceleași condiții inumane, și pe alți șase ziaristi din Ardeal... Ziarul „Drepturile omului” a publicat prompt, la 22 octombrie 1885, imediat după expulzarea lui Gaster, un articol în care se descria scena plecării lui Gaster: „Lume multă a ocupat peronul gării de la un capăt la altul, iar Gaster își arborase medalia *Bene-merenti*, acordată în anul 1881 de Regele Carol, pentru lucrările sale despre limba și literatura română” (Iancu, *Evreii*, p. 231). Un domn, Ioan Anastasiade, l-a salutat pe Gaster spunându-i: „Sper că te vei întoarce în curând; știu că inima d-tale simte românește” (Macrea, L.F.R., p. 149). Credem că aceasta a fost cea mai grea lovitură primită vreodată de tânărul Gaster, la numai 29 de ani, în special prin consecințele ei: Moses Gaster nu a mai putut să-și revadă țara nu „în curând”, cum i se urase la plecare, ci peste zeci de ani, în îndepărtatul an 1921.

Imediat după expulzare, Gaster scria de la Viena într-un ziar local: „Părăsesc fără mânie patria mea pe care totuși nu voi înceta s-o iubesc ca atare și durerea profundă cauzată de expulzarea mea se poate privi ca un mod în care această țară scumpă își prejudiciază interesele prin reglementările nefericite ale unui guvern”, text reprodus în Stanciu, *Necunoscutul Gaster*, p. 101. Pornind pe drumul lung și greu al exilului, Gaster s-a oprit mai întâi la Paris, de unde a trecut la Londra, unde s-a stabilit nu de voie, ci de nevoie, și unde s-a preocupat, în continuare, atât cât a trăit, de cercetarea limbii vechi românești și de folclorul nostru. La Londra a ocupat mai multe funcții prestigioase: din 1887 a fost numit rabin al Comunității

Sefarde, a fost fondatorul și președintele Federației Sioniste Engleze, a ținut prelegeri libere la Universitatea Oxford, a fost președintele societății *The Folklore Society* etc. (Stanciu, *Necunoscutul Gaster*, p. 22). În acest timp „a lăsat și studii referitoare la literatura populară ebraică” (Rusu, M.A.R., I, s.v. Gaster Moses). În anul 1890, s-a căsătorit și și-a întemeiat o familie binecuvântată cu numeroși copii și, deși își dorea să-și revadă țara natală, așa cum am amintit mai sus, aceasta nu s-a întâmplat decât după 36 de ani! Dar nu este de mirare că Moses Gaster, persoană de o infinită noblețe înăscută, nu și-a manifestat vreodată „vreun resentiment la adresa oamenilor care l-au îndepărtat de un pământ pe care l-a iubit cu pasiune”(Macrea, *Gaster*, p. 149), dimpotrivă, el n-a încetat niciodată legăturile științifice cu țara, a fost mereu la curent cu ceea ce se publica la noi, analizând atent o seamă de lucrări cu tematică lingvistică și filologică apărute aici. De asemenea, a continuat să prelucreze „fără preget”, cu minuțiozitate, „materialul” prețios constând din textele vechi, purtate cu el din România în Anglia.

După ce a muncit la *Chrestomația* sa timp de zece ani mărturisiiți, Gaster a reușit să o tipărească în anul 1891. Această lucrare este de o unicitate intangibilă, deoarece, chiar dacă ar avea, comparată cu multele antologii ce-i vor succeda, câteva transcrieri eronate (inerente la numărul colosal, pentru acea vreme, de texte pe care le conținea) sau unele explicații insuficiente ale termenilor din glosarul român-francez, este sigur că nimeni nu-i va putea nicicând nu întrece, dar nici măcar egala copleșitoarea cantitate a textelor tipărite și manuscrise din secolul al XVI-lea până în secolul al XIX-lea, dintre anii 1550 și 1830, în numărul excepțional de peste 200 de titluri. Este foarte adevărat că s-au alcătuit, după *Chrestomația* lui Gaster, numeroase, poate chiar prea numeroase, tot felul de alte antologii „construite” după variate principii, dar niciuna nu a ajuns la acest număr realmente impresionant de peste 200 de texte care reușesc să îmbrățișeze întreg spațiul românesc, incluzându-l și pe cel dialectal din sudul Dunării, cum nu mai făcuse absolut nimeni mai înainte lui Gaster, acesta fiind unicul care a avut ideea, în acei ani îndepărtați, sprijinită pe un solid substrat științific, că imaginea limbii române nu poate fi

completă fără a fi luate în considerație și dialectele din sudul Dunării.

Ajunsă la acest moment al evocării lui Gaster, aș vrea să adaug un singur cuvânt despre o a treia „întâlnire”, a mea și a soțului meu, cu Gaster, chiar în ziua căsătoriei noastre de acum exact 70 de ani și cinci zile (la 10 IX 1951), când am primit de la profesorii noștri cărți rare, de mare valoare, printre care, profesorul A. Rosetti (care împreună cu profesorul Byck ne-au fost martori la Primărie) ne-a dăruit ce altceva decât cele două volume ale *Chrestomației* lui Gaster, de negăsit la anticariate pe atunci! Cartea, devenită clasică, i-a consacrat lui Moses Gaster numele și mai ales renumele de filolog și editor de texte vechi. Materialul lingvistic conținut în această operă considerată de lingvistul clujean Pașca a fi (în *Activitatea*, p. 105) „o remarcabilă realizare lexicografică de mare însemnătate științifică” se distinge prin acribia transcrierii textelor, prin prezența unui amplu glosar cu trimiteri exacte și printr-o meticuloasă expunere gramaticală, ținând să devină, în special prin reproducerea unor fragmente din literatura populară orală, „oglină neștirbită a graiului viu, neinfluențată și neschimbată, care singură ne permite a urmări dezvoltarea adevărată a limbii românești” (*Chrestomație, Precuvântare*, p. IV).

Credem că nu este lipsit de interes să amintim cui i-a dedicat Gaster această admirabilă carte, manifestându-și și în acest fel atașamentul față de pământul natal: *Majestății Sale Carol I, Regele României, protectorul a tot ce este bun și nobil, la a 25-a aniversare a suirei sale pe tron, închin această carte.*

Această lucrare a fost salutată, la apariție, ca o operă de primă clasă, cu totul deosebită, de pana unora dintre cei mai importanți savanți ai timpului, de exemplu de romanistul german Gustav Weigand: „Pe lângă cunoașterea temeinică a întregului material, Gaster posedă simțul practic necesar lingvistului, reușind să realizeze o operă impunătoare” sau de romanistul francez Émile Picot: „Publicarea acestei culegeri ... poate fi considerată ca un eveniment de toți aceia care se ocupă de studiul limbilor romanice ... și așteptarea cititorilor [avizați] nu a fost înșelată. Îți trebuie un adevărat curaj pentru a scormoni volumele prăfuite, adunate în muzeele din București și în Biblioteca Academiei Române. Gaster are marele merit de a

le fi cercetat; mai mult, el a adunat o serie importantă de lucrări tipărite și manuscrise și a extras din bibliotecile publice și din propria sa colecție un ansamblu de texte de cea mai mare valoare”. Aceste citate au fost extrase din unele recenzii publicate cu promptitudine în reviste de mare prestigiu, precum prima, de mari proporții, în „Zeitschrift für romanische Philologie”, 1982, 1–2 Heft, pp. 165–168, iar a doua, în „Romania”, 1892, p. 113.

După ce savanți de mare faimă, precum cei amintiți mai sus, au apreciat-o pe drept cuvânt, această carte a avut parte de un total răuvoitor „raport făcut în numele comisei de premiere a secției literare a Academiei Române de către academicianul din acea vreme, Nicolae Ionescu” (scrie regretatul profesor D. Macrea, *Gaster*, p. 146), prin care a fost respinsă de la premiere *Chrestomația* lui Gaster, care este prezentată astfel „Din cele 1029 pagini, ce compun cartea, 754 pagini sunt extrase din texte și documente, 186 formează un glosar, 33 pagini gramatică, 50 introducere și 6 pagini precuvântare; prin urmare numai vro 50 pagini sunt proprii ale autorului”, concluzia acelui raport a fost că „fiind mai mult o compilație, [*Chrestomația română*] nu poate fi premiată”. Concluzie care dovedește că referentul nu știa nici ce sens are *chrestomație* și nici ce înseamnă *compilație*... Cum prin ajutorul domnișoarei Dorina Rusu, membru corespondent al Academiei Române, și al doamnei Mirela Stermin de la Biblioteca Academiei am putut consulta textul procesului verbal no. 3 al ședinței de la 8 martie 1893, am putut cunoaște componența membrilor prezenți ai Comisiunii care decerna premiul pentru că pare trist și de neînțeles că nimeni din comisie, probabil necitind nimic din cartea lui Gaster și, tot probabil, nici măcar văzând-o, n-a reacționat odată ce acel proces-verbal a fost aprobat, iar lucrarea respinsă „prin sufragiul tuturor membrilor prezenți ai comisiunii” (AAR, seria II, tomul XV, 1892–1893, partea administrativă și desbaterile, Buc., C. Gobl, 1893, pp. 238–239, *Analele Academiei Române*). În această situație ne punem o întrebare legitimă: ce calități științifice în domeniul limbii române vechi vor fi recomandat pe domnul N. Ionescu pentru a socoti că mult trudita lucrare a lui Gaster ar fi o „compilație”? Se știu mai multe lucruri despre

acesta, dar semnificative mi se par trei: 1) a pus bazele Frațiunii Liberale și Independente în 1869, care apoi a devenit o parte a partidului liberal (Mamina, Bulai, *Guverne*, p. 207, 2), era un bine-cunoscut antisemit (Carol, *Evreii*, p. 145) și 3) era caracterizat de N. Iorga a fi „un maestru al cuvântului, al cuvântului sterp” (Mamina, Bulai, *ibidem*). Dar se poate ușor constata, cu o singură excepție, că în comisia care a dat verdictul, deși erau persoane importante, cu studii în străinătate, ele nu aveau specializări cât de cât literare; era o comisie hibridă: președinte era generalul St. Fălcoianu, militar, matematician și istoric, iar ceilalți erau V. Maniu, istoric, avocat, P. S. Aurelian, economist, agronom, Vincențiu Babeș, jurist, istoric, N. Ionescu, publicist, om politic, și, în fine, N. Quintescu, critic literar și filolog, latinist, singurul calificat să judece serios cartea lui Gaster. De ce nu s-a implicat? Nu vom ști niciodată... Dar ceea ce apare și mai uimitor este că hotărârea a rămas în picioare deși în ședința din 13.III.1893 erau de față junimistul I. Negruzzi, pe atunci vicepreședinte al Academiei Române, și marele Hasdeu care, cu 16 ani mai înainte, îl propusese pe Gaster ca membru al Academiei Române! Adevărul este că lucrarea lui Gaster nu a avut norocul unei comisii adecvate... Oricum, Moses Gaster era „tăbăcit”, pentru că mai avusese parte de astfel de atitudini negative de respingere. Astfel, Gaster a suferit un prim eșec în anul 1879, când marele vizionar Hasdeu l-a propus ca membru corespondent al Academiei Române (Mihăilă, *Gaster*, în Ac. 2006, p. 12) deși pe atunci Moses Gaster era extrem de tânăr, nu avea decât 23 de ani, chiar și pentru epoca de început a Academiei Române, în care unele persoane au devenit academicieni la tinerețe, de exemplu preotul folclorist și etnolog Marin Florea Marian la nu mult peste 30 de ani. Probabil motivația respingerii a fost că Gaster nu era naturalizat, după cum reiese dintr-o scrisoare a lui Hasdeu adresată fratelui lui Gaster, Max (*ibidem*). Dar realmente o mare nedreptate i s-a făcut lui Gaster când cei care făceau parte din comisia de premiere a Academiei Române i-au respins volumul *Literatura populară română* în anul 1883...

Inadmisibila decizie, total nedemnă, luată în anul 1893 cu privire la *Chrestomație* a fost ștearsă de-abia în anul 1929, când Academia Română, la

propunerea eminentului lingvist Sextil Pușcariu, l-a ales pe Moses Gaster, cu unanimitate de voturi, membru onorar în ședința din 30 mai. Emoționat și cu adâncă recunoștință, Gaster adresează Academiei Române o scrisoare ce va fi citită în ședința din 20 septembrie 1929, din care cităm: „Aceasta este răsplata cea mai mare pentru o muncă fără preget desfășurată în cursul acestei vieți pline de dor și de dragoste pentru limba și literatura românească” (v. Mihăilă, *Moses Gaster la Academia Română*, în Ac., 2006, p. 18).

Între timp, i se întâmplase lui Gaster un fapt de o gravitate extremă: își pierduse vederea, așa cum mărturisește în memoriile sale din 1.XI.1938, cu puțin înainte de a-și da obștescul sfârșit: „Acum am intrat în cel de al 83-lea an al vieții. Vederea mi-am pierdut-o de cel puțin 25 de ani” (Gaster, MC, p. 5), deci probabil de când avea 58 de ani. Nu înțelegem însă pe ce baze editorul acestor *Memorii, Corespondență*, Victor Eskenasy, p. XVII, avansează o altă dată a orbirii lui Gaster, scriind despre: „Suferința [acestuia] din ultimii aproape 40 de ani de viață, când Moses Gaster a fost lipsit practic de vedere”. Cecitatea este o boală îngrozitoare, pentru că provoacă dependența și izolarea oricărei persoane și cu atât mai mult atunci când lovește un intelectual care „trăiește” din cărți, pe care nu le mai poate citi, precum este și cazul lui Gaster, care se plângea, pe drept cuvânt: „Nu mai mă pot bizui decât pe ceea ce mi-a rămas întipărit în memorie. Nu mai pot să-mi răsfoiesc scrierile, diversele documente” (Gaster, MC, p. 5) (LFE, p. 38).

Anii au trecut și Gaster a mai avut parte, de data aceasta, de o manifestare a prețuirii sale de către țară: a fost invitat oficial în România în 1921, pentru meritele sale infinite legate de serviciile aduse țării noastre în orice moment avea ocazia; dar nu onorurile oficiale îi mergeau la inimă lui Gaster, ci împrejurarea că putea să treacă prin unele orașe cunoscute: București, Cluj, Timișoara, Oradea, unde a și ținut mai multe conferințe. La fel, a avut o mare bucurie când, către sfârșitul vieții (v. Balacciu-Chiriacescu, *Dicționar*, s.v. *Gaster*, p. 125), la propunerea făcută de Nicolae Titulescu, a cedat comoara sa alcătuită din numeroase texte, cărți și manuscrise vechi de tip bisericesc, istoric și popular Academiei Române pentru o sumă simbolică (LFE, p. 38), deși din străinătate

avusese oferte mult mai atrăgătoare. Pentru Gaster însă nu conta decât ca aceste cărți ale sale să se găsească, împreună, în țara sa. În această situație, el a mărturisit: „Pentru mine, aceste manuscrise reprezintă mai mult decât numai cuprinsul lor. Ele au fost tovarășii mei de pribegie! În cursul acestor cincizeci de ani în care au stat cu mine aici erau pentru mine un izvor de alinare sufletească; le-am citit și răsцитit și de câte ori le citeam sau mi se citeau [după ce orbise] spuneam prietenului meu: Acum suntem acasă. Bine că s-au întors acasă decât să rămână în străinătate. Asta îmi este mângâierea. Știu de asemenea că acolo vor fi, pe de o parte, îngrijite cu aceeași dragoste cu care le-am îngrijit eu aici; pe de altă parte, după cum ne-am înțeles, ele vor rămâne nedespărțite, vor forma un bloc și vor rămâne în veci «Colecția Gaster»” (Macrea, *Gaster*, p. 151; Mazilu, *Fondul Gaster*, în Ac., 2006, pp. 35–36).

Putem afirma astăzi că și trecerea din viață a lui Gaster a fost simbolică și pilduitoare: la 83 de ani, bolnav și, de mult orb, el se îndrepta către Cambridge, unde urma să țină o conferință despre folclorul românesc... Alteori, când mergea să vorbească, oriunde era invitat în străinătate, despre folclorul nostru lua cu el pe una dintre fetele sale, care îl însoțea îmbrăcată în costum național și-l ajuta să dea culoarea locală cântând sau recitând vreun text popular. Nu știm dacă și pe acest ultim drum era acompaniat de o fiică a sa, dar putem presupune că și de data asta dorea să-și împărtășească atâtea din preaplinul inimii sale, devotat țării pe care a considerat-o totdeauna unica sa patrie!

*

În final, credem că putem avea conștiința liniștită când declarăm că Gaster a rămas un maestru mult după dispariția sa din viață, prin opera lăsată generațiilor de după el. Oricum, poate că s-a observat că m-am ferit să folosesc relativ la Gaster termenul până de curând apreciat de *profesor*, care astăzi, din nefericire, s-a devalorizat, de când cu rușinoasele plagiate și cu notele îngrozitoare primite de aspiranții la „profesorat” la diverse concursuri. Oricum, din păcate, Gaster chiar nu pare a fi fost angajat propriu-zis ca profesor – cel puțin așa a reieșit din informațiile, evident lacunare, avute la dispoziție – deși ar fi meritat „cu asupră de măsură” să ocupe o catedră undeva în lume, mai ales având în vedere excepționalul

său har oratoric... În ceea ce mă privește, susțin însă ideea, care cred că nu ar putea fi contrazisă, că, de fapt, cantitativ Gaster și-a răspândit gene-roasele sale idei, ca și știința sa acumulată cu migală în numeroși ani de studiu și de studii, prin și la numeroasele conferințe, reuniuni, congrese de toate tipurile, unde credem că, probabil, s-a bucurat de un auditoriu cu mult mai numeros decât ar fi fost cel al studenților din Universități. Iată un exemplu, printre atâtea altele, din afara țării noastre, remarcat de istoricul și criticul literar N. Cartoian, în 1936: Moses Gaster „a făcut cunoscută în lumea anglo-saxonă importanța cercetărilor și frumusețea creațiilor populare românești” (Gaster, MD, coperta a IV-a). Maniera lui specială de a difuza în străinătate cunoștințele sale atât de variate a fost cu totul exemplară și, de aceea, înclin să cred că nimeni altul nu a reușit să popularizeze originalitatea folclorului nostru în măsura în care a făcut-o Gaster. De asemenea, să amintim că Gaster a contribuit masiv la scoaterea la lumină în afara țării a unora dintre personalitățile de frunte ale istoriei și ale culturii noastre, precum Cantemir, Brâncoveniu, Catacu-zino, Eminescu, Alecsandri, Ghica, Hasdeu prezentate de el în paginile *Enciclopediei Britanice* la care a colaborat. Tot Gaster, prin inițiativele sale inspirate și cercetările sale profunde, a contribuit la punerea temeliei, în țara noastră, a unei noi științe de sine stătătoare și anume lingvistica, susținută de specialiști care, cu timpul, au devenit la rândul lor, lingviști de profesie (v. I.L.R., p. 71), dar, de această dată, nu singur, ci împreună și alături de pleiada iluștrilor săi contemporani – în frunte cu poliedricul Hasdeu (1838; notez la fie-care numai anul nașterii în parantezele următoare), Lambrior (1846), Tikin (1850), Philippide (1859), Șăineanu (1859), Candrea (1872), Densu-sianu (1873), Pușcariu (1877), Capidan (1879), toți unul și unul, floarea și mândria culturală a secolului al XIX-lea și a primei părți a secolului al XX-lea românesc...

În acest context nutresc speranța că ne vom aminti despre omul Moses Gaster ca de o perso-nalitate enciclopedică, cum îl califică N. Mano-lescu în *România literară* din 12.X.2014, care, prin opera sa, a impus o adevărată școală de gân-dire lingvistică și care, atunci când și-a definit viața cu ocazia alegerii sale la Academia Română,

în scrisoarea trimisă, a utilizat câteva splendide cuvinte pe care ne permitem să le repetăm: „... această viață plină de dor și dragoste pentru limba și literatura românească”, unde *dorul* nostru atât de specific autohton este îngemănat cu *dragostea* cea universală; semnificația acestor vorbe este imensă, mai ales când au fost cugetate de cineva exclus din țara sa, timp de cincizeci de ani. Se poate spune despre Moses Gaster că a fost un cărturar de excepție și un patriot lăsat fără patrie... Abisul acestor ani de nedreaptă pribegie ai lui Gaster este unul similar cu cel al altor spirite superioare românești din epoca noastră care au îndurat exilul „pentru a fi glasul celor din țară lipsiți de glas”, fără să se clikească din sentimentele lor fundamentale față de țara noastră „de acasă”, în frunte cu profund regretatul rege Mihai, îndepărtat de țara sa tot o jumătate de veac, sau cu alte individualități de înalt calibru, precum Ion Rațiu, Monica Lovinescu, Virgil Ierunca, Ioana și Maria Brătianu, Mihnea Berindei, Neagu Djuvara. De aceea oricine dintre noi, obișnuit să cântărească sensul lăuntric al cuvintelor, va înțelege bine și sentimentul de tristețe nostalgică exprimat prin *dor* și pe cel de fericire redat prin *dragoste* din fraza memorabilă a scrisorii lui Moses Gaster trimisă Academiei Române în anul 1929 și reiterată în astăzi când, tot în cadrul Academiei Române, Gaster este omagiat pentru întreaga sa prolifică activitate atât ca un stră-lucit Savant, cât și ca un mare Om...

Bibliografie selectivă

A.A.R. – *Analele Academiei Române*, înainte de 1990, București.

Ac. – „Academica”, revistă, după 1990, sept.-oct. 2006, anul XVI, București.

Balacciu-Chiriacescu, *Dicționar* – Jana Balacciu, Rodica Chiriacescu, *Dicționar de lingviști și filologi români*, București, 1978.

Brâncuș, *Probleme* – Gr. Brâncuș, *Probleme ale istoriei limbii române în concepția lui Moses Gaster*, în Ac., sept.-oct. 2006, anul XVI, București.

J. Byck, *Studii și articole*, ediție de Florica Dimitrescu, București, 1967.

Cartoian, *Cărțile populare* – N. Cartoian, *Cărțile popu-lare în literatura românească*, II, București.

Chivu, *Eminescu* – Gheorghe Chivu, *Poezia lui Mihai Eminescu și limba română veche*, în *Studii romanice*, I, pp. 261–274, 2018.

„Dacoromania” – revistă, Cluj-Napoca, înainte și după 1990.

- Cornea, *Gaster* – Paul Cornea, *Câteva cuvinte despre Moses Gaster*, în *LFE*, 2011.
- Dimitrescu, Florica, *I.A. Candrea, lingvist și filolog*, București, 1974.
- Dimitrescu, *Contribuții* – Florica Dimitrescu, *Contribuții la istoria limbii române vechi*, București, 1973.
- Dimitrescu, *Mihai Eminescu și limba veche* – Florica Dimitrescu, *Mihai Eminescu și limba veche*, în „Revista Universității București”, seria Științe sociale. Filologie, 1955, nr. 2–3.
- Dimitrescu, *Omagiu* – Florica Dimitrescu, *Omagiu colegilor lingviști nonagenari*, București, 2020.
- Florea, *Amintirea* – V. Florea, *Amintirea unui mare învățat. dr. Moses Gaster (1856–1939)*, în *Ac.*, 2006.
- Florea, *Din istoricul* – V. Florea, *Din istoricul editării unui vechi manuscris românesc: „Evangeliarul” de la British Museum (1574)*, în *Biblioteca și cercetarea*, XI (1987), Cluj-Napoca.
- Florea, *Gaster* – M. Gaster în *corespondență*, ediție îngrijită de V. Florea, București, 1985.
- Gaster, *Chrestomația* – Moses Gaster, *Chrestomație română*, I–II, F. A. Brockhaus-Socec, Leipzig-București, 1891.
- Gaster, L.P.R. – Moses Gaster, *Literatura populară română*, Ig. Haiman, București, 1883.
- Gaster, M.C – Moses Gaster, *Memorii, Corespondență*, ediție îngrijită și adnotată de V. Eskenasy, București, 1998.
- Iancu, *Evreii* – Carol Iancu, *Evreii din România. 1866–1919, de la excludere la emancipare*, București, 1996.
- I.L.R. – *Istoria lingvisticii românești*, coordonator I. Iordan, București, 1978.
- Lingviști și filologi – Lingviști și filologi evrei din România*, prezentare și antologie de Lucia Wald, București, 1996.
- LFE – *Lingviști și filologi evrei din România*, București, iulie 2011.
- Macrea, *L.F.R.* – Dimitrie Macrea, *Lingviști și filologi români*, București, 1959.
- Macrea, *Gaster* – Dimitrie Macrea, *Moses Gaster*, în *Lingviști și filologi români*, 1959, pp. 137–152.
- Mamina, Bulai, *Guverne* – Ion Mamina, Ion Bulai, *Guverne și guvernanți, 1866–1916*, București, 1994.
- Manolescu, *Gaster* – N. Manolescu, *Moses Gaster, o figură pe nedrept uitată*, în *România literară*, 12.IX.2014.
- Mazilu, *Fondul Gaster* – D.H. Mazilu, *Fondul Moses Gaster de la Biblioteca Academiei Române*, în *Ac.*, 2006.
- Mihăilă, *Gaster* – Gheorghe Mihăilă și *Academia Română*, în *Ac.* sept.-oct. 2006, anul XVI, București.
- „Revista Fundațiilor Regale” – revistă apărută înainte de 1990, București.
- „Romanica – Romanica”, publicație a Facultății de Limbi Străine a Universității din București, după 1990, București.
- „România literară”, revistă, înainte și după 1990, București.
- Rotman, *Școala* – L. Rotman, *Școala istrelito-română (1851–1914)*, București, 1999.
- Rusu, M.A.R. – Rusu Dorina, *Membrii Academiei Române*, I–II, București, 2016.
- Sala, *Gaster* – Marius Sala, *Cum am cunoscut opera lui Moses Gaster*, *Ac.*, sept.-oct. 2006, anul XVI, București.
- Stanciu, *Gaster* – Măriuca Stanciu, *Moses Gaster*, în *LFE*, 2011.
- Stanciu, *Necunoscutul Gaster* – Măriuca Stanciu, *Necunoscutul Gaster*, București, 2006.
- Studii romanice* – editor, Coman Lupu, coeditori, Alexandru Ciolan, Alessandro Zuliani, *Omagiu profesorilor Florica Dimitrescu și Alexandru Niculescu la 90 de ani*, vol. I–II, *Romanica 26*, București, 2018.
- Tetraevangelul* lui Coresi (1560-1), tipărit la Brașov, ediție de Florica Dimitrescu, București, 1963.
- Torouțiu, *Studii* – E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, IV, București, 1933.
- Vlahuță, *Amintiri* – Al. Vlahuță, *Amintiri despre Eminescu*, București, 1889.
- Mulțumesc colegilor mei din București, din Cluj-Napoca și din Timișoara – printre care se numără în special doamnele Iulia Mărgărit, Măriuca Stanciu, Dorina Rusu, Ana-Veronica Schwartz, Marcela Stermin, domniile Nicolae Mocanu, Alexandru Ciolan și Coman Lupu –, care mi-au înlesnit ca într-un timp extrem de scurt să pot ajunge la bibliografia esențială necesară pentru textul de mai sus.

O efigie nemțeană luminoasă: mitropolitul Veniamin Costachi

Acad. Răzvan Theodorescu

Vicepreședinte al Academiei Române

Acum două sute de ani, când se tipărea la Mănăstirea Neamț „cartea masivă și splendidă ca înfățișare” – citez judecata de valoare asupra *Evangheliarului* din 1821 cu zeci și zeci de figuri sacre gravate, făcută de profesorul meu George Oprescu, acum opt decenii¹ – biserica Moldovei se afla sub cârmuirea cea lungă a mitropolitului Veniamin Costachi, cel care ca **arhipăstor al Patriei** a fost contemporanul foarte activ al câtorva domni fanarioți, regulamentari și apoi pământeni, între 1803 și 1808, 1812 și 1821, 1823 și 1842.

Apartinând boierimii locale – ca toți ierarhii de la Iași ai timpului (Gavril Calimachi, Leon Gheuca, Iacov Stamati), în acord cu climatul de **boierism** moldovenesc² – atât de deosebit de **democratismul** Țării Românești – el va alege, într-un gest de juvenilă aventură, tunderea în monahism (înfățișată în cunoscutul tablou al lui Eustație Altini) în plină epocă de emulație călugărească determinată de paisianismul neoisihast de la Dragomirna, Secu și Neamț.

Episcop de Huși (1792) și de Roman (1796) – aici nu pot să nu remarc că a fost, într-un fel, un precursor al străbunului meu, episcopul Melchisedec – se retrage o vreme din poziția de mitropolit tocmai în lavra nemțeană unde traduce pagini din **gallicește** – condamnând însă **nesupunerea franțuzească** (suntem în epoca napoleoniană!) –, într-un mediu intelectual deschis nouității și cu preocupări mai puțin obișnuite în mediul monastic, precum tipărirea **Descrierii Moldovei** a lui Dimitrie Cantemir sau realizarea de un călugăr Teodosie după

izvod vienez a unei gravuri înfățișând anatomia cordului³.

Aici, mitropolitul Veniamin, **stăpân al teascurilor de la Iași**, cum îl denumește Nicolae Iorga⁴, mai apoi revenit ca întâistătător în capitala Moldovei, a supravegheat și a îndrumat o întreagă echipă de tipografi și de gravori de **stambe**, precum Gervasie (cel ce a ostenit pentru monumentalul evangheliar din 1821), ca parte a patronajului său spiritual întins pe mai bine de trei decenii care inaugurau modernitatea noastră. Intră aici și citorirea seminarului de la Socola unde se învăța în bună tradiție europeană mai veche gramatică, logică, retorică, istorie, dar și teologie și muzică psaltică, după cum intră și încurajarea cărturarilor țării, precum arhimandritul Lazăr Leon Asachi l-a făcut protoprezbiter, iar pe fiul său celebru Gheorghe – a cărui piesă **Piatra Teiului** se juca în 1835 la Horodnicenii lui Nicolae Canta în prezența mitropolitului – l-a făcut colaborator la ridicarea lăcașului metropolitan ieșean împreună cu Gustav Freiwald și l-a ajutat să călătorească la Roma și la Viena.

Și chiar dacă în climatul confesional al timpului și al acestor locuri a veștejit prozelitismul catolic și a condamnat relațiile cu **ereticii** armeni, ortodoxia rusă în ofensiva epocii țarului Alexandru I nu pare a-l fi cucerit spiritual, chiar dacă Rusia l-a sprijinit în 1842 în conflictul final cu Mihail Vodă Sturdza, soldat cu definitivă sa retragere. Acest ierarh care a păstorit Moldova mai bine de trei decenii, într-o vreme în care imperiul pravoslavnic ocupa periodic țara și rășluia Basarabia, rămâne un bun exemplu de

patriotism, de încurajare a culturii prin școli și tipărituri.

Sigur este că pentru a înțelege locul lui Veniamin Costachi în civilizația moldavă trebuie să ne amintim ce a dat Moldova anilor săi culturii românești: de la cartea de matematică a episcopului Amfilohie al Hotinului la ecourile codului civil austriac în **codul Calimachi**, de la școlile lui Asachi și Gheorghe Săulescu la spectacolele de operă italiană ale Conservatorului Filarmonic Dramatic, de la inaugurarea Academiei Mihăilene la acțiunea fondatoare a lui Mihail Kogălniceanu.

În toate acestea, se cuvine, să vedem în filigran, pe boierul vasluian din neamul Negel, care

a ales viața de monah cu mintea deschisă spre cultura vremii și participând mereu și activ la istoria zbuciumată a țării sale.

Note

¹ *Grafica românească în secolul al XIX-lea*, București, 1942, p. 188

² R. Theodorescu, *Despre prima modernitate a românilor în Academia Română. Discursuri de recepție*, IX, București, 2006, p. 195–196.

³ V. Căndea, *William Harvey, Antheme Gazis et les debuts de la science roumaine moderne*, în *Balkan Studies*, 5, 1964, p. 77–88.

⁴ *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, ed. a III-a, Iași, 2012, p. 499.

Ilustrația *Evangeliei* de la Mănăstirea Neamț din 1821, moștenirea culturală a gravorului Mihail Strilbițki

Oana Lucia Dimitriu*

O misiune importantă în cultura și viața bisericească a poporului român o are încă din secolul al XV-lea Mănăstirea Neamț, acest rol este preluat în secolele XVI și XVII de Mănăstirea Putna. Odată cu anexarea nordului Moldovei de către Imperiul Habsburgic, începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, Mănăstirea Neamț își reia întâietatea în cultura românească, cu siguranță și datorită faptului că mulți călugări își părăsesc obștile și se refugiază la Neamț.

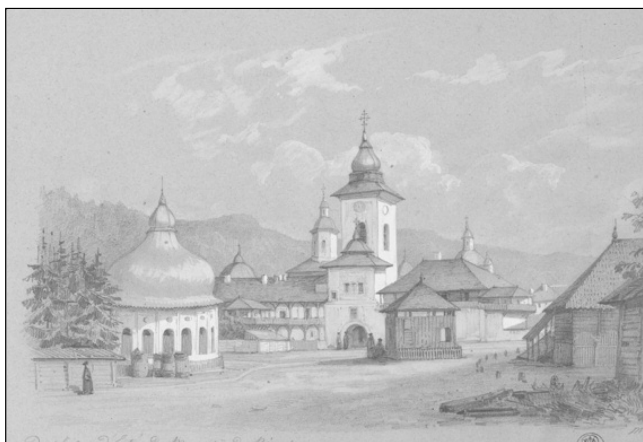

Fig. 1 M. Bouquet, 1840, Cabinetul de Stampe al BAR

Momentul culminant îl constituie mutarea de la Dragomirna, mai întâi la Secu și apoi la Neamț, a grupului strâns în jurul Sfântului Paisie. Important de menționat este unirea dintre mănăstirile de la Secu și Neamț sub conducerea unui singur stareț sub denumirea Arhimandrit și Stareț a Sfințelor Mănăstiri Neamțului și Secului, unire care durează din 1779 până la 1910¹. Astfel pe foaia de titlu a *Evangeliei* din 1821 apare scris *Prin osârdua Preacuviosului Arhimandrit și Stareț*

al Sfințelor Monastiri Neamțului și Secului Chirilărie.

Mitropolitul Veniamin Costachi își stabilește ca o a doua reședință Mănăstirea Neamț, de unde conduce de multe ori treburile eparhiei.

Aici se întâlnesc oamenii aduși de Veniamin de la Mitropolie tipografi, zețari, ucenici cu elevii adunați în jurul lui Paisie, Gherasim de la Iași, Gherontie tipograful de la Neamț și Ierei Simion Isoteschi fiind cei mai cunoscuți dintre aceștia, astfel tipografia mănăstirii devine a doua tipografie bisericească din Moldova, după aceea a Mitropoliei din Iași. Mitropolitul Veniamin oferă nu numai sprijin material și duhovnicesc, dar și traduce, scrie prefețe și alege lucrările care vor vedea lumina tiparului².

Este de remarcat că lucrătorii gravori, monahii Ghervasie și Nectarie, sunt trimiși pe cheltuiala mănăstirii la Kiev să învețe săpătura în lemn și aramă.

În anul 1815 se fac două teascuri noi de lemn de inimă de păr, se sapă litere, stampe și se aduc obiecte necesare tipografiei³, dând un imbold activității tipografice.

*

Dan Simonescu, urmaș al lui Ioan Bianu, istoric literar, bibliograf, membru de onoare al Academiei, spune despre *Evangelia* de la 1821 „că din câte cărți i-au trecut prin mână nu cunoaște alta mai frumoasă, mai bogată și mai majestuos tipărită. Noutatea acestei *Evangelii* constă în ideea de a realiza încă din anul 1821 o *Evangelie Ilustrată*. Revine acest merit de întâietate în evoluția artistică a scrisului românesc călugărilor

tipografii și gravori de la Mănăstirea Neamțului din Moldova”⁴.

Evanghelia din 1821 este o carte de format mare, o ediție de lux, destinată slujitorilor bisericii. Tot în același an se tipărește o altă carte de format mic, care cuprinde ilustrațiile din *Evanghelia* cu explicațiile pe scurt, *Adunarea stambelor Sfintei Evanghelii*⁵.

Evanghelia din 1821 este cu siguranță un model de artă tipografică, după cum afirmă Dan Simonescu în volumul al III-lea din *Bibliografia Românească Veche*, afirmație întărită și de academicianul George Oprescu.

Un exemplar al *Evangheliei* care se păstrează la Mănăstirea Neamțului în biblioteca lăcașului poartă o însemnare marginală datată 1825: „Părintele stareț Dometian a dăruit o *Evanghelia* ferecată în argint de doamna Maria Carp Mănăstirii Secu și în locul ei a ferecat această *Evanghelia* pentru mănăstirea Neamț pentru pomenirea acesteia”⁶.

Mai jos prezint câteva date cunoscute despre activitatea principalilor gravori care au lucrat la *Evanghelia* din 1821.

Ghervasie

Activ între 1817–1830, cu gravuri apărute la Tipografia Mănăstirii Neamț și la București. Prima sa lucrare apare la Neamț în 1817 în cartea *Adunarea cuvintelor celor pentru ascultare și viața Starețului Paisie*, fiind gravura foii de titlu.

În *Noul Testament* din 1818 lucrează chenarul foii de titlu și gravura de pe verso. Semnătura lui cel mai des întâlnită este Gherv[asie] Mo[nah].

Timp de doi ani este preocupat de ilustrarea *Evangheliei* din 1821 la care se crede că au mai lucrat și alți ucenici, dar fondul principal de ilustrații îi aparține.

Simion Isoteschi

Considerat ginerele lui⁷ Mihail Strilbițchi.

Îi întâlnim gravurile în cărți apărute la Iași

Fig. 2 Foaia de titlu *Adunarea cuvintelor celor pentru ascultare*, 1817, Mănăstirea Neamț

(1797–1828), Neamț (1809–1829) și București (1823–1828). Acestea apar în cărți tipărite în perioadele menționate, dar nu putem fi siguri că este vorba de același gravor, fiind întâlnite semnături asemănătoare cu alți gravori, cum ar fi Simion Marcovici⁸. Gravorul folosește mai multe tipuri de semnături, Ierei Simeon, Ierei Simion, Σ, Popa Simeon.

Timp de 20 de ani, între 1809–1829, lucrează la Neamț. Gravorile sale sunt împrumutate tipografiilor din București.

Mihail Strilbițki

Principalul gravor al secolului al XVIII-lea este Mihail Strilbițki, de origine polonă sau rusă,

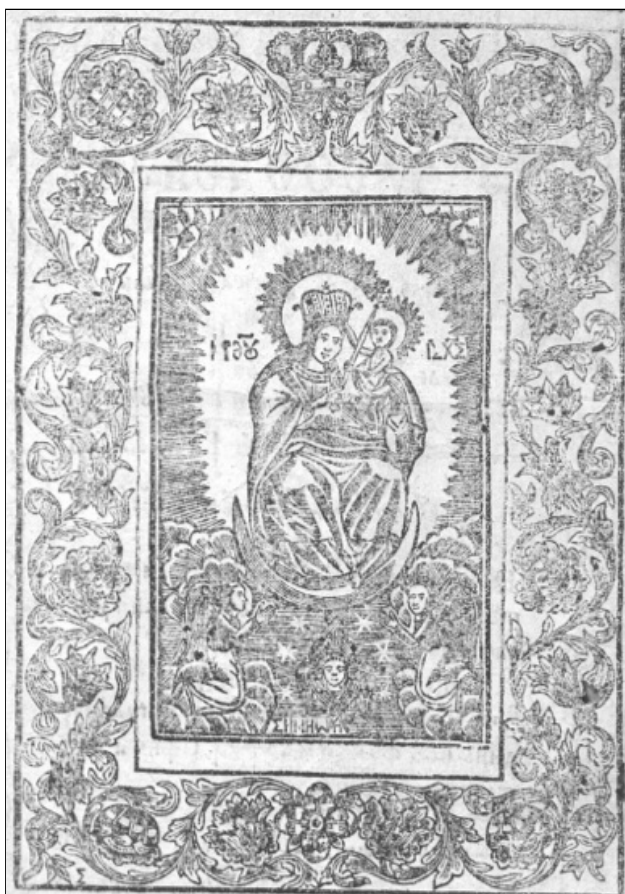

Fig. 3 Maica Domnului pe cornul lunii, Ceaslov 1797, Iași

naturalizat în Moldova, un tipograf prolific și un gravor inovator în peisajul nostru, precursor al modernismului românesc, beneficiar al unui decret imperial din partea Țarinei Ecaterina a II-a, prin care îi acordă o pensie și un teren în proprietate la Dubăsari pentru a întemeia o tipografie, în data de 10 mai 1792⁹.

Acesta se pare că a trăit între anii 1730–1807 și provine dintr-o familie de preoți care practicau gravura în aramă și lemn. Vine la Iași ca tânăr preot și lucrează împreună cu monahul Teofan la tipografia Mitropoliei. Prima sa gravură, pe teritoriul Moldovei, apare în *Mreaja apostolică* a lui Nicolae Mavroides, portretul autorului fiind semnat de el, în anul 1756.

Fig. 4 Portretul lui Nicolae Mavroeides (copie), *Mreaja apostolică*, 1756, Iași

Se ocupă între 1756 și 1786 de tipografia Mitropoliei de la Iași, ulterior încearcă laicizarea producției de carte, menționăm lucrările *Calendarul pe 112 ani* și *Curioznica arătare*.

Succesiv își mută tipografia la Movilău și Dubăsari, unde continuă publicarea de noi cărți, iar la 18 iulie 1800, de Înălțarea Domnului, se găsește la hramul Mănăstirii Neamțului, unde promite Arhimandritului Dosoftei Calmuschi că va dărui tipografia mănăstirii. Transportul utilajelor tipografice și pregătirea lucrătorilor durează până în 1805, iar donația lui Strilbițchi reprezintă actul de naștere al centrului tipografic de la Mănăstirea Neamțului care va funcționa în tot secolul al XIX-lea¹⁰. În anul 1969 diaconul Ioan Ivan mărturisește că în manuscrisul românesc 139 din Biblioteca Mănăstirii Neamț la filele 17, 64 și 125v este

înscrisă donația lui Ierei Mihail protopop din Dubăsari, care dă danie mănăstirii tipografia sa cu toate obiectele ei¹¹.

Deși nu este sigur, se presupune că Mihail Strilbițki era rudă cu Ioan (Ivan) și Teodor Strelbytsky, gravori la Kiev și Cernigov¹².

Despre Ivan Strelbytsky știm că a fost gravor în cupru, între 1695 și 1709 a lucrat la Kiev (pentru Tipografia mănăstirii Pecherska Lavra) și Cernigov (Chernihiv), unde a creat numeroase gravuri portretice, mitologice și panegirice. Lucrările sale includ portrete ale personalităților bisericești din epoca sa.

El a ilustrat alfabetul lui Ioan Maksymovych în rime (1705) și a creat 23 de gravuri pentru *Calea Regală a Crucii Domnului*, (1709).

Un alt reprezentant al familiei este Teodor Strelbytsky, gravor în cupru și lemn de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, la Pochaiv¹³.

Este un fapt cunoscut că ilustratorii ucraineni erau solicitați în țările vecine: Polonia, Lituania, Belarus, Moldova și Rusia, acesta putând fi și motivul pentru care Mihail Strilbițki a sosit în Țara Moldovei.

Evanghelia de la 1821

Chenarul foi de titlu, care se găsește și pe fiecare pagină, conține reprezentarea celor 12 Apostoli încadrați de ornamente vegetale și florale, cu precădere flori și frunze de acant. În frontispiciul gravurii, central, apare Sfânta Treime încadrată de doi îngeri, care susțin suluri desfășurate, pe care scrie *Ale cuvintelor acestor propovăduite lucrări cu cununile slavei se va încununa*, alături apar gravați Maica Domnului și Sfântul Iosif și cei doi Sfinți Arhangheli Mihail și Gavril.

Gravura foi de titlu nu este semnată. Dimensiunile chenarului sunt 36 x 25 cm, având grosimea de 5 cm. *Evanghelia* cuprinde 680 pagini și aproximativ 216 de gravuri.

George Oprescu atribuie încadramentul paginilor descris ca fiind luxos și baroc, stilului lui Ghervasie¹⁴.

Fig. 5 Foaia de titlu, *Evanghelie*, 1821

Fig. 6

Înălțarea, gravură apărută pe versoul foi de titlu, semnată de Ghervasie și datată *leat 1817*. Dimensiuni 15 x 11 cm, cunoscută din *Psaltirea de Neamț*, 1817.

Altă gravură în care semnătura apare sub picioarele Mântuitorului, Monah Ghervasie, *Ispitirea de pe munte*, gravură care apare spre finalul lucrării. Dimensiuni 8 x 6 cm.

Fig. 7

Tot la finalul lucrării apare gravura *Schimbarea la față*, semnată în stânga jos, G[her]v[asie]. Dimensiuni 8 x 6 cm.

Fig. 8

În *Evanghelie* apare semnată de Simion Iso-teschi gravura *Acoperământul Maicii Domnului*, sub forma Ierei Simion.

Fig. 9

Regăsim câteva gravuri de mici dimensiuni, 10 x 6 cm, semnate de către Ierei Mihail Strilbițki. (Fig. 10–14)

Acestea sunt cunoscute din *Ceaslov* de Dubăsari de la 1794 și în *Calendar* tipărit la Iași în 1785. Gravura *Bunavestirea* este modificată având numai 8 x 6 cm.

Gravurile în plină pagină ale Evangheliștilor preced textele ale căror autori sunt, în următoarea succesiune Ioan, Matei, Luca și Marcu. (Fig. 15–18)

Gravurile sunt de mari dimensiuni, 25,5 x 17 cm, George Oprescu presupune că sunt opera unui singur gravor, deoarece se păstrează o unitate de înțelegere și tehnică, gravura Sfântului Evanghelist Ioan poartă inițialele I.U.Z. și L. sau A.¹⁵

Totuși având în vedere datarea cu cifre arabe a gravurii *Înălțarea Domnului* putem interpreta că este data realizării gravurii 1821. (Fig. 19)

Gravurile lui Matei și Marcu sunt atribuite de Gheorghe Racoveanu lui Ierei Simion datorită grijii deosebite pentru amănunt și execuției ireproșabile¹⁶.

Plăcile au fost folosite și la *Evangheliile* din 1834, 1845 și 1858.

Lucrarea este compusă din două părți distincte, prima cuprinde *Cele 11 Evangheliile ale Învierii*, iar a doua *Sinaxarul lunilor cu rânduiala ce li se cuvine*. Pagina de început a *Sinaxarului* este ilus-

Fig. 10 Răstignirea

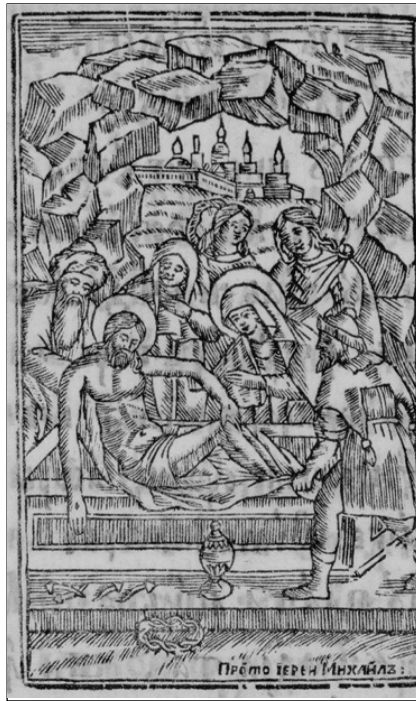

Fig. 11 Punerea în mormânt

Fig. 12 Zodiacul

Fig. 13-14 Bunavestirea

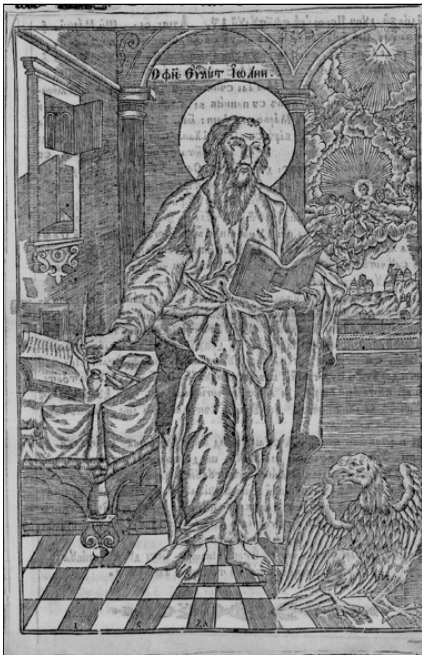

Fig. 15 Sfântul Evanghelist Ioan

Fig. 16 Sfântul Evanghelist Matei

Fig. 17 Sfântul Evanghelist Luca

Fig. 18 Sfântul Evanghelist Marcu

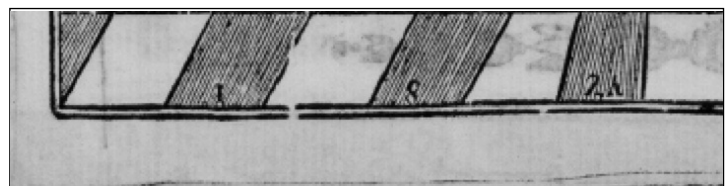

Fig. 19

trată cu *Zodiacul* lui Strilbițki însoțit de Psalmul 73: 17-18 *A Ta este ziua și a Ta este noaptea. Tu ai întocmit lumina și soarele. Tu ai făcut toate marginile pământului; vara și primăvara Tu le-ai zidit.*

O gravură de mici dimensiuni, remarcabilă este *Iisus Hristos în mandorlă*, adică în glorie, caracterizată de George Oprescu drept „o frumoasă compoziție și având o nimerită

înfățișare a îngerilor”¹⁷, aceasta însoțește capitolul 1: 14 din *Evanghelia de la Ioan*, și *Cuvântul S-a făcut trup și S-a sălășluit între noi și am văzut slava Lui, slavă ca a Unuia-Născut din Tatăl, plin de har și de adevăr.* (Fig. 20)

Fronstispiciul cu *Nașterea Mântuitorului* este cunoscut din *Psaltirea de Neamț*, din 1817.

Ca și cel cu *Învierea Mântuitorului* din aceeași *Psaltire*, opera gravurilor: Ghervasie,

Fig. 20

Simeon Isoteschi, cu gravuri ale lui Mihail Strilbițki.

Alte gravuri de mici dimensiuni din lucrare apar nesemnate. (Fig. 21–29)

Dimensiunile majorității acestora sunt 7,3 x 6 cm sau 8 x 6 cm.

O mare varietate descoperim în ilustrarea letri- nelor, astfel litera Z din *Zis-au Domnul* apare în

11 variante, cuprinzând de la motive florale și vegetale, până la imagini de case, biserici și Sfinți, create special pentru această lucrare.

Tiparnița de la Mănăstirea Neamț deschide o epocă de bogată activitate, constituind o legătură între veacul precedent și noul secol, care îmbină tradiția bizantină cu înnoirea europeană occiden- tală.

Fig. 21 Nașterea lui Iisus Hristos

Fig. 22 Botezul lui Hristos

Fig. 23 Iisus și Nicodim

Fig. 24 Înmulțirea pâinilor și a peștilor

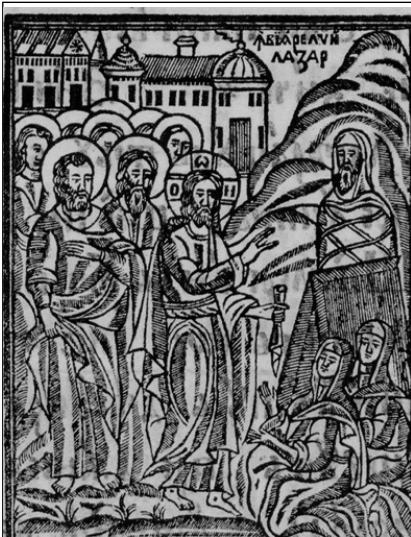

Fig. 25 Învierea lui Lazăr

Fig. 26 Pilat judecându-L pe Hristos

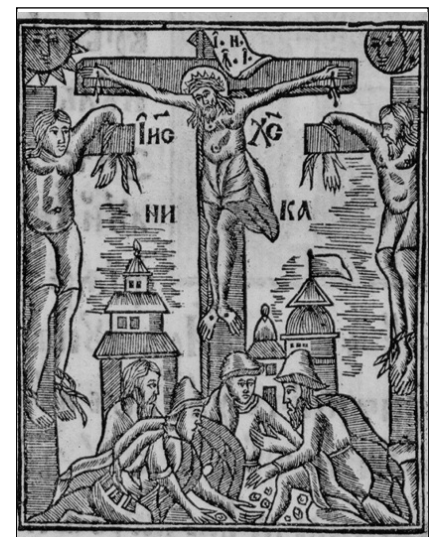

Fig. 27 Răstignirea

Fig. 28 Învierea

Fig. 29 Drumul spre Emaus

Mihnea Colțoiu (1954–2021)

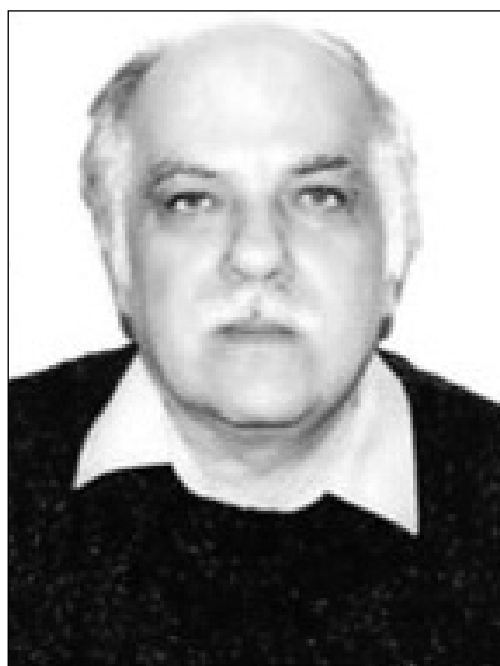
Academia Română anunță cu profund regret stingerea din viață, la 24 septembrie 2021, a dr. Mihnea Colțoiu, unul dintre renumiții matematicieni români.

Membrii Secției de științe matematice a Academiei Române aduc un pios și respectuos omagiu la ceasul despărțirii de dr. Mihnea Colțoiu, cercetător pasionat care și-a dedicat întreaga viață studiului în domeniul analizei complexe. Ne despărțim cu adâncă tristețe de dr. Mihnea Colțoiu, membru corespondent al Academiei Române, din 10 martie 2006.

Mihnea Colțoiu s-a născut în București, pe 10 martie 1954. A urmat studii liceale (Liceul „Gheorghe Lazăr”, 1970–1974) și universitare (Facultatea de Matematică, 1974–1979) la București. În 1985 a susținut teza de doctorat *Convexitate în analiza complexă*, devenind doctor în științe matematice.

Mihnea Colțoiu a fost cercetător științific (1979–1990), cercetător principal II (1990–1993) și cercetător principal I (din 1993 până în prezent) la Institutul de Matematică „Simion Stoilow” al Academiei Române. Din anul 1992 a fost șeful Colectivului de analiza complexă și teoria potențialului din cadrul Institutului de Matematică „Simion Stoilow” al Academiei Române.

A publicat 60 de articole în reviste de prestigiu internațional: „Ann. Math.”, „Math. Ann.”, „J. Reine angew. Math.”, „Math. Z.”, „Comment. Math. Helv.”, „Ann. Sc. Norm. Sup. Pisa”, „Nagoya J. Math.”, „Comp. Math.”, „J. Fourier Anal. Appl.”, „Adv. Math.” ș.a. Rezultatele fundamentale ale cercetărilor sale se regăsesc în numeroase lucrări: rezolvarea unei conjecturi a lui W. Barth („Nagoya J. Math.”, 1997), caracterizarea spațiilor 1-convexe prin existența funcțiilor strict plurisubarmonice cu valoarea minus infinit

(„Math. Ann.”, 1985), contraexemplu la problema hiperintersecției („Ann. Math.”, 1997), clasificarea singularităților 2-dimensionale după tipul de convexitate a acoperirii universale a link-ului („Math. Ann.”, 2003), studiul convexității complementarelor de mulțimi analitice în spații Stein („J. Fourier Anal. Appl.”, 1995), contraexemplu la problema imersiei deschise („Math. Ann.”, 2013), proprietățile de convexitate ale acoperirilor suprafețelor 1-convexe („Math. Z.”, 2013 și „Adv. Math.”, 2014) etc. Unele dintre rezultatele sale sunt menționate în: *Encyclopaedia Math.*, 1994; *Developments of mathematics 1950–2000* (Birkhäuser, 2000). Mihnea Colțoiu a fost distins cu Premiul „Simion Stoilow” al Academiei Române (1987) și cu Medalia de aur – ANSTI (2000).

Pentru comunitatea științifică matematică și pentru Academia Română, dispariția sa reprezintă o grea pierdere. Îi vom păstra vie amintire.

Alexandru T. Bogdan (1941–2021)

Secția de științe agricole și silvice a Academiei Române anunță încetarea din viață a prof. dr. Alexandru T. Bogdan, membru corespondent al Academiei Române din anul 1991.

Alexandru T. Bogdan s-a născut la 19 mai 1941 la București. A urmat cursurile Liceului „Gh. Șincai” și ale Facultății de Zootehnie din cadrul Institutului Agronomic „N. Bălcescu” din București; s-a transferat la Facultatea de Medicină Veterinară din București, pe care a absolvit-o în 1964. În 1971 a susținut teza de doctorat *Cercetări asupra corelației dintre uter și corpul galben ciclic de vacă*, devenind primul doctor în științe al Facultății de Medicină Veterinară din Timișoara. După absolvirea facultății a lucrat în învățământul superior ca preparator, asistent, șef de lucrări, conferențiar, profesor la Facultatea de Medicină Veterinară, ulterior, și la cea de Zootehnie din Cluj-Napoca. A îndeplinit și funcții manageriale: director al Oficiului de Reproducție și Selecție a Animalelor din Cluj-Napoca, director tehnic coordonator al Centrului de Biotehnologii Cluj-Napoca, director tehnic al Agenției Române pentru Biotehnologii Aplicate, director al Centrului de Studii și Cercetări pentru Biodiversitate Agrosilvică al Academiei Române.

Direcțiile de cercetare au fost îndreptate spre biotehnologii de reproducție, îndeosebi tehnologia și biotehnica însămânțărilor artificiale în zootehnia modernă, biotehnologia recoltării materialului seminal, cercetări concretizate prin mai multe invenții, care reprezintă priorități mondiale în domeniu. S-a aplecat și asupra histofiziologiei reproducției; între 1971–1991 a organizat și a condus Laboratorul de histologia reproducției, unde a efectuat cercetări complexe de histofiziologie; între 1972–1991 a organizat și a condus Laboratorul de biochimia reproducției, unde a cercetat

compoziția biochimică a materialului seminal. În domeniul endocrinologiei reproducției a făcut cercetări prioritare pe plan național și internațional referitoare la hormonogeneza gonadotrofinelor anterohipofizare la vaci în fazele ciclului sexual. Între 1974–1991 a organizat, a dotat și a condus Laboratorul de zootehnie și medicină veterinară nucleară din Cluj-Napoca, respectiv de radiobiologie animală, în cadrul căruia a efectuat cercetări în domeniul radioimunoanalizei hormonilor gonadotropi, sexuali și tiroidieni, la toate speciile animalelor de fermă, revenindu-i meritul de a fi elaborat conceptele de zootehnie nucleară și medicină veterinară nucleară. Rezultatele cercetărilor sale se regăsesc în aproape 400 de lucrări scrise ca autor sau în colaborare, publicate în țară și în străinătate, între care: *Însămânțări artificiale la animale* (1977, în colab.); *Reproducția animalelor de fermă* (1981, în colab.); *Fertilitatea și natalitatea*

și prolificitatea în zootehnie (2 vol. 1984, 1985). A coordonat monografia *Actualități în reproducția animalelor de fermă* (1977), precum și colecția „Zootehnia României”.

Membru în Biroul Consiliului Național de Reproducție și Selecție, președinte al Asociației Române pentru Embriotransfer, vicepreședinte al Asociației Române de Biotehnologie, membru în Consiliul Național al Medicilor Veterinari din România, membru al Asociației Oamenilor de

știință din România, al Societății Române de Biologie Celulară, Alexandru T. Bogdan a fost distins cu Premiul „Ion Ionescu de la Brad al Academiei Române (1983), cu Diploma de excelență acordată de Agenția Națională pentru Ameliorare și Reproducție în Zootehnie (2006), cu Diploma „Meritul Academic” a Academiei Române (2006), cu Premiul European al Fundației Euro-Link (2012).

Gheorghe Zaman (1942–2021)

Academia Română anunță cu profund regret stingerea din viață, a prof. univ. Gheorghe Zaman, membru corespondent al Academiei Române din anul 2001.

Gheorghe Zaman s-a născut la 13 iunie 1942, în comuna Bucșani, județul Giurgiu.

După absolvirea Liceului „Tudor Vladimirescu” din București (1960), a urmat Facultatea de Comerț Exterior din cadrul Academiei de Studii Economice din București (1960–1965), urmând specializări în Marea Britanie și Austria. În 1985 a susținut teza *Implicațiile tehnologiilor noi și modernizate asupra cheltuielilor materiale*, devenind doctor în economie.

A fost cercetător la Institutul de Cercetări Economice (din 1965) și a devenit profesor universitar (1997), șef al Catedrei finanțe, contabilitate și informatică de gestiune (1999–2000) și decan al Facultății de Management Financiar-Contabil (2000) din cadrul Universității „Spiru Haret” din București, cadru didactic asociat la Catedra eficiența investițiilor din cadrul Academiei de Studii Economice din București, director al Institutului de Economie Națională (din 1990). Principalele probleme abordate în lucrările sale se referă la: teorii și politici ale reformei de tranziție la economia de piață, eficiența factorilor de creștere a economiei naționale, privatizarea și restructurarea în România, relații economice internaționale, previziune și planificare macroeconomică, economia progresului tehnologic și a cercetării științifice etc.

Între 1993 și 1994 a fost reprezentant al Academiei Române în Grupul de lucru al Băncii Mondiale pentru elaborarea Strategiei de reformă a cercetării și dezvoltării în România, iar între 1993 și 1996 membru al Colegiului consultativ pe probleme economice de pe lângă Președinția Româ-

niei; consilier economic al Asociației Oamenilor de Afaceri din România (1999–2002); membru al Comisiei de Știință a Academiei Române (1992–1995), al Comitetului Român al Distribuției (din 1995), membru corespondent al International Center for Economic Growth din San Francisco (din 1995), membru al European Association for the Study of Science and Technology din Londra (din 1995), consilier prezidențial cu rang de ministru, șef al Departamentului Strategiei Economice și Sociale al Administrației Prezidențiale a României (2000–2004), membru al Consiliului Asociației Economice Internaționale (Paris, 2006), membru în Consiliul științific al Institutului European din România (2007), membru în International Advisory Board al Social Sciences Research Society (SOSES) (Turcia, 2007), președinte al Asociației Generale a Economiștilor din România (2006), președinte de onoare

al Forumului Dezvoltării Durabile. România Orizont 2002 (2002), membru de onoare al Academiei Internaționale al Economiilor Emergente (New York, 2003), președinte de onoare al Asociației pentru Studii și Prognoze Economice și Sociale (București, 2003), membru al Fundației „Alfred Nobel Planet” (Ucraina, 2008), membru de onoare al Asociației Facultăților de Economie din România (2010), președinte al Camerei de Comerț și Industrie Româno-Ruse (din 2009), membru al International Advisory Board al revistei „Eastern Journal of European Studies” (2009).

Doctor honoris causa a șase universități din țară, Gheorghe Zamana a fost distins cu Diploma Băncii Naționale a României (1995), cu Medalia Asociației Generale a Economiștilor din România (1997), cu diplome de excelență ale Institutului Național de Cercetări Economice al Academiei Române (2002), Universității „Vasile Goldiș” din Arad (2002) și Societății Române pentru Asigurarea Calității (2003), cu Diploma de onoare „PRO SCIENTIA” (CNCSIS, 2004), cu Diploma de excelență pentru promovarea cercetării științifice a economiei emergente Asociației Generale a Economiștilor din România (2007), cu Diploma de excelență pentru prezentarea complexă a României pe plan internațional a Societății Române de Statistică (2007), Diploma de Excelență cu Medalia de Aur, acordată de Asociația Facultăților de Economie din România, Diploma „Virgil Madgearu” a Academiei de Științe Economice (București). A fost decorat cu Ordinul Național „Steaua României” în grad de Cavaler (2002).

Rezultatele cercetărilor sale se regăsesc în peste 30 de volume și peste 300 de studii apărute în publicații de profil din țară și de peste hotare, printre care: *Prognoza economică. Orizont previzional*, 1972; *Progresul tehnic și reducerea cheltuielilor materiale*, 1987; *Fundamente teoretice și practice ale privatizării în România*, 1993; *Proprietatea de stat și reformă*, 1993; *Blocaje în economia de tranziție*, 1997, coautor; *Restructuring State Enterprises in Romania*, 1997; *Aspecte macroeconomice privind funcționalitatea sectorului privat în România*; *Experiențe și repere strategice ale UE pentru sectorul IMM din România*, 2005, coautor; *Best practices in the field of research evaluation and funding policies*, 2009, coautor; *Vulnerabilități ale datoriei externe în România*, 2013; *The impact of International Economic Crisis on Corruption in Romania*, 2014; *Eficiența economică în condițiile dezvoltării durabile*, 2014; *Dezvoltarea economică endogenă la nivel regional. Cazul României*, 2015; *100 de ani de comerț exterior românesc*, 2018; *Partea a IV-a. Starea Economică*, Cap. 18. *Economia României până în anul 2017*, în volumul „Cunoaște România Centenară”; *Evoluția schimburilor comerciale internaționale*, 2018; *Impactul comerțului internațional asupra dezvoltării economice regionale a României*, 2020, coautor. A fost redactor responsabil al publicațiilor: „Revista română de economie” („Romanian Journal of Economies”) și *Analele Institutului Național de Cercetări Economice*.

În ultimii ani a desfășurat o rodnică activitate în cadrul Fundației Patrimoniu a Academiei Române.

Septembrie

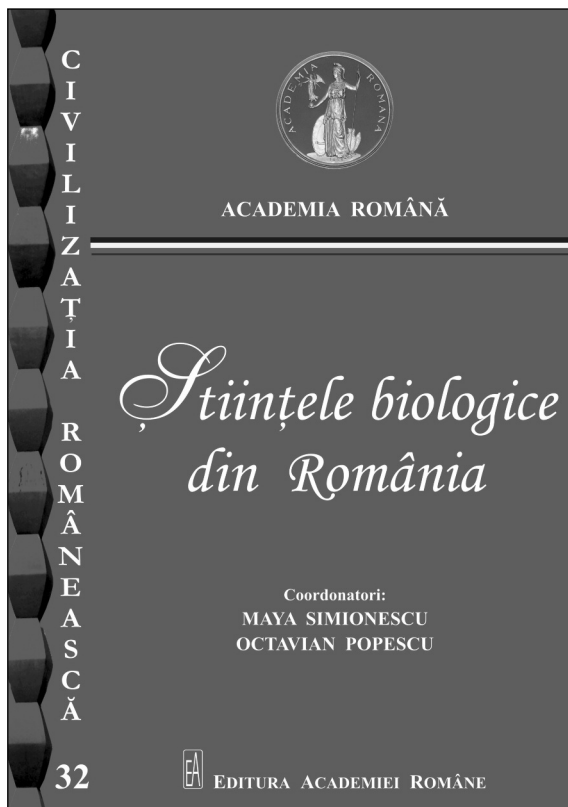
16 septembrie: Amfiteatrul „Ion Heliade Rădulescu” al Bibliotecii Academiei Române a găzduit simpozionul „Moses Gaster (1856–1939)”, dedicat împlinirii a 165 de ani de la nașterea filologului, istoricului literar, publicistului și folcloristului Moses Gaster. Simpozionul a fost organizat de Muzeul Național al Literaturii Române și Academia Română. La eveniment au luat cuvântul: acad. Ioan-Aurel Pop, președintele Academiei Române, acad. Răzvan Theodorescu, vicepreședinte al Academiei Române, acad. Eugen Simion, președintele Secției de filologie și literatură a Academiei Române, Jean-Jacques Askenasy, membru de onoare al Academiei Române, prof. Moshe Idel, prof. univ. dr. Gheorghe Chivu, membru corespondent al Academiei Române, prof. Florica Dimitrescu-Niculescu, membru de onoare al Academiei Române, dr. Aurel Vainer, președinte de onoare al Federației Comunităților Evreilor din România – Cultul Mozaic, Maia Morgenstern, directoarea Teatrului Evreiesc de Stat.

22 septembrie: Academia Română, în parteneriat cu Muzeul Național al Literaturii Române, a organizat sesiunea științifică „Neagoe Basarab – 500 de ani de la moarte”. Evenimentul a fost deschis de cuvântul acad. Ioan-Aurel Pop, președintele Academiei Române. Au susținut prelegeri: ÎPS Calinic, Arhiepiscopul Argeșului și Muscelului, acad. Răzvan Theodorescu, vicepreședinte al Academiei Române, acad. Eugen Simion, președintele Secției de filologie și literatură a Academiei Române, prof. dr. Dan Zamfirescu, prof. univ. dr. Laura Bădescu. Întâlnirea a fost moderată de prof. univ. dr. Ioan Cristescu, directorul general al Muzeului Național al Literaturii Române. Cu acest prilej a fost lansat albumul-carte *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, publicat de Editura Argeșului și Muscelului în limbile română, engleză și greacă, un proiect susținut de Guvernul României.

Octombrie

5 octombrie: A avut loc lansarea volumului *Royauté(s), entre historicités et imaginaire*, publicat la editurile L’Harmattan, Paris și EME, Louvain-la-Neuve, în colecția „Divin et Sacré”. Evenimentul a fost organizat Academia Română în parteneriat cu Academia Regală a Belgiei, Universitatea Liberă din Bruxelles, Institutul Cultural Român din Bruxelles și Institutul Limbii Române. Au luat cuvântul acad. Răzvan Theodorescu, vicepreședinte al Academiei Române, acad. Baudouin Decharneux, membru al Academiei Regale din Belgia și membru asociat al Academiei din Atena, conf. univ. dr. Cristina-Alice Toma, Universitatea din București și Universitatea Liberă din Bruxelles, și conf. univ. dr. Alexandra Crăciun, Universitatea din București.

12 octombrie: În Sala „Theodor Pallady” a Bibliotecii Academiei Române a avut loc vernisajul expoziției documentare „Ioan Bianu, ctitor al Bibliotecii Academiei Române”. Expoziția comemorează 165 de ani de la nașterea cărturarului transilvan, căruia i se datorează constituirea și organizarea după principii moderne a prețioaselor colecții ale Bibliotecii Academiei Române. Evenimentul a fost moderat de prof. ing. Nicolae Noica, membru de onoare al Academiei Române și directorul general al Bibliotecii. Au mai luat cuvântul acad. Ioan-Aurel Pop, președintele Academiei Române, Gabriela Dumitrescu, șef Serviciu manuscrise carte rară. Expoziția reunește documente de arhivă, corespondență, fotografii din colecțiile cabinetelor de Manuscrise, Carte rară și Stampe, Fotografie, Hărți. În data de 13 octombrie 2021, expoziția a fost urmată de un simpozion dedicat activității culturale și științifice desfășurate în domeniile filologic și biblioteconomic de Ioan Bianu, membru titular al Academiei Române, președinte al Academiei între 1929–1932, vicepreședinte între 1932–1935 și secretar general între 1927–1929.

ȘTIINȚELE BIOLOGICE DIN ROMÂNIA

Coordonatori: **Maya SIMIONESCU**
Octavian POPESCU

Monografia face parte din colecția „Civilizația românească” apărută sub egida Academiei Române. Constituie o imagine succintă a biologiei românești până în anul 2019, desigur incompletă, dar utilă ca bază pentru viitoare abordări, cu scopul de a aduce împreună și a împleti firesc bogata istorie a biologiei românești cu date recente despre dezvoltarea domeniilor noi, pe care înaintașii noștri nu și le puteau imagina. Toate evoluțiile moderne au la bază rezultatele strădaniilor magistraților biologiei atât din țară, cât și din întreaga lume.

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN. GRAIURILE DINTRE MORAVA, DUNĂRE ȘI TIMOC (ALR-MDT) Vol. I, CORPUL OMENESC (I)

Atlasul lingvistic român. Graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc (ALR-MDT) este o lucrare concepută ca parte componentă a *Noului Atlas lingvistic român pe regiuni* (NALR/ALRR); el completează documentarea graiurilor care fac obiectul a două atlase lingvistice românești pe regiuni (NALR/ALRR – Ban. și NALR – Olt.). Scopul principal al atlasului este prezentarea cât mai fidelă și detaliată a graiurilor românești din Serbia Orientală: ariile de răspândire ale unor fenomene lexicale, fonetice și morfologice cunoscute din lucrări anterioare, dar și relevarea unor particularități noi, precum și reliefaarea dinamicii graiurilor, mai ales în zonele de interferență.

Volumul I al atlasului cuprinde răspunsurile obținute din 64 de localități la 149 de întrebări din primul capitol al chestionarului ALR-MDT referitoare la Corpul omenesc (părțile corpului, boli, însușiri fizice și morale).

GHID PENTRU AUTORI

Propunerile de articole se predau la redacție în format electronic (CD, stick) sau se trimit prin e-mail, ca fișiere atașate.

Sunt returnate autorilor propunerile de articole care nu corespund indicațiilor din prezentul ghid, care nu sunt culese cu toate semnele diacritice pentru limba română sau franceză și care nu sunt corect scrise în limba română sau străină.

Sunt respinse propunerile de articole care au fost publicate (parțial sau integral), care nu au conținut științific pertinent, elemente originale, resurse bibliografice relevante și de actualitate.

Consiliul editorial decide acceptarea sau respingerea manuscrisului. Autorii sunt singurii responsabili asupra opiniilor și ideilor exprimate.

Manuscrisele nepublicate nu se înapoiază!

Din cauza volumului mare de lucru, nu se primesc materiale dactilografiate sau scrise de mână care necesită culegere.

Pentru a scurta timpul de pregătire editorială, lucrările trebuie redactate, după cum urmează:

- Redactarea manuscriselor va respecta standardele precizate în Dicționarul Explicativ al Limbii Române – DEX (ediția 2007, Editura Univers Enciclopedic sau <http://dexonline.ro/>), Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române – DOOM (ediția 2005, Editura Univers Enciclopedic), Hotărârea Adunării generale a Academiei Române din 17.02.1993 privind revenirea la grafia cu „â” și

„sunt” în grafia limbii române (www.acad.ro/alteInfo/pag_norme_orto.htm).

- Cuvintele străine inserate în textul în limba română se vor culege italic.

- Se menționează referințele despre autori: titlul științific, prenumele și numele de familie ale autorilor, funcția, locul de muncă, localitatea, țara și datele de contact (telefon, e-mail etc.).

- Referințele bibliografice se scriu la sfârșitul articolului, în ordinea citării în text, numerotându-se cu cifre arabe, urmate de punct.

- Citările se scriu cu caractere italice. Fiecare citare trebuie să fie însoțită de sursa bibliografică, obligatoriu, menționată în lista de referințe bibliografice.

- Materialul ilustrativ se va prezenta separat de textul articolului, scanat cu rezoluția de 300 dpi, alb-negru cu extensia TIFF sau JPG, ori se vor prezenta originalele ilustrațiilor, care vor fi scanate și prelucrate la redacție, după care se vor înapoia, sub semnătură, autorului.

- În cuprinsul articolului se va menționa locul unde se va plasa figura sau tabelul, precum și legenda figurilor sau titlul tabelului.

- Tabelele trebuie să fie alb-negru fără coloane evidențiate cu alte culori. De asemenea, dacă există scheme nu trebuie să aibă evidențieri în alte culori.

Dimensiunile unui articol trebuie să fie 5–6 pagini calculator, corp 12 și poate fi însoțit de 3–4 ilustrații.

Redacția revistei „Academica“
Casa Academiei – Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, București,
tel: 021.318.81.06/2712, 2713

**Abonamentele la revista „Academica“ se pot face prin mandat poștal pe adresa
revistei „Academica“, serviciul difuzare (Ioana Tălpeanu)
sau cu ordin de plată în contul RO64TREZ7055005XXX006462,
Trezoreria sector 5, București.**
Prețul unui abonament pentru 12 luni este 36 lei.

ISSN 1220-5737 90 PAGINI

PREȚUL 3 lei